SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš

REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Š. Peciar, Úlohy slovenskej jazykovedy po XVI. zjazde KSČ 257
F. Buffa, O slovotvornom základe v nárečových odvodených slovách 262
M. Hlušíková, Štylistické prostriedky humoru v slovenskej literatúre 270
E. Tabačeková, Fonetická realizácia labiodentál v spisovnej slovenčine 279

DISKUSIE

K. Sekvent, O skloňovaní francúzskych mien typu *Richelieu* a *Galabru* 291
V. Uhlár, *Vihorlat* a *Vičoma/Vyčoma* v ľudovej etymológii 298

SPRÁVY A POSUDKY

Za Milanom Urbančokom. F. Kočiš . . . 303
Súpis prác Milana Urbančoka za roky 1955—1980. L. Dvonč 304
X. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky. J. Bosák 309
Medzinárodná konferencia o rétorike. M. Fazekašová 314
Vedecké dielo o dialektoch enkláv. F. Ruščák 316

ROZLIČNOSTI

Sekule — *Sekuľčan, Sekuľčanka, sekuľský*. J. Jacko 319

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 46 — 1981
ČÍSLO 5

Štefan Peciar

ÚLOHY SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY PO XVI. ZJAZDE KSČ

Zjazdy komunistických strán v socialistických krajinách, kde vládne pracujúci ľud pod vedením komunistickej strany, majú vždy veľký význam pre rozvoj ekonomiky, spoločenských vzťahov a všetkých oblastí života spoločnosti v príslušnej krajine. Tým, že zjazd hodnotí výsledky dosiahnuté na jednotlivých úsekoch v predchádzajúcej etape a na základe vedeckej analýzy vytyčuje reálne úlohy na nasledujúce obdobie, pričom určuje základnú líniu ďalšieho vývoja spoločnosti, stáva sa medzníkom v realizácii dlhodobých programov a projektov riadiacich orgánov strany a štátu.

Takéto ekonomicko-politické poslanie mal aj XVI. zjazd Komunistickej strany Československa a v rámci Slovenskej socialistickej republiky aj zjazd Komunistickej strany Slovenska.

Základné zjazdové dokumenty, Správa o činnosti strany a vývoji spoločnosti od XV. zjazdu KSČ a ďalšie úlohy strany, Hlavné smery hospodárskeho a sociálneho rozvoja ČSSR na roky 1981—1985, závery a uznesenia XVI. zjazdu KSČ a zjazdu KSS, ako i diskusie na zjazdoch priniesli veľa podnetov a plodných myšlienok, nad ktorými sa musí zamyslieť každý statočný občan nášho štátu, člen strany i nestraník, každý pracovný kolektív a každý riadiaci orgán; a nielen zamyslieť sa, ale vyvodiť z nich konkrétne závery pre svoje konanie, pre svoju každodennú prácu. Základná smernica XVI. zjazdu KSČ znie: kvalita a efektívnosť všetkej práce, zvýšená zodpovednosť, osobná i kolektívna, na každom úseku.

V duchu záverov a uznesení XVI. zjazdu KSČ a zjazdu KSS formulovali svoje úlohy na siedmu päťročnicu aj slovenské jazykovedné pracoviská, predovšetkým Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, ktorý je hlavným a koordinačným vedeckovýskumným pracoviskom v oblasti jazykovedy v SSR. Celkové obsahové zameranie jazykovedného výskumu

v ČSSR sa koncentruje v dvoch hlavných úlohách ŠPZV: 1. Čeština a slovenčina ako nositele národnej kultúry v etape rozvinutej socialistickej spoločnosti a 2. Jazyk ako prostriedok komunikácie v socialistickej spoločnosti a jeho úloha pri formovaní spoločenského vedomia. Z organizačnej stránky prvú hlavnú úlohu koordinuje Ústav pro jazyk český ČSAV, pričom čiastkové úlohy týkajúce sa slovenského jazyka kádrovo a organizačne zabezpečuje Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v spolupráci so slovenskými vysokoškolskými jazykovednými pracoviskami. Druhú hlavnú úlohu koordinuje Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a jej čiastkové úlohy kádrovo i organizačne zabezpečujú slovenské i české jazykovedné pracoviská, akademické i vysokoškolské. Ako vidieť z organizačnej štruktúry hlavných úloh ŠPZV, pri ich riešení sa predpokladá úzka spolupráca slovenských a českých jazykovedných pracovísk, čo je nový moment v organizácii plánovania, zodpovedajúci politickej línii KSČ.

Pokiaľ ide o štruktúru obidvoch úloh ŠPZV a obsahové zameranie čiastkových úloh, do popredia sa dostávajú otázky súčasného jazyka, najmä spisovnej slovenčiny, jej vývojových tendencií a jej kultúry, čo je v súlade s kultúrnymi potrebami spoločnosti a s politickou požiadavkou skúmať a objasňovať nové javy spoločenského života, riešiť aktuálne otázky, ktoré so sebou prináša budovanie rozvinutej socialistickej spoločnosti. V ŠPZV má táto čiastková úloha názov *Výskum spisovnej slovenčiny a jej kultúry.* Člení sa na niekoľko konkrétnych výskumných úloh (tém).

Z aktuálnych potrieb spoločenskej praxe v etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti vychádzajú dve úlohy zamerané na výskum súčasnej spisovnej slovenčiny: *Slovník súčasnej spisovnej slovenčiny* a *Vývinové tendencie slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny.* Jednozväzkový normatívny slovník, ktorý bude výsledkom práce 10-členného kolektívu lexikografov JÚĽŠ, zachytí a lexikograficky spracuje najpoužívanejšiu slovnú zásobu súčasnej spisovnej slovenčiny so štylistickým rozvrstvením a hodnotením lexikálnych prostriedkov. Druhá spomenutá výskumná úloha sa bude realizovať v parciálnych analytických štúdiách a neskôr v syntetickej monografii. Kvalitné splnenie tejto úlohy bude vyžadovať rozvíjanie výskumu teoretických otázok spisovného jazyka a jazykovej kultúry, a to v spolupráci slovenských a českých jazykovedných pracovísk, ako aj v rámci medzinárodnej spolupráce.

Stálou úlohou jazykovedcov, najmä Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra je starostlivosť o jazykovú kultúru a riešenie konkrétnych otázok, ktoré prináša každodenná jazyková prax.

V siedmej päťročnici sa zintenzívnia práce na akademickej Syntaxi slovenského jazyka.

Sústredenie veľkej časti výskumnej kapacity Jazykovedného ústavu Ľ.

Štúra SAV na problémy súčasnej spisovnej slovenčiny, pravda, neznamená, že naše jazykovedné pracoviská sa nebudú venovať výskumu národného jazyka v celej šírke, t. j. že nebudú ďalej rozvíjať výskum slovenských nárečí a výskum dejín slovenčiny. To by nebolo správne, keďže výskum slovenských nárečí i výskum dejín slovenčiny prináša dôležité vedecké poznatky o vývine slovenského národného jazyka v nedávnej i dávnejšej minulosti a tým nepriamo prispieva i k hlbšiemu poznaniu súčasnej spisovnej slovenčiny, ako aj k poznaniu dejín slovenského národného etnika.

Slovenské nárečia sa skúmajú v rámci čiastkovej úlohy ŠPZV *Výskum nespisovných útvarov slovenčiny*. Konkrétnou výskumnou úlohou je tu *Slovník slovenských nárečí*. Súčasne s riešením tejto úlohy sa bude pokračovať v plnení aktuálnych úloh súvisiacich s realizáciou rozsiahlych medzinárodných projektov, ktoré sú predmetom širokej medzinárodnej vedeckej spolupráce *(Slovanský jazykový atlas, Celokarpatský nárečový atlas* a *Európsky jazykový atlas)*.

Konkrétnou výskumnou úlohou v rámci čiastkovej úlohy ŠPZV *Výskum dejín slovenčiny* je *Historický slovník slovenského jazyka*. Bude to slovník stredného typu. Zachytí sa v ňom a lexikograficky spracuje slovná zásoba jazyka slovenskej národnosti od najstarších dokladov do konca 18. storočia. Teoretické problémy slovenskej historickej lexikológie a lexikografie sa budú objasňovať v analytických lexikografických štúdiách.

Do rámca čiastkovej úlohy ŠPZV *Výskum dejín slovenčiny* patria aj výskumné práce, ktoré sa vykonávajú na FF UK, a to na Katedre slavistiky a indoeuropeistiky a na Katedre slovenského jazyka. Je to etymologický výskum a výskum vývinu slovnej zásoby slovenčiny. Výsledkom etymologického výskumu budú etymologické štúdie a neskôr *Etymologický slovník slovenského jazyka*. Výsledkom výskumu vývinu slovnej zásoby slovenčiny budú štúdie a monografie z dejín slovenského jazyka.

Aj spomenutá druhá hlavná úloha ŠPZV v odbore jazykovedy sa člení na niekoľko čiastkových úloh. Teoretickými a metodologickými otázkami súčasnej jazykovedy sa bude zaoberať pracovný tím, ktorý bude riešiť čiastkovú úlohu *Teoretické základy jazykovedy*. Teoretická náročnosť tejto úlohy bude vyžadovať na jednej strane spojenie síl vysoko kvalifikovaných vedeckých pracovníkov z viacerých slovenských i českých pracovísk a na druhej strane premyslene rozčleniť plnenie tejto bezpochyby dlhodobej úlohy na niekoľko etáp. V siedmej päťročnici sa má realizovať etapa *Marxistická teória jazyka*. Prvým konkrétnym výstupom má byť zborník štúdií *Princípy marxistickej jazykovedy*. Na zabezpečenie primeranej úrovne tohto zborníka sa plánuje usporiadať celoštátnu vedeckú konferenciu.

Do rámca čiastkovej úlohy *Teoretické základy jazykovedy* sú začlenené aj tri výskumné úlohy, ktoré koordinujú české jazykovedné pracoviská,

a to: a) *Sociolingvistický, psycholingvistický a komunikatívny aspekt jazyka,* b) *Zvukový aspekt jazyka* a c) *Matematický aspekt jazyka.* Na všetkých týchto úlohách budú v primeranej miere participovať aj slovenské jazykovedné pracoviská, akademické a vysokoškolské.

Významným smerom jazykovedného výskumu v rámci druhej hlavnej úlohy ŠPZV v siedmej päťročnici bude konfrontačné štúdium jazykov. Na riešení tejto komplexnej úlohy sa zúčastnia viaceré slovenské i české jazykovedné pracoviská. V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV sa budú riešiť, resp. koordinovať dve výskumné úlohy tohto zamerania: *Konfrontačné štúdium slovenčiny a ruštiny* a *Konfrontačné štúdium slovenčiny a maďarčiny.* V rámci konfrontačného štúdia slovenčiny a ruštiny sa bude v siedmej päťročnici pokračovať v práci na *Veľkom slovensko-ruskom slovníku.* Odovzdajú sa do tlače ďalšie dva zväzky tohto spoločensky i vedecky veľmi potrebného diela. Jeho vypracovanie zabezpečuje 11-členný pracovný tím lexikografov rusistov. Popri lexikografickej práci budú členovia tohto kolektívu pokračovať v konfrontačnom rusko-slovenskom lexikologickom výskume. Výstupom bude súbor rusko-slovenských štúdií.

Pri práci na učebniciach slovenčiny pre školy s maďarským vyučovacím jazykom sa ukázala potreba konfrontačného výskumu slovenčiny a maďarčiny. Okrem praktického aspektu tohto výskumu — prenášania jeho výsledkov do pedagogickej praxe spoluprácou na tvorbe učebníc — má konfrontačný výskum štruktúrne odlišných a geneticky nepríbuzných jazykov, ako sú slovenčina a maďarčina, aj metodologický význam. Na riešení tejto úlohy sa zúčastnia 4 pracovníci Katedry maďarčiny Filozofickej fakulty UK a jedna pracovníčka JÚĽŠ.

Dlhodobou úlohou je konfrontačné štúdium slovenčiny a češtiny. Koordinačným pracoviskom tohto výskumu je Katedra českého a slovenského jazyka FF Karlovej univerzity. Na riešení tejto úlohy bude participovať aj Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Výstupom v siedmej päťročnici budú zborníky česko-slovenských jazykových štúdií. Aktuálnosť tejto úlohy vyplýva zo spolunažívania našich dvoch blízkych národov v spoločnom socialistickom štáte. Sústavný konfrontačný výskum slovenčiny a češtiny, slovenskej a českej jazykovej situácie je potrebný aj preto, aby v jazykovej politike a v kodifikácii spisovných jazykov nedochádzalo k deformáciám motivovaným preceňovaním, resp. absolutizovaním na jednej strane spoločných vývinových tendencií, na druhej strane odlišných štruktúrnych čŕt a prvkov oboch jazykov, inými slovami aby nedochádzalo k pokusom o umelé zbližovanie spisovnej slovenčiny s češtinou, resp. o ich umelé oddaľovanie, ako sa to stávalo v minulosti. Správnu cestu tu ukazuje leninská národnostná a jazyková politika.

Konfrontačný výskum slovenčiny a západných jazykov, ktoré sa študujú

na našich vysokých alebo i stredných školách (nemčina, angličtina, francúzština, španielčina), zabezpečujú v rámci svojich vedeckovýskumných úloh príslušné katedry slovenských vysokých škôl. Tento výskum koordinuje Katedra anglistiky a germanistiky FF UJEP v Brne v rámci výskumnej úlohy *Konfrontačné štúdium češtiny/slovenčiny a západných jazykov.* Konkrétnou úlohou je tu popri teoretickom štúdiu západných jazykov tvorba prekladových slovníkov.

Katedra slavistiky a indoeuropeistiky FF UK zabezpečuje a koordinuje konfrontačný výskum slovenčiny a iných slovanských jazykov (okrem ruštiny a češtiny). Výstupom tu budú najmä prekladové slovníky jednotlivých slovanských jazykov.

Spoločensky dôležitou úlohou je riešenie problémov vyučovania materinského jazyka i cudzích jazykov. Riešením tejto úlohy sa jazykovedci zúčastnia na ďalšom zdokonaľovaní výchovno-vzdelávacej sústavy. V ŠPZV figuruje táto čiastková úloha pod názvom *Lingvistické otázky vyučovania jazykov.* Koordinačným pracoviskom v celoštátnom rámci je Pedagogická fakulta v Ostrave, v SSR Pedagogická fakulta v Nitre. Hlavnou pracovnou náplňou okrem teoretického výskumu tu bude tvorba učebných osnov a učebníc pre všetky stupne a typy škôl.

Okrem uvedených úloh, ktoré priamo alebo nepriamo súvisia s výskumom slovenského národného jazyka, bude JÚĽŠ participovať na medzinárodnej úlohe *Národné jazyky v rozvinutej socialistickej spoločnosti,* ktorej koordinačným pracoviskom je Ústav pro jazyk český ČSAV. Táto úloha je zakotvená v dohodách akadémií vied socialistických štátov. V siedmej päťročnici sa jej plnenie bude realizovať prípravou a vydaním medzinárodného zborníka prác zaoberajúcich sa jazykovou politikou, vplyvom sociálnych faktorov na jazyk a otázkami jazykovej kultúry.

Ďalej bude JÚĽŠ SAV participovať na dvoch interdisciplinárnych úlohách, a to na čiastkovej úlohe *Rozvoj jazykovej kultúry slovenčiny v r. 1948—1985,* ktorá je súčasťou komplexnej úlohy zaradenej do ŠPZV pod názvom *Vývoj socialistickej kultúry a umenia v r. 1948—1985,* a na čiastkovej úlohe *Analýza a syntéza češtiny a slovenčiny pre komunikáciu s počítačom,* ktorá je súčasťou hlavnej úlohy ŠPZV *Teoretické problémy robotiky a umelej inteligencie.*

Ako ukazuje prehľad najdôležitejších vedeckovýskumných úloh slovenskej jazykovedy na siedmu päťročnicu, bádateľský program našej jazykovedy na nasledujúcich päť rokov je rozsiahly a náročný. Jeho plnenie na žiadúcej úrovni, zodpovedajúcej súčasnému stavu domácej i zahraničnej jazykovedy, bude vyžadovať vypäté úsilie všetkých zúčastnených tvorivých pracovníkov. Viaceré plánované úlohy presiahnu obdobie päťročnice.

Najdôležitejšie vedeckovýskumné úlohy, ktoré si slovenskí jazykovedci

vytýčili na siedmu päťročnicu, vychádzajú z kultúrno-spoločenských potrieb našej spoločnosti v súčasnej etape jej vývinu a súčasne zabezpečujú ďalší rozvoj našej jazykovedy. Ani jazykoveda nesmie a nechce zaostávať za inými spoločenskými vedami, ktoré sa u nás rozvíjajú na filozofických základoch marxizmu-leninizmu a marxistickej metodológie, a chce držať krok s vývinom progresívnej svetovej jazykovedy. Ale predovšetkým chce slúžiť stále náročnejším potrebám rozvíjajúcej sa socialistickej spoločnosti.

Pravdaže, tieto vysoké ciele sa nedajú dosiahnuť automaticky. Na ich dosiahnutie treba vynaložiť veľké úsilie na úseku riadenia a organizácie vedeckého výskumu, na úseku vedeckého poznávania i na úseku odbornej a svetonázorovej, resp. ideovo-politickej výchovy.

Ferdinand Buffa

O SLOVOTVORNOM ZÁKLADE V NÁREČOVÝCH ODVODENÝCH SLOVÁCH

1.1. Pri uvažovaní o slovotvorných problémoch v nárečovej lexike žiada sa rozlišovať slovotvorný systém jedného nárečia, jednej nárečovej jednotky a súhrn slovotvorných systémov viacerých nárečových jednotiek istého národného jazyka. V prvom prípade, pri systéme jednej nárečovej jednotky, je situácia v slovotvornej oblasti podobná ako pri spisovnom jazyku (oveľa podobnejšia ako v ostatných jazykových plánoch, napr. v hláskoslovnom alebo tvaroslovnom pláne, kde diferencie medzi spisovným jazykom a nárečím bývajú značné). V druhom prípade, v prípade viacerých nárečových systémov národného jazyka, je situácia už komplikovanejšia vzhľadom na značnú zemepisnú diferencovanosť nárečí. (Aj spisovné jazyky bývajú síce zemepisne diferencované, ale táto diferencovanosť je v porovnaní s nárečovou nepatrná.) S uvedeným konštatovaním sme sa stretli aj pri uvažovaní o slovotvornom základe v nárečových odvodených slovách, ako na to poukazujeme aj v nasledujúcom príspevku.

1.2. Vzhľadom na blízku slovotvornú štruktúru nárečových slov so slovami spisovného jazyka aj pri nárečových odvodených slovách za slovotvorný základ pokladáme tú „časť odvodeného slova, ktorá ostane po od-

trhnutí slovotvornej prípony alebo predpony a má samostatný lexikálny význam"[1]. Aj v nárečových odvodených slovách môžu byť slovotvorné základy prvotné, neodvodené (napr. *kon-iar, bab-ský, mal-inký, u-koň-ovať sa, pri-dať* a pod.) i odvodené (napr. *sklepár-ka, murár-sky, včelár-iť* a pod.) a v menšej miere aj zložené pomenovania (napr. *dolnozem-ec, Dlholúč-an, svätoján-sky* a pod.), predložkové spojenia (napr. *nános-ník, podstien-ka, prípec-ok* a pod.), ojedinele aj dve samostatné lexikálne jednotky (napr. *kolomasť, vidrigroš, sedmispáč* a pod.). V spisovnom jazyku, ako je známe, všetky uvedené druhy slovotvorných základov sú zastúpené pomerne značne. Súvisí to s tým, že spisovný jazyk obsluhuje veľa rozličných oblastí ľudskej činnosti, často veľmi komplikovaných, kým nárečia sa používali predovšetkým vo vidieckom, spravidla dosť jednoliatom roľníckom prostredí, v ktorom zmeny (napr. novoty v práci, v náradí, v spôsobe života a pod.) boli pomerne zriedkavé. No aj tak medzi spisovnými a nárečovými odvodenými slovami je množstvo spoločných slov, ktoré majú identické slovotvorné základy a veľmi často aj tie isté slovotvorné afixy. Súvisí to zrejme s faktom, že spisovný jazyk ako mladší útvar vznikol na nárečovom základe, pričom ani medzi jednotlivými nárečiami niet väčších rozdielov v slovotvorných základoch pri paralelných slovách. (Oveľa častejšie sú rozdiely v afixoch pri spoločných slovotvorných základoch.)

Uvedené konštatovanie pokladáme za dôležité, lebo svedčí o veľkej blízkosti jednotlivých nárečí nášho národného jazyka, ako aj nárečí a spisovného jazyka. Pri tvorení slov je totiž — pokiaľ ide o voľbu slovotvorného základu — značná voľnosť, lebo v zásade hociktorá vlastnosť predmetu môže byť podkladom pre jeho názov. V tejto súvislosti sú zvlášť zaujímavé názvy so spoločným slovotvorným základom, ale s rozličnými afixmi v jednotlivých nárečiach (pomenúvajúce, prirodzene, tie isté predmety). Svedčí to o tom, že jednotlivé nárečia si ich utvorili samostatne, pokiaľ ide o výber (obyčajne zo synonymných) slovotvorných prostriedkov, ale zhodne v oblasti ich motivácie, čo sa odzrkadľuje v spoločnom slovotvornom základe. Tento fakt dokazuje veľkú príbuznosť, až totožnosť (novšieho) vývinového stupňa nositeľov jednotlivých nárečí a, prirodzene, blízku, až totožnú zásobu slov slúžiacich za slovotvorné základy. No aj napriek tomu sú medzi nárečovými odvodenými slovami také, ktoré sa od paralelných slov v iných nárečiach alebo v spisovnom jazyku odlišujú slovotvorným základom. Takýchto odlišností nie je veľa a sú rozličného druhu.

2.1. Za najzaujímavejšiu skupinu nárečových odvodených slov, pokiaľ

[1] HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 39.

ide o slovotvorný základ, pokladáme také odvodeniny, ku ktorým v iných nárečiach (alebo v spisovnom jazyku) ako významovo ekvivalentné sú odvodeniny s významovo odlišným slovotvorným základom a s iným afixom. Ide tu teda v jednotlivých nárečiach o úplne samostatné tvorenie názvov pre tú istú vec, pričom sa takéto názvy motivačne viažu na rôzne vlastnosti pomenovanej veci. Diferencie v slovotvorných základoch pri takýchto názvoch súvisia s ich rozličnou motivovanosťou ako výsledok odlišného pohľadu na tú istú vec, pretože za základ názvu sa vzala iná vlastnosť pomenovanej veci. A tak napr. ručnú mláťačku niekde volajú *geplovica* (pre podobnosť s gepľom), inde *rukačka* (podľa spôsobu „pohonu") alebo *ozrňovač* (podľa účelu). Podobne napr. remeň na chrbte koňa sa niekde volá *chrbátnik* (podľa miesta umiestenia), inde *zvršok* (podľa polohy na koňovi) alebo *údržiak* (podľa funkcie), resp. *prieves* (podľa spôsobu uloženia). Ďalej napr. spodná sukňa má v nárečiach takéto odvodené názvy: *spodník* (podľa miesta nosenia) — *škrobenica* (podľa úpravy) — *barchetka* (podľa materiálu) — *bielota* (podľa farby) — *opaskuľa* (podľa spôsobu nosenia).

Z uvedených príkladov vidieť (a je ich pomerne dosť), že v takýchto paralelných (tautonymných) nárečových názvoch sa odzrkadľuje nejednaký pohľad na skutočnosť, ktorá sa má pomenovať, pričom za základ pomenovaní sa brali rozličné vlastnosti tejto skutočnosti, ktoré boli jej pozorovateľom nápadné. Pritom niekedy ani nešlo o základné, podstatné vlastnosti pomenovaných predmetov, ale vždy to boli ich charakteristické znaky. Napr. handra na riad je niekde *riadovka* (podľa účelu), inde *mokrica* (podľa typickej vlastnosti) alebo aj *pomyjak* (podľa určenia). Pri viacerých takýchto názvoch je ich pôvodná motivovanosť dnes už značne zastretá, lebo sa stratila ich významová súvislosť s fundujúcim slovom. Táto súvislosť sa mohla stratiť z rozličných príčin: mohla zaniknúť reália pomenovaná slovotvorným základom (porov. napr. *cisárka* „hradská") alebo dostala iný názov (napr. *švíbalky* „zápalky"; dnes *švíbel* = síra), resp. sa dnes už nepoužíva na uvedené účely (napr. *blaniar* „oknár"; dnešné okná sú iba so sklom) a pod.

Pokiaľ ide o slovotvorné afixy takýchto názvov, ich výber závisel najmä od toho, akého druhu (z onomaziologického hľadiska) sa mal utvoriť nový názov, ďalej od slovotvorného základu, od jeho významu, k akému slovnému druhu patrí, akého je zakončenia, ďalej či ide o názov osoby alebo veci a pod.; porov. napr. nárečové odvodené názvy pre kyvadlo na hodinách: *kyva-dlo — let-ák — tik-áč — beh-unka* alebo pre povlak na perinu: *oblieč-ka — perin-isko — obťah* a pod.

2.2. V niektorých prípadoch takéto paralelné nárečové názvy s rozličnými slovotvornými základmi sú odvodené tými istými afixmi. Tak napr.

pre drevorubača sú známe aj takéto odvodené názvy: *rubár — pilár — šahar — šahoviňar — šichtar — šľogár;* pre zasklievača okien: *sklenár* i *sklár — oknár — blaňar;* pre šestonedieľku: *porodkyňa — posteľkyňa — položkyňa — mládožkyňa* i *mladečkyňa;* pre zosunutú pôdu: *zvezisko — prepadlisko — urvisko;* pre tekutú časť hnoja: *hnojovka — močovka — kalovka;* pre sušené ovocie: *sušienky — štiepanky;* pre mrvené cesto: *mrvance — strúhance — trhance — šklbance* a pod. Nárečové názvy tohto druhu aj napriek ich motivačnej samostatnosti spája spoločný afix, čo však ani natoľko neprekvapuje, lebo ide o slová z nárečí s blízkymi slovotvornými systémami, ktoré vlastne disponujú skoro totožnými slovotvornými prostriedkami. A tak teda keď ide napr. o názov osoby pracujúcej v lese s drevom, utvorili sa v jednotlivých nárečiach názvy síce s rozličnou motiváciou (*rubár* — podľa činnosti, *pilár* — podľa nástroja činnosti, *šahar, šichtar, šahoviňar* — podľa výsledku činnosti, *šľogár* — podľa miesta činnosti), ale s rovnakým sufixom *-ár,* ktorý je pre názvy týchto osôb azda najtypickejší. Preto aj názvy tohto druhu pokladáme za samostatné výtvory jednotlivých nárečí, pravda, do značného stupňa determinované podobnými slovotvornými možnosťami takých blízkych jazykových systémov, ako sú naše nárečia.

2.3. Trocha iná je situácia pri paralelných nárečových odvodeninách so slovotvornými základmi lexematicky síce odlišnými, ale významovo veľmi blízkymi, až totožnými. (V rámci jedného jazykového systému, či už spisovného jazyka alebo jednej nárečovej jednotky, takéto prípady sú synonymné. V rámci viacerých nárečových systémov majú takéto prípady tautonymický charakter.) Táto lexematická odlišnosť sa zakladá na lexikálnej diferenciácii medzi nárečiami. Motivačne sú takéto názvy veľmi blízke a často sú utvorené aj tým istým afixom. V zásade ide o to, že ten istý designát sa v jednotlivých nárečiach pomenúva rozlične a od takýchto slov ako slovotvorných základov sa potom tvoria analogické názvy. Tak napr. ak niekto veľa a nezreteľne hovorí, v jednotlivých nárečiach sa povie, že *hundre,* inde *dudre* alebo *frfle, mrmle, brble* . . . Od týchto slovies ako základov sa pre človeka s uvedenou vlastnosťou utvorili v jednotlivých nárečiach názvy: *hundroš, dudroš, frfloš, mrmloš, brbloš* . . . alebo *hundrák, dudrák* . . . Podobne napr. pri názvoch pre chybne chodiaceho človeka sú v nárečiach názvy, ako *čapták, čamplák, šmatlák, špoták, šunták* . . .; alebo pre chybne hovoriaceho človeka je rad paralelných adjektív: *zajakavý, zahíkaný, koktavý, jachtavý* . . .; pre drobné odpadky z chleba sú názvy *omrvinky, otrusinky, okružinky, odrobinky, omelinky;* náradie na pučenie uvarených zemiakov má napr. názvy *mačkadlo, tlačidlo, pučadlo, dusidlo, dlavidlo;* detská hojdačka je *hojdačka, hombačka, hindačka, húpačka, kolísačka* a pod. Väčšinou sú to názvy expresívneho charakteru, lebo pri nich

býva v nárečiach najväčšia diferencovanosť. Medzi názvami tohto druhu je motivačná i štruktúrna súvislosť zrejmá, takže pri ich vzniku nemožno vylúčiť ich vzájomnú súvislosť.

2.4. Je ešte skupina takých nárečových odvodených slov, ktorým v iných nárečiach zodpovedajú dvojslovné pomenovania. Medzi dvojicami tohto druhu býva spravidla taký vzťah, že slovotvorný základ odvodeného slova sa vyskytuje ako určujúci prívlastok paralelného dvojslovného pomenovania. A tak máme paralely typu: *zimník — zimný kabát, diviak — divá sviňa, spodnica — spodná sukňa, ovsienka — ovsená slama* atď. Motivačná súvislosť takýchto dvojíc pomenovaní utvorených rozličnými spôsobmi je zrejmá. Výskyt takýchto odvodenín poukazuje na značne samostatný vývin jednotlivých nárečových slovotvorných mikrosystémov, v ktorých jednotlivé slovotvorné typy nemuseli byť vždy rovnako produktívne.

2.5. Nakoniec sa žiada uviesť aj skupinu takých nárečových odvodených slov, ktorým v iných nárečiach zodpovedajú neodvodené názvy, často cudzieho pôvodu. Ide o také paralelné názvy ako napr. *parádnik — fičúr, strašiak — bakus, pobočky — štrangy, opätok — opces, kvetináč — črep, rúbanisko — šľoga* a pod. Aj odvodeniny tohto druhu svedčia o tom, že nie každý nárečový slovotvorný systém je rovnako bohato rozvinutý a že niektoré nárečia si pomerne ľahko a pohotovo vytvorili domáci odvodený názov, kým iné sa akoby „uspokojili" aj s prevzatým slovom.

3.1. V súvislosti so slovotvorným základom sú pozoruhodné ešte aj také prípady, keď na pomenovanie tej istej veci proti istému slovu v jednom nárečí stojí v inom nárečí to isté slovo, ale obmenené sufixom (často takým, ktorého základná funkcia je zdrobňujúca). A tak kým v niektorých nárečiach je ako základný názov *ker,* v iných je základným pomenovaním *krík* alebo *kriak,* podobne v jedných nárečiach je *peň,* v iných iba *pňak,* v niektorých je *krt,* inde iba *krtica* a podobne: *zať — zaťko, čmeľ — čmeliak, kan — kanec, smotana — smotánka, škrupa — škrupina, fľaša — fľaška* atď. V nárečiach, v ktorých je z uvedených slov ako základné pomenovanie názov so sufixom, ale nejestvuje v ňom paralelný bezsufixálny názov ako samostatná lexikálna jednotka, takýto názov nemožno pokladať za normálnu odvodeninu, lebo je členiteľný iba nepriamo, cez názov z iného nárečia. Teda iba z celonárodného hľadiska, keďže ide o veľmi blízke (až variantné) jazykové štruktúry jednotlivých nárečí, možno azda aj takéto slová tautonymického charakteru (typu *čmeliak, krtica, fľaška* . . .) pokladať za formálne členiteľné a teda aj motivované iba nepriamo. A tak napr. v nárečovom názve *čmeliak* sa nám — na pozadí tautonymického slova *čmeľ* z iného nárečia — ukazuje jeho formálne členenie na *čmel-iak,* hoci v nárečí, kde je podoba *čmeliak* základným a jediným pomenovaním, nemožno toto slovo pokladať za odvodené, pretože iba zo širšieho, celoslovenského

hľadiska formálne je v ňom vyčleniteľný sufix tautologického charakteru[2] *-iak*. (V tomto zmysle spresňujeme naše predchádzajúce zaradenie prípadov tohto typu medzi slová s tzv. viazaným slovotvorným základom.[3]) Takéto širšie chápanie členiteľnosti nárečových slov nám umožňuje pokladať za slovotvorne rozložiteľné aj také slová, ako sú napr. východoslov. *perscinek, studzenina, deržak,* hoci v týchto nárečiach nejestvujú ako samostatné slová *prst, studený, držať,* ktoré sú geneticky slovotvornými základmi uvedených odvodenín, ale jestvujú v iných slovenských nárečiach.

Geneticky sú spomínané slová typu *kriak, krtica, škrupina* pôvodne normálne odvodeniny, ktorých význam — vzhľadom na ich slovotvorný základ — sa po čase vyrovnal, takže sa z nich postupne stali v príslušnom nárečí základné neutrálne pomenovania, ktoré vytlačili pôvodné bezsufixálne formy. Značný výskyt takýchto pôvodne odvodených, dnes však už nemotivovaných slov v našich nárečiach svedčí o tom, že odvodené slová (najmä sufixmi) sú aj v nárečiach veľmi charakteristickou časťou slovnej zásoby a vzbudzujú dojem, že sa sufixmi v nich niekedy až akoby plytvalo. (Porov. tiež častú adaptáciu prevzatých slov pomocou sufixov.) V niektorých prípadoch sa zdá, akoby afixom sa chcelo zvýrazniť slovo významovo nepriezračné, najmä ak ide o dodanie afixu veľmi typického pre istú onomaziologickú kategóriu (porov. napr. dvojice *scireň — strnisko* s *-isko* v miestnom význame, *hrdza — zerzina* s *-ina* látkového významu, *smida — smidka* s *-ka* zdrobňujúceho významu a pod.). Samotný fakt, že v našich nárečiach viaceré odvodené slová nahradili svoje pôvodné bezsufixálne tvary, je z lingvistickej stránky pozoruhodný.

3.2. V súvislosti so zemepisnou diferenciáciou nárečí sa stretávame ešte aj s takými prípadmi, že v rozličných nárečiach sú tautonymné slová s rozličnými sufixmi, ale s rovnakými základovými morfémami, ktoré sa však ako samostatné slová vôbec nevyskytujú. Ide o také dvojice slov (v rozličných nárečiach) ako napr. *veverica — veverka, lyžica — lyžka, slnko — slnce, vajce — vajko, mravec — mravík, vrabec — vrabeľ, bocian — bocok* a pod. Z hľadiska jedného nárečia napr. slovo *veverica* alebo (v inom nárečí) *veverka* síce ťažko pokladať za odvodené, lebo nie je motivované, ale keď sa tieto slová dostanú v rámci celonárodnej lexiky vedľa seba, vtedy vyčleniteľnosť sufixov *-ica* a *-ka* je zrejmá (najmä keď je podopretá celým

---

[2] R. GRZEGORCZYKOWA a J. PUZYNINA v práci Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego (1. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1979, s. 31) v podobnom prípade, pravda, v rámci jedného jazyka, hovoria o sufixe s tautologickou funkciou. Za upozornenie na tento fakt úprimne ďakujem kol. dr. K. Buzássyovej aj na tomto mieste.

[3] Porov. BUFFA, F.: Slová s viazaným slovotvorným základom v slovenských nárečiach. Slovenská reč, *46,* 1981, s. 146—149.

radom podobných prípadov typu *kačica — kačka, prepelica — prepilka, lavica — lávka, čapica — čiapka, polica — pôlka* a pod.). A tak síce základové časti slov ako *vever(ica), lyž(ica), sln(ko)* . . . nejestvujú v nárečiach ako samostatné slová, ale jestvujú v iných nárečiach s iným sufixom (porov. *vever-ka, lyž-ka, sln-ce* . . .), preto takéto časti slov pokladáme za istý druh slovotvorných základov viazaných na uvedené lexikálne jednotky.[4]

4. Medzi jednotlivými nárečiami môžu byť ešte aj iné ako lexikálne rozdiely, pokiaľ ide o slovotvorný základ odvodených slov. Mnohé slová v jednotlivých nárečiach sú síce odvodené od etymologicky totožnej lexémy, ale rozlične obmenenej, či už z hľadiska slovnodruhového, slovotvorného, hláskoslovného a pod. Tak napr. stredoslov. formy typu *jedlina, dubina* sú desubstantívne, kým ich paralelné východoslov. podoby typu *jedľovina, dubovina* sú deadjektívne (pokiaľ jedľovinu chápeme ako „jedľový porast"; ak by sme však oba druhy chápali ako „porast jedlí", tak vtedy by sme mali vo východoslov. formách vyčleniť rozšírený sufix *-ovina*). Podobne formy ako *smrdák, smrdoš* . . . sú deverbatívne, kým podoby typu *smradúch, smradloš* sú desubstantívne a forma *smradlavec* je deadjektívna. Takisto v dvojici *vandrák — vandrovník* prvý názov je desubstantívny, druhý deverbatívny.

V iných prípadoch ide o rozličné slovotvorné formy toho istého slova ako motivujúceho. Tak napr. pri dvojiciach typu *myšacinec — myšinec, kuracinec — kurinec* . . . sú v prvom prípade ako motivujúce slová adjektíva *myšací, kurací,* v druhom *myší, kurí.* Aj v dvojici slov *zimník — zimušník* sa odzrkadľujú slovotvorné diferencie v adjektívach *zimný — zimušný,* ktoré sú ich základmi. Podobne je to v prípadoch ako *oškvarok — škvarka, nehanebník — nehanblivec, zdierač — vydierač — odierač* a pod.

Časté sú aj hláskoslovné rozdiely v totožných slovotvorných základoch medzi paralelnými nárečovými odvodeninami. Sú spravidla výsledkom rozličných alternácií, súvisiacich s hláskovými zákonitosťami jednotlivých nárečí alebo so špecifikou príslušného slovotvorného typu, resp aj jednotlivej odvodeniny. Často sú to rozličné spoluhláskové alternácie, napr. *krtica — krčica, horkota — horčota, hluchták — hlušták, nosáň — nocháň* a pod. Inokedy ide pri takýchto paralelných nárečových odvodeninách o samohláskové alternácie, napr. *kartka — karetka, ovsenisko — ovosnisko, bubeník — bubnár* a pod. Podobné alternácie sú známe aj v spisovnom jazyku.

5. Z teoretického hľadiska sa žiada pozastaviť sa nad tým, či všetky spomínané prípady patria do oblasti tvorenia slov. Pretože každé odvodené

[4] J. Horecký v cit. práci (v pozn. 1, s. 41) používa názov viazaný slovotvorný základ iba pre prípady typu *(z-, na-, vy-, pre-/ložiť* a *Sloven/-sko, -ka, -ský).*

slovo sa skladá z dvoch morfém, zo základovej a afixálnej morfémy, nazdávame sa, že je rovnako dôležité hovoriť o problémoch týkajúcich sa afixálnej i základovej časti odvodených slov a súvisiacich s procesom odvodzovania. Takéto konštatovanie platí najmä vtedy, ak ide o jednotlivé slová alebo jednotlivé nárečové systémy. Trocha iná je situácia, ak berieme do úvahy všetky nárečia istého národného jazyka. V takýchto prípadoch si spravidla všímame diferencie medzi jednotlivými nárečiami. Tieto diferencie, ako je známe, bývajú pri odvodených slovách v afixoch aj v slovotvorných základoch. Pokiaľ je jeden z uvedených prvkov v rozličných nárečiach spoločný a v druhom sú rozdiely, nazdávame sa, že vtedy ide o slovotvorné diferencie.

Pri paralelných nárečových slovách môže teda ísť prakticky o diferencie v afixoch pri spoločnom slovotvornom základe, ako je to v prípadoch typu *mlatec — mlatiač — mlatiar — mlatník* . . . Diferencie tohto druhu sú najčastejšie. Druhú skupinu tvoria diferencie v slovotvorných základoch pri spoločnom afixe. Ide o prípady typu *omrvinky — otrusinky — odrobinky — okrušinky* . . ., teda so synonymnými slovotvornými základmi, alebo o prípady typu *rubár — pilár — šichtár — šľogár* . . . so slovotvornými základmi motivačne odlišnými. Názvy uvedených druhov majú popri rozdielnych slovotvorných prvkoch aj prvky spoločné, takže ich možno spájať a diferencie medzi nimi možno označiť za slovotvorné.

Čiastočne, pretože iba formálne (nie motivačne) do slovotvornej oblasti z nárečovo diferencovaných slov patria — vzhľadom na spoločnú základovú morfému — aj prípady so sufixom s tautonymickou funkciou (typu *čmeliak — čmeľ*) a slová so slovotvorným základom viazaným iba na isté deriváty (typu *kačica — kačka*).

Odlišná situácia je pri takých odvodených paralelných nárečových slovách, medzi ktorými je diferencia aj v afixoch, aj v slovotvorných základoch. Takéto názvy nemajú spoločný slovotvorný prvok, preto sa vymykajú slovotvornému porovnávaniu, hoci ide o odvodené slová. Majú však spoločný význam, preto patria k sebe z lexikálneho hľadiska. Ide o prípady typu *kyvadlo* (na hodinách) — *leták — behunka — tikáč; mladina* (mladý les) — *hustník — sadenisko — podrost* a pod. Sú to lexikálne diferencie, podobne ako v dvojiciach odvodených slov so slovami neodvodenými (typu *podpätok — opces*).

Marta Hlušíková

ŠTYLISTICKÉ PROSTRIEDKY HUMORU V SLOVENSKEJ LITERATÚRE

Výskum štylistických prostriedkov humoru v slovenskej próze je práca časovo náročná. Pri použití ilustračných príkladov vzniká nebezpečenstvo, že ukážky slúžiace ako príklady strácajú veľa zo svojej hodnoty práve transplantáciou z ich „materského" kontextu. Bez neho pôsobia často meravo. Plnému pochopeniu excerpovanej vety bránia najmä situačné a dejové okolnosti.

Štylistické prostriedky humoru možno rozdeliť na jazykové a nejazykové. Všimnime si na schéme, ako rečová komunikácia predpokladá existenciu dvoch (v užšom chápaní troch) faktorov — verbálneho a neverbálneho:

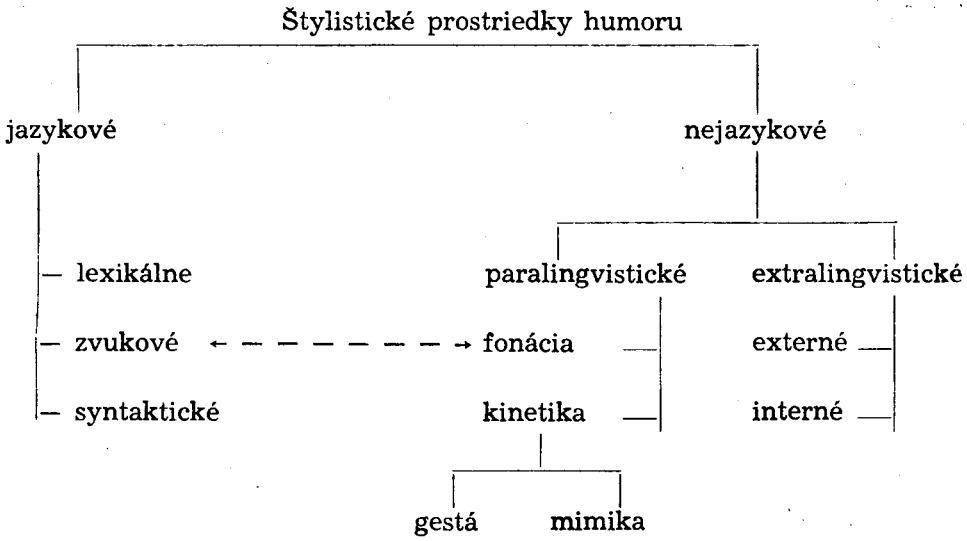

1. Jazykové prostriedky

1.1. Lexikálne prostriedky humoru

Najfrekventovanejšou skupinou lexikálnych prostriedkov humoru sú expresíva: dysfemizmy, pejoratíva, vulgarizmy, eufemizmy (za osobitný druh eufemizmu možno počítať aj zámerné vynechanie hrubého slova), augmentatíva, deminutíva. Deminutíva majú v slovenskej humoristickej literatúre zväčša ironizujúcu úlohu. Expresíva používajú humoristi pre ich názornosť, konkrétnosť. Sú v texte nápadné, upútajú čitateľa, často sú naturalistické, majú silný účinok.

Za lexikálne prostriedky humoru treba pokladať aj nespisovné slová, a to nárečové slová (najčastejšie ich používali Z. Zguriška, E. Šándor, J. Čajak ml., Ľ. Kubány, A. Černiansky), niektoré familiárne slová, slangové slová. V súčasnej humoristickej próze sa čím ďalej tým viac používajú slangové výrazy, lebo bez nich by jazyk pôsobil niekedy vyumelkovane. Z lexikálnych prostriedkov humoru pre deti si najviac pozornosti zaslúžia slangové slová. Využíva ich najmä K. Jarunková, R. Moric, K. Bendová, M. Ďuríčková a iní. Novela Jediná je neveľké dielko, no právom ho môžeme považovať za učebnicu žiackeho slangu, napr.:

Celkom som ľutovala, keď mi ho prebrala Kincelka v rukaviciach. Kabelka jej visela na lakti a pri obrátkach mlátila riďasa po chrbte. No, na umretie!

Dôležitú úlohu v našom humore hrá využívanie homonymných, synonymných a antonymných slov. V staršej humoristickej literatúre homonymia slov často stráca na svojej účinnosti, pretože ju niektorí autori v zátvorke vysvetľujú. Vyznieva to ako určité podceňovanie čitateľa. Novšia humoristická literatúra všetko nevysvetľuje:

– Som za znášanlivosť, ale takto?
– Áno, aj znášanlivosť je dnes malá, sliepky nenesú. (V. Bednár)

Zo synoným majú pre humoristov najväčší význam štylistické synonymá.

Na oživenie prejavu sa v slovenskej humoristickej literatúre používa často personifikácia. Veľmi pôsobivý druh personifikácie využil M. Kukučín v poviedke Rysavá jalovica. Opitý Krt si oživuje lavičku:

– Lavička, netancuj, pekne stoj, aspoň kým ja prejdem. Ale tamtoho, čo príde za mnou, zhoď ta, do vody.

Na metaforickom princípe je založené i prirovnávanie. Je to elementárnejší spôsob vyjadrovania ako metafora; prirovnanie je explikatívnejšie a opisnejšie. Klasické prirovnávacie konštrukcie so spojkami *ako, sťa, ani, že* a pod. využíva najmä staršia humoristická literatúra.

Vo výstavbe humoristického textu má dôležitú úlohu opakovanie výrazu, lebo opakovaním berie na seba výraz novú vlastnosť. Najčastejšie používanou figúrou je pleonazmus, napr.: ... *rodičia somárikov, hlupákov a poloidiotov* ... (Alexy)

Pre humoristickú prózu je typické aj zveličovanie čiže hyperbola. V literatúre pre deti a mládež sa často vyskytuje hyperbola slangová, napr.:

vyzerať božsky tupo; do špenátu natrieskať vajcia; konský rehot (Jarunková).

Z frazeológie sa najčastejšie využíva frazeologické spojenie a frazeologický zrast.

V lexike humoru existujú aj javy, ktoré nemajú osobitné pomenovanie a nepatria výrazne k jednotlivým figúram; je to napr. spájanie slova hovorového a odborného do jedného celku. Vzniká tak kontrast, ktorý sa často znásobuje aj prítomnosťou dvojzmyselného slova, príp. slovnou hrou. Najmä v literatúre pre deti a mládež je častá kombinácia slov z rôznych štýlových vrstiev. Aby autori dosiahli žiadaný kontrast, „pašujú" do textov najmä cudzie slová: *Na dvorisku supersliepky špacírujú, hypervajcia po dve znášajú.* (Bendová)

No k používaniu cudzích slov v textoch rozprávky musia autori pristupovať citlivo. Musia rešpektovať vek čitateľa. Napr. v texte určenom pre deti od 6 rokov sa vyskytuje aj takýto text:

Oveľa krajšie vyzeráš, to je *faktum paktum,* ale ešte sa trocha pousiluj, lebo presne toľko nôh má pánbožkova kravička, tak aby nenastal *katastrofálny hexapodálny* omyl! (Bendová) — Tak sa drží kefka na zuby, a nie hudobná pomôcka, vy *bilaterálne* bytosti! (Bendová)

V literatúre pre deti a mládež je veľmi zaujímavou lexikálnou zvláštnosťou utváranie detských slov, ktoré majú svoju logiku tvorenia a deti im rozumejú. Tieto slová sú pre ne bežnejšie ako pre dospelých, zvyknutých na dodržiavanie normy v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny: *Choď domov, čo tam nájdeš, je tvoje, za odmenu, že si mi život n e v y p u š k o v a l! — a zmizla.* (Bendová)

Potrebný humorný efekt môže autor dosiahnuť aj vsunutím bežného občianskeho mena do textu rozprávky: *V noci zmizla princezná H y a c i n t a Z á h u m e n s k á i zbrojnoš D o d o V l č e k.* (Feldek)

Tieto zaujímavé lexikálne štylistické prostriedky humoru sa v literatúre pre dospelých vyskytujú obmedzene, niektoré sa nevyskytujú vôbec. Uplatňujú sa najmä v literatúre pre deti a mládež.

Lexikálnych jazykových prostriedkov humoru je veľmi veľa. Tvoria najpočetnejšiu skupinu jazykových prostriedkov humoru v slovenskej próze.

1.2. Syntaktické prostriedky humoru

Najdôležitejšiu skupinu tvoria expresívne syntaktické konštrukcie. Vznikajú pri spontánnych prejavoch hovoriaceho. Najčastejšie využívané expresívne syntaktické konštrukcie sú: apoziopéza, napr.: *Ja nemám s vami nič a takúto mrcinu nenoste mi do domu, lebo . . . a zahrozil pani kmotre päsťou a zaškripel zubami.* (Kukučín); prerývaná výpoveď, osamostatnený

vetný člen, pripojený vetný člen, napr.: *Neviem, kto by i tvoju chcel, ropuchu!* (Timrava). Najčastejšie sa vyskytuje elipsa:

Ale zrazu sa otočil, vyhodil elegantne zadnými nohami a profesora priam do brucha, že tento v tej chvíli odkvicol. (Hrušovský) — Ja žobrák? A toto je sečka? (Kukučín)

Ďalej sú to defektné syntaktické konštrukcie (anakolút, atrakcia, kontaminácia, zeugma). Podobne ako pri lexikálnych prostriedkoch nespisovné slová používajú sa najmä na charakterizáciu postáv. Humoristi ich však využívajú pomenej.

Výrazným prostriedkom humoru je aj slovosled (charakterizuje postavu):

— Veľkí páni, bohatí páni tu boli u pána Matiáša, zlatom, samým zlatom platili — moja Rifka bude z toho tiež mať pekné náušnice. (Kalinčiak)

V tomto prípade sa slovosled úzko spája s recidívou výrazu; možno hovoriť o súhre lexikálnych a syntaktických prostriedkov.

Humorný efekt autor často dosiahne aj zmenou dĺžky vety: — *A mne to chcieť obesiť na nos — vy ženy s dlhými vlasmi a krátkym rozumom! Mne!* (Kukučín)

V humoristických textoch nachádzame aj opakovanie tej istej konštrukcie za sebou:

Ej, Eva, Eva, čo som ja urobil! Načo som ja šiel samotný na jarmok? Načo som kupoval jalovicu od takého mrcha človeka? Načo som sa spriahol s takým pohanom? (Kukučín)

V literatúre pre deti a mládež je veľmi časté asyndetické pripájanie viet do zloženého súvetia. S týmto javom súvisí aj umiestňovanie slovesa na koniec vety:

Tetka kričí, prasatá *krochkajú*, s posteľou po chalupe *behajú*. (Hronský) — Krčmárka na fľaku *zamdlieva*, krčmár si posledný vlas *trhá*, krčmárence trojhlasne *poplakávajú*. (Bendová)

Štylisticky účinné je aj slovosledné poradie podstatné meno — prídavné meno: *Pozri ho, n e z n a l c a n e z n a l é h o, p ô v o d u s l n e č n é h o! Nuž noc je tma, ty l i g o t á č n e u č e n ý!* (Bendová)

1.3. Zvukové prostriedky humoru delíme na fonematické (zvukosled, kalambúr) a intonačné. Fonematické zvukové prostriedky humoru sú časté v novšej humoristickej literatúre: *Per aspera, ad aspera, ad aspera, ad aspera. Len treba sporiť, a sporiť, a sporiť, až po riť, až po riť.* (V. Bednár)

Časté sú aj deformované kompozitá (napr. *šmatlinoha*) a zaujímavá zvuková podoba citoslovca.

Intonačné prostriedky humoru (melódia, dóraz, emfáza, prestávka, rytmus, tempo, intenzita hlasu a timbre) stoja na hranici lingvistických a paralingvistických prostriedkov. Nemôžeme ich jednoznačne zaradiť medzi zvukové prostriedky, skôr by sme ich mohli priradiť k paralingvistickým prostriedkom. Striktné oddeľovanie niekedy nie je možné, lebo väčšina lexikálnych, syntaktických a zvukových prostriedkov humoru úzko súvisí a dopĺňa sa.

Zo zvukových prostriedkov, ktorými autori dosahujú humorný efekt, sa nachádzajú v literatúre pre deti a mládež prostriedky fonematické, najmä kalambúr, ktorý autori často rozviedli až do jazykového nonsensu, a deformácia slov, najčastejšie šušľanie. Príklad na kalambúr:

Raz vypil pohár *šimpanzského.* (Pavlovič) — Pôjdete na nervové oddelenie, kde vám vyšetria nervovú sústavu a *štítnickú* žľazu. (Bendová)

Príklad na šušľanie: *Pjoším si päť žúlivých levov.* (Bendová)

2. Nejazykové prostriedky

2.1. Paralingvistické prostriedky členíme na kinetické (gesto, mimika) a na prostriedky zvukovej fonácie.

Kinetické prostriedky sú rôzne a slúžia na maximálne rozšírenie informatívnosti reči. Každý človek si osvojil určitú šablónu pohybov. Nás však zaujímajú pohyby, ktoré majú vzťah k jazykovej komunikácii, pohyby odlišné od biologickej kinetiky. Podobne ako pri kinetike treba odlíšiť fyzické danosti subjektu od prostriedkov zvukovej fonácie, ktoré sprevádzajú rečovú výpoveď. Signalizátormi paralingvistickej situácie, ktorá sprevádza rečový akt, sú v texte písomné symboly. Týchto symbolov však nie je ani zďaleka toľko, aby mohli „uniesť" celé špecifikum artikulovaných zvukov, množstvo gest a mimických prvkov. Bolo by neúčelné oddeľovať gesto, mimiku a zvukové javy a hľadať k nim adekvátne grafické znaky, pretože tieto paralingvistické javy sú vzájomne späté a sú od seba závislé. Pendantmi paralingvistických prostriedkov sprevádzajúcich rečový akt sú v texte tieto grafické znaky:

2.1.1. Interpunkčné znamienka (bodka, výkričník, čiarka, otáznik). Naznačujú intonačnú podobu výpovede:

Kde je môj muž?... Ježo, kde si? (Jesenský) — Ja vám dám nejsť s módou! Ja vám dám zaostávať! Poznám to, tridsať rokov za opicami! (Sabo) — Manikúrou sa to začína a končí sa to, súdruhovia — čím...?! (Bukovčan)

Od intonačnej podoby výpovede nemožno odtrhnúť gesto a mimiku (najmä posledná ukážka ilustruje všetky tri paralingvistické javy).

2.1.2. Zámená (najmä ukazovacie). Signalizujú v texte prítomnosť gesta: Tothla pany velkomožná blízo by si radšjej od huby odtrhli, len abys' ty mala, šak ony dobre vedia, že to ide decku na chosen. (Zguriška)

2.1.3. Citoslovce, častica, expresívne slovo (tu sú zastúpené aj fonačné prostriedky), zápor, oslovenie, zmena slovosledu, pripojený vetný člen, deformované slová typu „occiprissám" alebo „žhrat":

Nestojí ani za hrubé drefko. Pfuj! (Zguriška) — Ty kujon, ty lotor, čos' Kristu pánu ocot vylogal! (Kalinčiak) — My si s vami umelcami nikdy nepotykáme. (V. Bednár) — Hej, zlodej, psovi budeš kmotrom, a nie mne! (Kukučín) — Ty gágorisko rozputnené, ty! (Jégé) — Tyssíc striel hrmených, prepálených... (Zguriška)

Z uvedených príkladov vyplýva fakt, že paralingvistické prostriedky, kinetické i fonačné, môžu byť reprezentované v texte temer všetkými grafickými znakmi, ktoré sa v texte použili. Paralingvistické prostriedky sa totiž tak úzko na seba viažu, že skoro nebolo možné vybrať ukážku, v ktorej by jeden grafický znak reprezentoval iba jeden paralingvistický prostriedok. Viac grafických znakov pokope často signalizuje všetky paralingvistické prostriedky sprevádzajúce rečový akt (mimika, gesto i fonačné prostriedky sú však rôzne zastúpené). Čím viac grafických pendantov k paralingvistickým prostriedkom sa nachádza na malej ploche, tým je prejav plastickejší.

Literatúra pre deti a mládež si z paralingvistických prostriedkov vybrala grafické prostriedky, ktoré literatúra pre dospelých nevyužíva. To, ako grafická úprava textu „spolupracuje" s textom, s jeho významovou stránkou, najlepšie ukazuje tvorba J. Pavloviča:

Videl som však aj takú schôdzu, kde jedno NIE prekričalo všetky ÁNO:

```
Á      Á  N  OOOO
ÁÁ     Á  N  O
Á Á    Á  N  O
Á   Á  Á  N  OOO
Á     ÁÁ  N  O
Á      Á  N  O
Á      Á  N  OOOO
```

Čo som mal robiť, keď mi 100percentne prišli na 100pu!

```
D I K O B 1
      M E 2 Ď
      U S 3 C A
  L A 1 0 0 V I Č K A
  ---------------------
        1 0 6
```

Zaujímavým dielom je aj Ďuríčkovej Jožko Mrkvička späč. Na jeho humornosti majú veľký podiel práve grafické paralingvistické prostriedky.

2.2. Extralingvistické prostriedky sa líšia od paralingvistických prostriedkov tým, že nie sú tak bezprostredne späté s hovoriacim subjektom a nachádzajú sa mimo jazykovej sféry. Oblasť extralingvistických faktorov je široká. Extralingvistické prostriedky humoru sú interné a externé. K interným extralingvistickým prostriedkom patrí situácia so svojimi časovými, spoločenskými a predmetnými okolnosťami. G. V. Koľšanskij v práci Paralingvistika (Moskva 1974) hovorí o situácii ako o nahromadení „reálnych časových vzťahov, priestorových a predmetných podmienok". Ináč totiž pôsobí starší a starý humoristický text na dnešného čitateľa ako na čitateľa pred polstoročím či storočím. Čo vtedy bolo smiešne, dnes môže pôsobiť naivne, vtedajší „vážny" text s „veľkými" problémami môže pôsobiť dnes malicherne. Najsilnejšie situačné okolnosti sú okolnosti predmetné, a to výzor človeka, jeho správanie sa, miesto, kde sa nachádza, činnosť, ktorú koná, a pod. Keby sme tieto okolnosti nepoznali, humor by sa stratil, vec by nebola smiešna. A preto je ťažké nezbaviť vetu z humoristického textu jej pôvodného významu, keď ju chceme uviesť ako príklad. Humor v tomto prípade totiž predpokladá široký kontext, v ktorom zostanú niektoré humoristické javy. My ich nepoznáme a prichádzame o to podstatné. To znamená, že interné extralingvistické prostriedky predpokladajú veľkú plochu. Je to jav typický pre staršiu slovenskú humoristickú literatúru. Veta — *Pst, pst! Ticho, ticho! Už umiera, len ho obzrite, ako mu oči stĺpkom stoja* neznie vôbec humorne, skôr naopak. Keď ju zasadíme do situácie, pôsobí humorne:

... na brava hodili strožliak, ten „opitý" žiak sa musel vyzliecť a ľahnúť si na brava. Gelo mu tvár zabielil múkou, vzal do ruky modlitebnú knihu, ostatní pokľakli okolo postele a Gelo akoby modlitbu predriekal. Keď hajdúsi hrmotne vstupovali, skočil Gelo a šeptom i s plačom hovoril im: — *Pst, pst! Ticho, ticho! Už umiera, len ho obzrite, ako mu oči stĺpkom stoja.* (I. B. Zoch)

Aj v literatúre pre deti a mládež by sme našli ukážky, ktoré vyznejú naplno iba v úplnom kontexte. Ich osamostatnené citovanie by ich obralo o jadro, šťavu — o humor. Na druhej strane nie je ich tak veľa, lebo s humorom v literatúre pre deti sa pracuje na malej ploche. Spisovatelia humor vyvolávajú najmä lexikálnymi prostriedkami. Situáciu opierajú o detský spôsob videnia a vnímania. Je samozrejmé, že keby sa dieťa nedostalo „nad" vlastný spôsob uvažovania, nebolo by mu nič smiešne a potrebný humorný efekt by nevznikol:

Prebehla okolo listu jašterička.
— To je určite žaba, vraví Julo, — tá má štyri nohy. — Alebo dva bociany.

(Pavlovič) — Keď môže koze narásť nová brada, prečo by kozej brade nemohla narásť nová koza? (Navrátil)

Externé extralingvistické prostriedky humoru sú typické pre najnovšiu humoristickú literatúru. Externosť týchto prostriedkov treba chápať ako určité korešpondovanie s čitateľom, vystupovanie z textu. Vzniká „čítanie medzi riadkami", dvojzmyselnosť textu, slovná hra, absurdná situácia i predstieraná naivita textu. Externé extralingvistické prostriedky majú k čitateľovi bližšie, často predpokladajú u neho určitú výšku inteligencie:

— Nám neprekáža. Vravíme, čo chceme. Povedzte niečo. — Padrť. (Lasica) — Ja stotonovým valcom idem cez prekážky. (V. Bednár)

Aj v literatúre pre deti a mládež existuje medziriadková korešpondencia medzi autorom a dieťaťom. Aby ich „dialóg" bol na úrovni, autor musí poznať mentálnu vyspelosť detského čitateľa, jeho psychika mu nesmie byť neznáma. Autor chce len usmerniť predstavivosť dieťaťa, textom mu nepovie všetko, iba naznačí:

Keď som ja chodila do školy, tak chorôb síce bolo dosť, ale bacily malo len jedno dievča, Ilonka, tá si to mohla dovoliť, lebo mali pílu. (Jarunková)

3. Po analýze štylistických prostriedkov humoru v slovenskej humoristickej próze sme prišli k takémuto záveru:

3.1. Porovnávaním použitia štylistických prostriedkov humoru môžeme tvorbu slovenských humoristov rozdeliť do niekoľkých skupín. Pre jednu skupinu autorov (Kalinčiak, Kubáni, Kuzmány, Vansová, Timrava, Čajak st., Podjavorinská, Šándor, Zguriška) je typické využívanie lexiky (hyperbolizácia), časté používanie paralingvistických prostriedkov a situačného humoru. Druhá skupina autorov (Hurban, Chalupka, Záborský, Laskomerský, Jégé, Tajovský, Kukučín, Jesenský, Čajak ml., Hrušovský, Alexy, Bohúň, Zelienka) využíva tie isté štylistické prostriedky humoru ako autori prvej skupiny, ale v omnoho väčšej miere používa aj externé extralingvistické prostriedky humoru. Tým sa text týchto autorov stáva ostrejším, útočnejším, má satirický podtón. Pre tretiu skupinu autorov (Bednár, Sabo, Jurzet, Kot, Lasica, Satinský, Viktor, Tallo a iní) je typické využívanie lingvistických prostriedkov (ide najmä o zvukové prostriedky) a externých extralingvistických prostriedkov. V textoch sú dvojzmysly, narážky, slovná hra. Do tretej skupiny zaraďujeme aj autorov pre deti a mládež: Čepčekovú, Gašparovú, Jarunkovú, Morica (využívajú bežnú lexiku — slang, prirovnanie, interné extralingvistické prostriedky, syntaktické prostriedky); Bendovú, Ďuríčkovú, Feldeka, Pavloviča, Navrátila (využívajú originálnu

lexiku — nonsens, externé extralingvistické prostriedky, zvukové prostriedky, Pavlovič používa grafické paralingvistické prostriedky).

3.2. Starší humor potrebuje veľkú plochu, aby naplno vyznel. Novší humor opúšťa veľkú plochu a je intenzívnejší.

3.3. Prostriedky humoru v literatúre pre dospelých a v literatúre pre deti a mládež sú v súčasnosti viac-menej podobné. Autori literatúry pre mládež používajú tie isté prostriedky na výstavbu textu ako v literatúre pre dospelých. Nevyhýbajú sa medziriadkovému odkazu svojmu malému čitateľovi, hovoria s ním na „vyššej" úrovni, bez didaktizovania a moralizovania. Zhovárajú sa s dieťaťom ako s dospelým priamo o jeho detských problémoch.

3.4. Autori literatúry pre deti a mládež používajú štylistické prostriedky humoru lingvistické, paralingvistické i extralingvistické — ako v literatúre pre dospelých. Rozdiel je v tom, ktoré z týchto prostriedkov sa používajú:

— z lexikálnych lingvistických prostriedkov je to vrstva detských neologizmov. Kombinácia slov z rôznych štýlových vrstiev sa síce vyskytuje aj v literatúre pre dospelých, no nie je až taká štylisticky príznaková ako v literatúre pre deti a mládež, lebo tu sú zvyčajne používané odborné slová v texte rozprávky a kontrast je tak neporovnateľne väčší ako v literatúre pre dospelých;

— zo zvukových prostriedkov sa v literatúre pre deti a mládež najčastejšie používa šušťanie;

— veľký rozdiel je v používaní paralingvistických prostriedkov. V literatúre pre dospelých dáva autor v texte pocítiť gesto, mimiku, zvyšovanie a znižovanie hlasu ako štylisticky príznakový mimojazykový jav. Autor literatúry pre deti a mládež si dáva záležať najmä na vizuálnej stránke textu (forma rukopisu, čísla v texte, kresba a pod.), zaujímajú ho grafické paralingvistické prostriedky humoru;

— z extralingvistických prostriedkov humoru autori literatúry pre deti používajú interné aj externé extralingvistické prostriedky. Situácia sa dáva do súvislosti s detským uvažovaním (interné extralingvistické prostriedky). Externé extralingvistické prostriedky majú rovnakú funkciu v texte určenom dospelým i v texte určenom deťom.

3.5. Najnovšie výboje v slovenskej humoristickej próze:

— používanie zvukových prostriedkov v súvislosti s externými extralingvistickými prostriedkami, ubúdanie niektorých štylistických figúr v lexike (prirovnanie);

— hegemónia slangu v texte.

Zaujímavá je otázka slangu a detského žargónu (chápeme ich teraz ako dva osobitné pojmy, nie ako synonymá). Najmä otázka detského žargónu ostáva otvorená. Výrazy ako „odškrupinovať vajíčko" alebo „niekomu vy-

puškovať život“ sú založené predovšetkým na snahe o stručnosť prejavu. Pre dospelých sú to originálne výrazy, no pre dieťa výrazy bežné, omnoho logickejšie ako „očistiť vajíčko od škrupiny“, „zbaviť vajíčko škrupiny“ a pod. Myslíme, že tento detský žargón treba radiť k slangu žiakov ako rovnocenného partnera, lebo dieťa si časom vypestuje zmysel pre správne tvorenie slov a samo začne pociťovať výraz typu „odškrupinovať“ ako štylisticky príznakový. Túto jazykovú fantáziu má dieťa najvyvinutejšiu v predškolskom veku — a vtedy netvorí výraz preto, aby bol originálny, zvláštny, ale aby bol čo najvýstižnejší. Pozerá sa na vec z praktickej stránky. A preto by sme tieto výrazy považovali za súčasť detského žargónu až vtedy, keď sú funkčne použité v texte.

Edita Tabačeková

FONETICKÁ REALIZÁCIA LABIODENTÁL V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1. Hodnotenie spoluhlásky *v*, resp. labiodentálnych fonetických realizácií fonémy /*v*/ v našej literatúre nie je jednotné.

Labiodentálne *v* sa najčastejšie hodnotí ako znelá párová (t. j. šumová) spoluhláska, znelý korelát neznelého *f*. Takto ju charakterizuje B. Hála (1975), V. Záborský (1957), J. Dvončová (1973), Slovenská gramatika (1968), Atlas slovenských hlások (1969) i všetky učebnice slovenského jazyka.

Pernozubný pár šumových spoluhlások *f* — *v* sa vyskytuje aj v iných jazykoch. O jeho existencii v nemčine, angličtine a švédčine hovorí A. L. Smirnickij (1962). V nemčine sa o ňom zmieňuje napr. H. H. Wängler (1964), v angličtine J. Carrel a W. R. Tiffany (1960), v ruštine R. L. Avanesov (1972) a i. O znelostnom páre *f* — *v* píšu aj Pravidlá českého pravopisu (1977).

V niektorých domácich prácach sa však upozorňuje na určitú výnimočnosť páru *f* — *v* (resp. fonémy *v*), hoci sa neuvádza jednoznačne, v čom táto výnimočnosť spočíva. Napr. E. Pauliny (1968) hovorí o „páre šumových spoluhlások *f* — *v*“, no v jeho prehľadnej tabuľke (s. 65) sa konsonant *v* objavuje aj medzi nešumovými, sonórnymi hláskami. Pritom sa iba všeobecne konštatuje, že dvojica *f* — *v* sa čiastočne odlišuje od iných dvojíc šumových spoluhlások, pretože „sa v istých pozíciách správa ako pár spojený protikladom znelosť — neznelosť, no v istých pozíciách sa *v* správa ako nepárová fonéma“ (s. 58., podčiarkla E. T.).

O „určitej výnimočnosti“ páru *f* — *v* alebo o „osobitnom postavení“ spoluhlásky *v* sa hovorí aj v Pravidlách slovenského pravopisu (1957; 1971), píše o nich V. Záborský (1957), J. Sabol (1974), v češtine J. Vachek (1968), M. Romportl (1977) a i.

A. Frinta už v r. 1916 upozornil na to, že *v* nemá v každej pozícii rovnaký charakter a nie vždy je párovou hláskou.

Š. Peciar (1942/43) hodnotí *v* ako tzv. neutrálnu hlásku. V Pravidlách slovenského pravopisu (1954) sa objavuje pokus o zaradenie spoluhlásky *v* k sonóram. V práci Spektografická analýza slovenských hlások (1968) sa navrhuje „slovenské *v* pokladať za fonému, ktorá participuje súčasne na opozícii tónovosti/znelosti ako šumová a na opozícii formantovosti/neformantovosti: spája teda vlastnosti frikatívy a sonoranty" (s. 205—206). Zaujímavý je postreh Š. Peciara o spoluhláske *f*, ktorá sa pred „hlasnou", t. j. znelou, spoluhláskou vyslovuje ako „f s hlasom" (s. 279). V. Záborský (1957) ten istý prípad výslovnosti kvalifikuje ako tzv. znelé *f* a hovorí, že ide „o artikuláciu spoluhlásky *f*, pri ktorej sa hlasivky chvejú" (s. 122).

Ako vidieť, v niektorých prácach sa hláska *v* hodnotí dvojako, pričom formulácie nie sú jednoznačné. Bádatelia, ktorí zaraďujú spoluhlásku *v* k sonóram alebo k tzv. výnimočným hláskam, nevyvodzujú dôsledky zo známych zákonitostí znelostnej asimilácie neznelého *f* napr. v slovách, resp. v spojeniach *šéfdirigent, húf ľudí* a pod. Treba totiž vysloviť hypotézu, že musí existovať hláska, ktorá je obdobným znelým protikladom *f*, ako je to v ostatných znelostných pároch, kde je základná a najdôležitejšia diferenciačná črta znelostného protikladu práve iba znelosť *b, d, ď* atď. oproti neznelosti *p, t, ť* atď., pričom šumovosťou sa tieto páry v podstate zhodujú. Zároveň vzniká otázka, či sa taká istá hláska vyslovuje aj v pozíciách, ktoré nie sú výsledkom znelostnej asimilácie (napr. v slovách *voda, sláva, zver, vdova, v hore* a pod.).

Komplexný pohľad na problematiku realizácie labiodentál v spisovnej slovenčine priniesol Á. Kráľ (1974—1975). Podľa neho hlásky *[v]* a *[f]* netvoria znelostný pár (1974, s. 341 n.). Á. Kráľ totiž zistil, že spoluhláska *v* sa v určitých prípadoch vyslovuje ako nešumová hláska *[v]*, no v iných prípadoch na mieste ortografického *v* (resp. *f*) sa vyslovuje šumová hláska, ktorú Á. Kráľ z technických dôvodov transkriboval znakom *[w]*. Nešumové *[v]* je sonórna, t. j. nepárová znelá hláska. Znelostným párom a korelačným protikladom neznelého šumového *[f]* je práve znelá šumová párová labiodentála *[w]*.

Najnovšie aj E. Pauliny (1979) hovorí o „dvoch vidoch spoluhlásky /v/" (s. 120), ktorá „pred znelými šumovými spoluhláskami na začiatku slova [. . .] funguje ako znelá šumová úžinová spoluhláska v protiklade proti neznelej šumovej spoluhláske /f/. V iných postaveniach sa však správa ako sonórna spoluhláska" (s. 110—111). Aj na s. 121 E. Pauliny zaraďuje /v/ raz medzi šumové konsonanty (obr. 16), druhý raz medzi sonórne konsonanty (obr. 17). Je otázka, aký dôsledok by to malo mať na určenie inventára foném spisovnej slovenčiny.

Materiál, ktorý bol podkladom pre formuláciu týchto téz, nebol publikovaný. Pre potrebu normatívneho opisu spisovnej slovenskej výslovnosti bol uverejnený len výsledok. Preto sme sa rozhodli samostatne preskúmať spôsob fonetickej realizácie spomínaných pernozubných ústnych spoluhlások a na základe overovacieho testu a experimentálneho rozboru jazykového materiálu zistiť, či v spisovnej slovenčine skutočne existujú tri labiodentálne hlásky — nešumové sonórne *[v]* a šumové hlásky *[w]* a *[f]*. Ďalej sme chceli overiť, či ich distribúcia v slovenčine je taká, ako sa to konštatuje v spomínanej literatúre, a či rozdiely medzi nimi sú zo signálového (t. j. z fonetického) hľadiska signifikantné na to, aby sa *[v]* a *[w]* mohli kvalifikovať ako samostatné hlásky — potom by sa totiž mali stať aj súčasťou normatívneho opisu slovenskej spisovnej výslovnosti v ortoepických príručkách.

2. Pri hľadaní dôkazov o rozdielnej signálovej podstate slovenských labiodentál sme vychádzali z predpokladu, že hláska *[w]*, ak je znelým korelátom neznelého *[f]*, mala by mať podobné vlastnosti ako toto *[f]*, pravda, doplnené o vlastnosť znelosti. Sonórne, nešumové *[v]* by sa na rozdiel od šumového *[w]* a *[f]* malo vyznačovať neprítomnosťou (resp. minimálnou mierou) šumovosti a zreteľnou formantovou štruktúrou.

Tieto vlastnosti labiodentál sme overovali spektrografickou a oscilografickou analýzou. Dovedna sme zhotovili 43 sonagramov, 34 sekcií a jeden oscilografický film.

Spektrografické a oscilografické analýzy sme uskutočnili na materiáloch získaných nahrávkou overovacieho testu. Respondentmi boli dvaja študenti 1. ročníka FF UK, dvaja študenti 3. ročníka FF UK (všetci študujú slovenský jazyk) a dvaja hlásatelia Československého rozhlasu v Bratislave. O cieľoch, ktoré test sleduje, neboli informovaní.

Pre konfrontáciu sme skúmali aj výslovnosť V. Záborského a Á. Kráľa v náhodne zvolených častiach nahrávky gramofónového kurzu Slovenská výslovnosť (Kráľ, 1977). Tieto prípady nie sú zahrnuté do štatistických údajov.

Nahrávku testu sme analyzovali aj auditívnou metódou, pričom správnosť sluchových pozorovaní sme overovali konfrontáciou so sonagramami a analýzou niektorých sporných prípadov na segmentátore súčasne s vizuálnou kontrolou na pamäťovom oscilografe.

V niektorých prípadoch sa nedalo jednoznačne určiť, aká hláska sa vyslovila na mieste ortografického *v*. Takúto nejasnú, nezreteľnú výslovnosť spoluhlásky *v* sme označovali znakom „?“. Vynechanie spoluhlásky *v*, s ktorým sme sa tiež stretli vo výslovnosti našich informantov, sme zaznamenávali znakom „O“.

3. Spektrálne analýzy potvrdzujú predpoklad, že korelačným protikladom neznelého *[f]* je znelá šumová hláska, ktorú v zhode s Á. Kráľom označujeme ako *[w]*. (V API sa označuje ako *[v]*, zatiaľ čo nepárová sonóra

sa transkribuje ako *[v]*.) Spektrá *[w]* a *[f]* majú totiž podobné črty, zatiaľ čo spektrum hlásky *[v]* sa od nich zreteľne odlišuje.

Šumové *[w]* (pozri obr. 1) má rovnako ako šumové *[f]* (obr. 2) trecí šum rozložený v celom spektre, t. j. vo frekvenčnej oblasti 0-8000 Hz. Spektrá sa nevyznačujú zvlášť výraznými, oddelenými maximami akustickej energie. Šumová zložka *[f]* má síce väčšiu intenzitu než šumová zložka *[w]*, lenže to vyhovuje všeobecnej zákonitosti, že neznelé spoluhlásky sú napätejšie ako príslušné párové znelé (porov. Atlas slovenských hlások).

Hláska *[w]* sa od *[f]* signálovo signifikantne odlišuje práve len znelosťou.

Pre nepárové znelé *[v]* je charakteristická neprítomnosť šumovej zložky a výrazné čiarové spektrum na nulovej línii (pozri obr. 1). Vo väčšine prípadov sa hláska *[v]* vyznačuje intenzitne oslabenou formantovou štruktúrou, čo svedčí o jej tónovom charaktere a o jej blízkosti k vokálom.

Formantové zosilnenia akustickej energie (v oblastiach prechodu alebo doznievania formantov susedných hlások) sú i na niektorých záznamoch

Obr. 1

hlásky *[w]* (zriedka aj *[f]*). Treba však zdôrazniť, že kým pri *[v]* ide o formantové zosilnenie príslušných frekvenčných zložiek hlasivkového zvuku (tónu), pri *[w]* ide o formantové zosilnenie šumu.

Intenzita šumu sa niekedy mení aj na časovej osi artikulácie hlásky *[w]*. Zvyšovanie šumu smerom k nasledujúcej hláske sme zaznamenali na 42 % z celkového počtu sonagramov.

Intenzitu trecieho šumu, ktorá je na sonagramoch vyjadrená len stupňom sčernenia záznamu, možno exaktnejšie sledovať na sekciách — prierezoch (umožňujúcich porovnávať rozdiely v intenzite šumovej zložky v analyzovanom frekvenčnom rozsahu v mieste sekcie), na ktorých je intenzita vyjadrená dĺžkou vertikálnych čiar.

Sekcie sme umiestňovali na miesto predpokladanej vrcholovej fázy artikulácie príslušnej hlásky. Označujeme ich dlhšou zvislou čiarou. Kratšie čiary označujú hranice príslušnej hlásky (obr. 1, 3).

Na sekciách šumového *[w]* a *[f]* je akustická energia prítomná v celom analyzovanom spektre. Jej intenzita je približne rovnaká, v spektre nie sú nápadné maximá, môžeme ho charakterizovať ako ploché (pozri obr. 2 a 4). Intenzita *[f]* (a niekedy aj intenzita *[w]*) sa mierne zosilňuje v oblasti nad 6000—7000 Hz.

Naproti tomu akustická energia sonórneho *[v]* nepokrýva celé spektrum, ale zmenšuje sa so stúpajúcou frekvenciou, zasahujúc maximálne do oblasti okolo 4000 Hz (pozri obr. 2), pričom má výrazné minimá a maximá ako vokalické hlásky.

Hoci spektrum hlásky *[w]* a najmä *[f]* je v podstate ploché, na niektorých sekciách sme pozorovali určité intenzitné zosilnenia. Sú lokalizované práve v miestach prechodu alebo doznievania formantov susedných tónových hlások. Intenzitné maximá *[w]* a *[f]* nie sú však ani polohou, ani veľkosťou totožné s maximami sonórneho *[v]*.

Rozdiel v intenzite šumovej/tónovej zložky jednotlivých labiodentál je výrazný pri porovnaní ich spektra vo frekvenčnej oblasti do 4000 Hz a nad 4000 Hz.

Tab. č. 1

Frekvenčný rozsah	Intenzita hlások (v %)		
	[v]	[f]	[w]
0 — 4000 Hz	3,93	5,42	4,31
4000 — 8000 Hz	0,03	3,44	4,51

Plocha šumovej/tónovej zložky, zistená pomocou planimetra, je vyjadrená v percentách, pričom za 100 % považujeme plochu obdĺžnika, ktorého jedna strana je určená rozsahom analyzovanej frekvenčnej oblasti a druhá maximálnou intenzitou, t. j. veľkosťou najdlhšej vertikálnej čiary na sekcii príslušnej hlásky (obr. 2, 4).

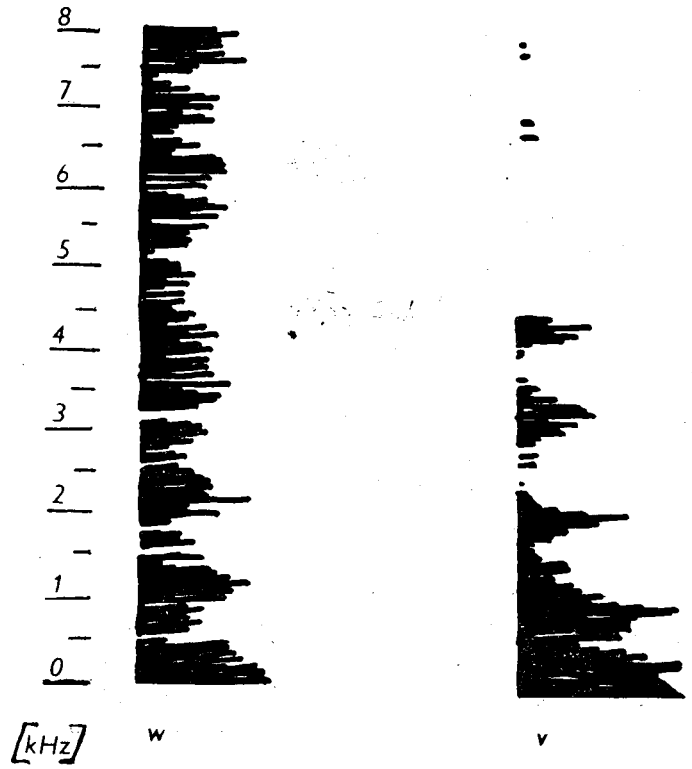

Obr. 2

Diferencie medzi jednotlivými labiodentálnymi hláskami dokumentujú aj oscilografické záznamy (porov. obr. 5—8).

Pri analýze oscilogramov sme zistili, že v niektorých prípadoch je časové trvanie *[v]* a *[w]* nesúmerateľné s trvaním susedných hlások. Preto vzniká otázka, či taký zvuk možno ešte kvalifikovať ako hlásku, alebo ho treba považovať za „prechodový jav". Tento typ výslovnosti treba podrobnejšie preskúmať, lebo v neexplicitnej (menej starostlivej) výslovnosti jestvuje tendencia skracovať, resp. aj vynechávať hlásky radu *v*. Takto možno charakterizovať aj výslovnosť niektorých našich informantov. (Absencia predložky *v* a predpony *v-* je typická i pre niektoré slovenské nárečia.)

Auditívnou analýzou sme zistili, že prevažná väčšina našich informantov vyslovovala hlásky *[w], [v]* práve v predpokladaných pozíciách. Od priemeru sa diametrálne odlišovala iba výslovnosť jedného informanta. Aplikácia Dixonovho a Grubbsovho testu extrémnych odchýlok (Reisenauer, 1970) potvrdila, že takéhoto informanta treba z nášho súboru vylúčiť. (Ide o štatistické testy, overujúce, či extrémne vybočujúce prvky možno zo skúmaného súboru vylúčiť tak, aby nespôsobili skreslenie výsledku.)

Realizácia foném *[v], [f]* ako *[w]*

Tab. č. 2

	Absolútny počet (100 %)	Realizácia /v/, /f/ v %				
		[w]	*[v]*	?	*O*	*[f]*
Realizácia /v/ pred znelými šumovými hláskami	258	88,37	2,33	1,94	5,43	—
Realizácia /f/ v asimilačných pozíciách	204	64,71	2,94	—	—	32,35

Z tabuľky je evidentné, že v pozícii pred znelými šumovými spoluhláskami na mieste, kde je v písme *v*, absolútne prevláda výslovnosť šumového *[w]* (88,37 %). To plne potvrdzuje platnosť citovaných záverov, že pred znelými spoluhláskami sa vyslovuje znelé šumové *[w]*.

Spoluhláska *f* v skúmaných asimilačných pozíciách (na hranici slov alebo slovných základov pred samohláskou, znelou šumovou alebo sonórnou hláskou a v slovách typu *Afganistan, trafme)* sa tiež vo väčšine prípadov vyslovila ako *[w]* (64, 71 %), no pomerne frekventovaná je aj výslovnosť hlásky *[f]* na mieste, kde sa podľa pravidiel znelostnej asimilácie má vysloviť *[w]*. Často je to spôsobené nenáležitou prestávkou medzi slovami v slovných spojeniach (napr. *[húf / novinároŭ, šéf / zavolal]*) alebo tzv. písmenkovou výslovnosťou. Obidva prípady sa musia hodnotiť ako ortoepická chyba.

Realizácia fonémy /v/ pred sonórnymi hláskami (porov. tab. č. 3).

Pred sonórami *r, l, ľ* jednoznačne prevláda výslovnosť sonórneho variantu

Pred hláskami *n, ň*, kde Á. Kráľ pripúšťa variantnú výslovnosť (napr. [vnučka] aj [wnučka]), je tendencia častejšie vyslovovať šumové *[w]*.

Výslovnosť šumového *[w]* má prevahu aj v pozícii pred hláskami *j* a *m*.

Tab. č. 3

	Absolútny počet (100 %)	Realizácia /v/ v %			
		[v]	[w]	?	O
/v/ pred /r/	48	68,75	25,00	6,25	—
/l/, /ľ/	60	81,66	15,00	—	3,33
/v/ pred /n/	36	25,00	69,44	5,55	—
/ň/	24	4,16	91,66	12,50	—
/v/ pred /j/	6	16,66	83,33	—	—
/m/	30	6,66	53,33	—	36,66

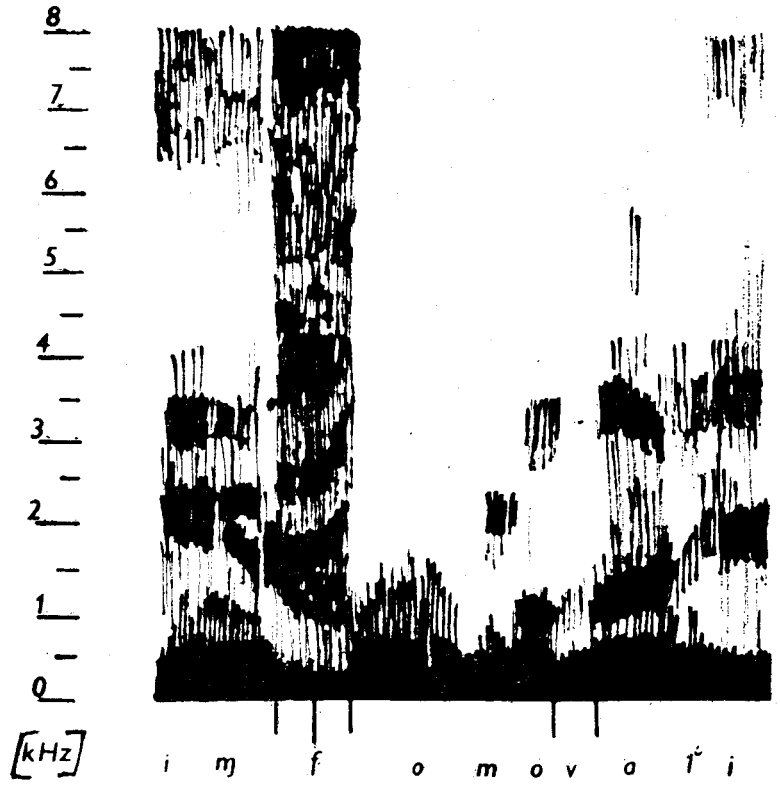

Obr. 3

Tento výsledok však môže byť skreslený, a to v prvom prípade pre malý počet príkladov v našom texte a v druhom prípade pre nedostatočne explicitnú výslovnosť niektorých informantov (až v 36,66 % sa *v* pred *m* nevyslovilo).

Nateraz možno povedať, že pravidlá o výslovnosti spoluhlásky *v* (resp. *f*) tak, ako sú formulované v práci Slovenská výslovnosť (Kráľ, 1977, 1979) a v spomínaných článkoch v Kultúre slova, primerane vystihujú skutočný stav v súčasnej slovenskej spisovnej výslovnosti, no ďalší prieskum treba urobiť najmä o výslovnosti príslušných hlások pred sonórami.

4. Závery

4.1. Výskyt

Hláska *[w]* sa vyslovuje:

4.1.1. na začiatku slabiky (píše sa *v*) pred znelou šumovou spoluhláskou a pred sonórou *m*, prípadne aj *j*, napr. *[wdova, wzrast, w‿bite];*

4.1.2. na konci slabiky (píše sa *f*) v zložených slovách a slovných spojeniach, ak sa druhý komponent zloženého slova alebo druhé slovo slovného spojenia začína samohláskou, znelou alebo zvučnou spoluhláskou a ak sa

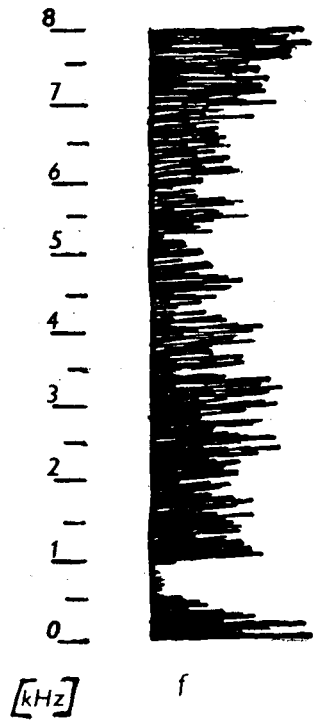

Obr. 4

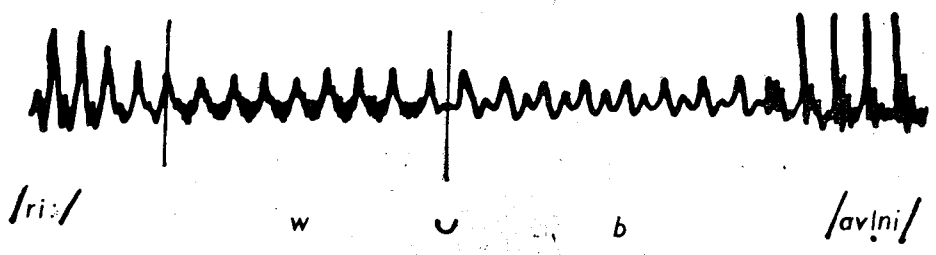

Obr. 5

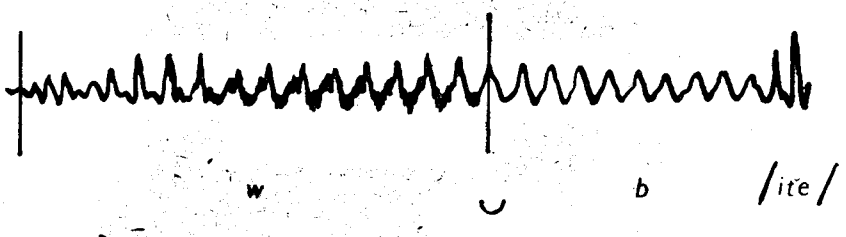

Obr. 6

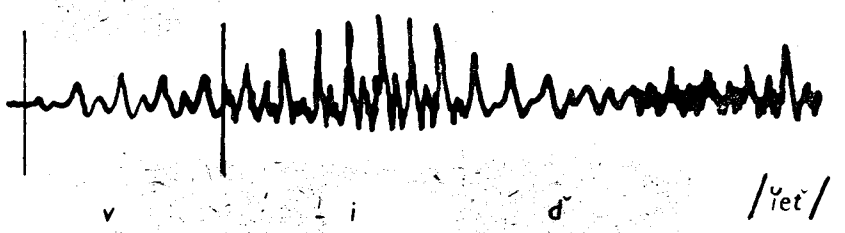

Obr. 7

Obr. 8

vyslovuje bez prestávky medzi jednotlivými komponentmi, napr. *[šéwdirigent, húw‿ľuďi];*

4.1.3. v slovách typu *Afganistan, trafme: [awganistan, trawme].* Výslovnosť *[w]* na mieste ortografického *v* sa v prípadoch 2 a 3 uskutočňuje podľa zákonitostí znelostnej asimilácie.

Na začiatku slova pred sonórami sa spoluhláska *v* zväčša vyslovuje ako *[v]* (napr. *[vláda, vrana]*).

V ostatných prípadoch sa vyslovuje buď hláska *[v]* (v postavení pred samohláskou, napr. *[vata, ťava]*), buď hláska *[ŭ]* (v prípadoch typu *[hláŭka, hňeŭ, zo‿ženoŭ, kŗŭ]*), alebo je tu variantná výslovnosť, t. j. výslovnosť *[v]* aj *[ŭ]* (v slovách typu *obuv, slávny, červ* a i.), výslovnosť *[ŭ]* aj *[w]* (napr. *[záŭdavok]* i *[záwdavok]*) alebo výslovnosť *[v]* aj *[w]* pred spoluhláskami *n, ň,* príp. ďalšími sonórami, napr. *[vnučka, vňem]* i *[wnučka, wňem]*).

4.2. Percepčná signifikantnosť

Spektrografické a oscilografické analýzy dokázali, že v spisovnej slovenskej výslovnosti existujú tri labiodentálne hlásky: *[v], [w]* a *[f]* (okrem toho, pravda, ešte aj *[ɱ]*), ktoré sú navzájom dostatočne diferencované. Auditívne analýzy potvrdili, že sú aj sluchom dostatočne rozlíšiteľné.

Keďže z fonetického (signálového) aspektu sa za samostatné hlásky považujú „tie percepčne signifikantné spisovné variácie, pri ktorých sa vyskytuje osobitná kombinácia rozhodujúcich a v danom jazyku vystupujúcich artikulačných vlastností hlások" (Kráľ, 1969, s. 51), aj labiodentály *[v], [w]* a *[f]* treba z fonetického hľadiska považovať za samostatné hlásky.

Ich percepčnú signifikantnosť dokazuje to, že v určitých pozíciách by zámena šumového *[w]* hláskami *[v], [ŭ]* či *[f]* (alebo naopak) pôsobila nápadne a neprirodzene. Výslovnosť *[šévdirigent, šéŭdirigent]* či *[šéfdirigent]* namiesto náležitého *[šéwdirigent]* by každý spisovne hovoriaci Slovák pociťoval ako neprirodzenú, strojenú, resp. nesprávnu. Ide tu o podobný percepčný rozdiel ako pri realizácii fonémy */n/* v slovách typu *[cena, ťeŋkí, meŋza]*.

Pokiaľ ide o druhú časť citovanej definície, hláska *[w]* sa od *[v]* výrazne líši vlastnosťou šumovosti. Potvrdzujú to i naše spektrálne a oscilografické analýzy. Vlastnosťou šumovosti sa zase *[w]* podobá na hlásku *[f]*, od ktorej sa odlišuje znelosťou. Keďže ostatné vlastnosti *[w]* a *[f]* sú prakticky rovnaké, možno ich považovať za taký istý pár v korelácii znelosť/neznelosť ako napr. *[p — b, t — d]* atď. Hovoríme teda o znelostnom páre *[f — w]*, ktorého členy sa líšia len tým, že pre prvý člen je charakteristická neprítomnosť príznaku znelosť, pre druhý zas jeho prítomnosť. Naproti tomu hláska *[v]* je nepárová, t. j. znelá nešumová, sonórna (formantová) hláska.

4.3. Ortoepická závažnosť

Ak je ortoepia „náuka o zvukových normách spisovného jazyka, ktoré určujú, aká (ktorá) forma zvukového signálu reči sa pokladá (môže pokladať) za spisovnú a ktorá eventuálne za nespisovnú" (Kráľ, 1978, s. 90), potom musí používateľovi spisovného jazyka poskytnúť presné informácie o tom, ako má tvoriť zvukový signál reči, aby bol v súlade s normami spisovnej výslovnosti. Najefektívnejšie sa to dosiahne práve opisom všetkých

hlások aj pravidiel ich distribúcie. Nestačí sa zameriavať len „na využitie dištinktívnej sily zvukových prostriedkov", ako by to vychodilo z fonológie. Rozdiel medzi hláskami *[w]* a *[v]* by sa mal odraziť v teórii aj v praxi spisovnej slovenčiny.

Literatúra

AVANESOV, R. A.: Russkoje literaturnoje proiznošenije. Moskva, Prosveščenie 1972. 414 s. (zvuková príloha).

CARRELL, J. — TIFFANY, W. R.: Phonetics. Theory and Applications Speech Improvement. New York — Toronto — London, McGraw-Hill 1960. 426 s.

DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁĽ, Á.: Atlas slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 108 s.

FRINTA, A.: Fonetická povaha a historický vývoj spoluhlásky *v* v slovanštine (s ukázkou jazykového zeměpisu). In: Rozpravy české akademie. Zv. 3/42. Praha 1916.

HÁLA, B.: Fonetika v teorii a v praxi. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1975. 482 s.

KRÁĽ, Á.: Kategórie jednotlivého a všeobecného a vzťah fonetiky, fonológie a ortoepie. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 3—13, 33—93.

KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 648 s.

KRÁĽ, Á.: Slovenská výslovnosť. Gramofónový kurz. Bratislava, Opus 1977; Banská Bystrica, Učebné pomôcky, 1979. 174 s.

KRÁĽ, Á.: Spoluhláska *v* a jej varianty. Kapitoly zo slovenskej ortoepie. Kultúra slova, *8*, 1974, s. 338—344.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 128 s.

PAULINY, E.: Slovenská fonológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979. 213 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.

PECIAR, Š.: Fonologický pomer spoluhlások F — V v slovenčine. Slovenská reč, *10*, 1942/43, s. 270—281.

Pravidla českého pravopisu. 9. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1977. 425 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV; 1. vyd. 1954, 403 s.; 2. vyd. 1957, 425 s.; 11. vyd. 1971, 424 s.

REISENAUER, R.: Metody matematické statistiky a jejich aplikace. 2. vyd. Praha, Polytechnická knižnice 1970. 239 s.

ROMPORTL, M.: Základy fonetiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1977. 162 s.

SABOL, J.: Fonologické zaťaženie protikladu znelosť — neznelosť v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974, s. 53—69.

SMIRNICKIJ, A. I.: Sravniteľnaja fonetika novogermanskich jazykov. 1. vyd. Moskva, Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1962. 52 s.

Spektrografická analýza slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 263 s.

VACHEK, J.: Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny. Praha, Academia 1968. 156 s.

WÄNGLER, H. H.: Atlas deutscher Sprachlaute. 3. vyd. Berlin, Akademie-Verlag 1964. 50 s., 29 obr.

ZÁBORSKÝ, V.: Výslovnosť a prednes. 1. vyd. Bratislava, Slovenský dom ĽUT 1957. 138 s.

hlások aj pravidiel ich distribúcie. Nestačí sa zameriavať len „na využitie dištinktívnej sily zvukových prostriedkov", ako by to vychodilo z fonológie. Rozdiel medzi hláskami *[w]* a *[v]* by sa mal odraziť v teórii aj v praxi spisovnej slovenčiny.

Literatúra

AVANESOV, R. A.: Russkoje literaturnoje proiznošenije. Moskva, Prosveščenie 1972. 414 s. (zvuková príloha).

CARRELL, J. — TIFFANY, W. R.: Phonetics. Theory and Applications Speech Improvement. New York — Toronto — London, McGraw-Hill 1960. 426 s.

DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁĽ, Á.: Atlas slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 108 s.

FRINTA, A.: Fonetická povaha a historický vývoj spoluhlásky *v* v slovanštine (s ukázkou jazykového zeměpisu). In: Rozpravy české akademie. Zv. 3/42. Praha 1916.

HÁLA, B.: Fonetika v teorii a v praxi. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1975. 482 s.

KRÁĽ, Á.: Kategórie jednotlivého a všeobecného a vzťah fonetiky, fonológie a ortoepie. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 3—13, 33—93.

KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 648 s.

KRÁĽ, Á.: Slovenská výslovnosť. Gramofónový kurz. Bratislava, Opus 1977; Banská Bystrica, Učebné pomôcky, 1979. 174 s.

KRÁĽ, Á.: Spoluhláska *v* a jej varianty. Kapitoly zo slovenskej ortoepie. Kultúra slova, *8*, 1974, s. 338—344.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 128 s.

PAULINY, E.: Slovenská fonológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979. 213 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.

PECIAR, Š.: Fonologický pomer spoluhlások F — V v slovenčine. Slovenská reč, *10*, 1942/43, s. 270—281.

Pravidla českého pravopisu. 9. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1977. 425 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV; 1. vyd. 1954, 403 s.; 2. vyd. 1957, 425 s.; 11. vyd. 1971, 424 s.

REISENAUER, R.: Metody matematické statistiky a jejich aplikace. 2. vyd. Praha, Polytechnická knižnice 1970. 239 s.

ROMPORTL, M.: Základy fonetiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1977. 162 s.

SABOL, J.: Fonologické zaťaženie protikladu znelosť — neznelosť v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974, s. 53—69.

SMIRNICKIJ, A. I.: Sravniteľnaja fonetika novogermanskich jazykov. 1. vyd. Moskva, Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1962. 52 s.

Spektrografická analýza slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 263 s.

VACHEK, J.: Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny. Praha, Academia 1968. 156 s.

WÄNGLER, H. H.: Atlas deutscher Sprachlaute. 3. vyd. Berlin, Akademie-Verlag 1964. 50 s., 29 obr.

ZÁBORSKÝ, V.: Výslovnosť a prednes. 1. vyd. Bratislava, Slovenský dom ĽUT 1957. 138 s.

Karel Sekvent

O SKLOŇOVANÍ FRANCÚZSKYCH MIEN TYPU **RICHELIEU** A **GALABRU**

1. Tvaroslovná problematika francúzskych mužských osobných mien použitých v slovenskom kontexte (analyzovali sme úzus v rozmedzí rokov 1960—1980) sa výrazne diferencuje podľa typu zakončenia mien. Možno tu vydeliť tri veľké skupiny mien:

1.1. Bezproblémové mená. — Patria sem: a) mená zakončené na spoluhláskovú grafému (okrem mien na *-es*) alebo na skupinu spoluhláskových grafém. Je irelevantné, či sa koncová graféma (alebo niektorá z koncových grafém) v základnej podobe mena vyslovuje alebo nie; b) mená na *i (Blanqui, Henri, Lulli)*. Niekedy sa pri bezproblémových menách vyskytuje príležitostná neskloňovanosť v súlade so zásadami kodifikačných príručiek (neskloňujú sa napr. priezviská s predložkou *de — de Nerval, de Coubertin)* alebo zriedkavo v iných okrajových prípadoch. Pri menách na *-l* je doložené ojedinelé kolísanie pádovej prípony v genitíve *(a/u)* a pri menách na *-x* v jedinom prípade toto nevyslovené *x* v nepriamom páde vypadlo. Pri menách na *-ie* je rozkolísanosť v podobe tvarotvorného základu: je ním buď podoba s ponechaním *-e* alebo bez tohto *-e*.

1.2. Mená s istou, čiastočnou rozkolísanosťou. — Patria sem mená na: *-a; -o; -ou; -oue* (vysl. *u*); *-eau* (vysl. *ó*); *-y*.

1.3. Mená so značnou mierou rozkolísanosti. — Sú to mená na: nemé *-e*, pred ktorým je spoluhláska; *-es; -é; -ée; -ay, -aye, -ey; -oy, -oye; -ieu, -eu; -u, -ue;* mená s predložkou *de*.

Rozkolísanosť úzu sa prejavuje na osi skloňovanosť/neskloňovanosť, pri skloňovaní je kolísanie v rámci paradigiem *chlap — kuli*, ďalej kolísanie podoby tvarotvorného základu (pri menách na *-e* s predchádzajúcou spoluhláskou alebo samohláskou a pri menách na *-es*) a niekedy aj pádovej prípony. Rozkolísanosť existuje v umeleckom, odbornom i publicistickom štýle a vo všeobecnosti možno povedať, že značná miera rozkolísanosti posúva používanie francúzskych mien na samú hranicu spisovnosti.

Vysvetlenie tohto stavu možno hľadať v komplexe rozličných príčin. Problematickosť skloňovania francúzskych mien sa zvyšuje narastajúcou odlišnosťou v zakončeniach francúzskych mien a domácich slovenských mien a narastajúcim nesúladom medzi grafikou a výslovnosťou francúzskych mien. Ďalšou príčinou je nedodržiavanie (z neznalosti, z nerešpektovania) kodifikačných zásad a malá pozornosť k používaniu cudzích mien

v slovenskom kontexte. To sa prejavuje najmä pri pomerne častom paralelnom používaní kodifikovaných a nekodifikovaných tvarov v rámci jedného textu. Niektoré prípady rozkolísanosti možno spájať s nedokonalou kodifikáciou. O tejto príčine uvažujeme napriek tomu, že rozkolísanosť je aj pri typoch mien, ktorých používanie je kodifikované jasne a jednoznačne, a dokonca aj pri menách, ktoré sú v kodifikačných príručkách priamo uvedené. Nedokonalá kodifikácia je teda tiež potenciálnou príčinou kolísania.

Z hľadiska týchto príčin rozoberieme skloňovanie mien typu *Richelieu* a *Galabru*.

2. K menám typu *Richelieu* patria francúzske priezviská a rodné mená zakončené v písme na *-eu* (najčastejší variant *-ieu*). V ich používaní sa v súčasnosti vyskytujú tieto tendencie:

Neskloňovanosť (ak neberieme do úvahy podoby s *de: de Richelieu* a pod.) sa vyskytuje iba zriedkavo, a to len v spojení vlastného mena so všeobecným podstatným menom, napr. *kardinála Richelieu* (Ferko, s. 85), *pánom Richelieu* (Casanova, s. 55). Ide však zrejme o celkom náhodné prípady, keďže v tých istých textoch sa vyskytujú aj skloňované podoby mena v tomto spojení: *kardinála Richelieua* (Ferko, s. 93), *vojvodu Richelieua* (Casanova, s. 103). Keď je však meno použité s predložkou *de*, obyčajne sa neskloňuje: *kardinála de Richelieu* (Voltaire, s. 252), *vojvodu de Richelieu* (Vantuch, s. 124). O tieto prípady nám v tomto článku nejde.

Vo väčšine prípadov sa mená tohto typu skloňujú podľa vzoru chlap, napr.: *Jurieua* (Voltaire, s. 101), *Dupeua* (Simeon, s. 94), *Choudieua* (Manfred, s. 106), *Pasquieua* (ibid., s. 649), *Montesquieua* (Maurois, 1975, s. 50), *Richelieua* (Maurois, 1970, s. 136; Kvapky z perlete, s. 214), *Mathieua* (Maurois, 1971, s. 57), *Landrieua* (Čáky, s. 145), *Drieuovi* (Ferko, s. 58), *Hervieuovi* (France, s. 48), *Richelieuovi* (Juríček, s. 319), *Tardieuom* (Čáky, s. 190), *Richelieuom* (Maurois, 1971, s. 139). Privlastňovacie prídavné mená sa tvoria príponou *-ov: Montesquieuovej* (Lanoux, s. 137), *Montesquieuovmu* (Maurois, 1970, s. 164), *Mathieuove* (Od Maneta, s. 203), *Richelieuovo* (Charvát I, s. 228). Skloňovanie podľa vzoru chlap sa predpokladá aj v niektorých štúdiách o kodifikácii (Dvonč, 1979).

Iba v jednej publikácii (od autora A. Vantucha) sa stretávame s dôsledným skloňovaním mien tohto typu podľa vzoru kuli: *Montesquieuho* (s. 5), *Richelieuho* (s. 13), *Montesquieumu* (s. 198), *Montesquieum* (s. 77). Ako privlastňovacie prídavné mená sa používajú tvary genitívu týchto mien (vždy podľa vzoru kuli): *Montesquieuho* (s. 15).

Rozkolísanosť úzu na osi chlap — kuli s výraznou prevahou tvarov podľa vzoru chlap si zaslúži podrobnejší rozbor. V niektorých prípadoch (Charvát, 1970) by sa dalo uvažovať o vplyve českého úzu a jeho prostredníctvom aj

kodifikácie (Havránek — Jedlička, 1970, s. 167), lebo tu ide o preklad z češtiny. Položme si však otázku, ktoré z doložených tvarov zodpovedajú zásadám formulovaným v platných kodifikačných príručkách slovenského jazyka.

Najskôr si treba vyjasniť výslovnosť mien tohto typu, pretože — okrem ojedinelých prípadov — výslovnosť francúzskych mien v slovenčine nie je kodifikovaná. V slovenčine sa koncové *-eu* vyslovuje ako *ö*, t. j. s napodobením pôvodnej francúzskej výslovnosti. V menej starostlivej výslovnosti, ktorá je však veľmi častá, sa táto samohláska blíži slovenskému vokálu *é* a prispôsobuje sa tak slovenskému samohláskovému systému. Takáto výslovnosť sa však nepokladá za ortoepickú. Porov. prepisy: *rišliö* (Charvát, 1970, s. 227) a *monteskjé* (Charvát, 1970, s. 41). V oboch prípadoch ide o predné vokály.

Podľa Morfológie slovenského jazyka (s. 124) mužské životné podstatné mená cudzieho pôvodu, ktoré sa v písme končia na samohláskové písmená a vyslovujú sa (v slovenskej výslovnosti) s prednými samohláskami *i, í, e, é, ä*, sa skloňujú podľa vzoru kuli. Z hľadiska nášho problému ide o jasné pravidlo, ktoré však neráta s výslovnosťou *ö*. Morfológia ďalej uvádza, že takto sa skloňujú aj cudzie osobné mená zakončené na *-ü, -ő, -ö;* napr. *Inönü — Inönüho, Jenő — Jenőho.* (Rovnaké pravidlo má aj Príručka slovenského pravopisu pre školy, s. 98). Toto pravidlo svojou formuláciou a príkladmi vychádza z písanej podoby mien, a preto sa nášho typu výslovne netýka. Nie litera, ale duch tohto pravidla však umožňuje (pravdepodobne len používateľovi s určitými cudzojazyčnými znalosťami) aplikovať ho na mená zakončené na *-eu* vyslovené ako *ö*.

Jednoznačnosť tejto formulácie sa však narúša ďalším pravidlom: Pri iných vlastných menách osôb na *-u, -ú, -ó, -ő, -ou, -au* sa pádové prípony pridávajú k celému menu; napr. *Nehru — Nehrua* (novšie *Néhrú — Néhrúa*), *Szabó — Szabóa, Rousseau — Rousseaua, Gerő — Gerőa* ... (Morfológia, s. 125). Pri menách na *ö* sa tu vlastne, s prihliadnutím na predchádzajúce pravidlo, implicitne kodifikujú dubletné tvary. Táto implicitnosť trochu prekáža. Zdá sa, že nie je zámerná (v porovnaní napr. s explicitným kodifikovaním dubletných tvarov pri priezviskách na *(-ai, -ay)*, ale predsa vytvára možnosť skloňovať mená na *-eu* aj podľa vzoru chlap.

Poučky v Príručke slovenského pravopisu pre školy (s. 98) nevytvárajú predpoklady dubletných tvarov pri menách zakončených na *-eu*. Vychádza sa z rozlišovania mien zakončených na zadné samohlásky (*-u, -ú, -ü, -ű, -ó* — tieto mená sa skloňujú podľa vzoru chlap) a mien na predné samohlásky (*-i, -y, -í, -e, -é, -ä* — tieto mená sa skloňujú podľa vzoru kuli), teda z výslovnosti cudzích mien. Samohláska *ö* sa však neuvádza a medzi príkladmi

nie je citované žiadne meno zakončené v písme na *-eu*. Do úvahy teda prichádzajú len tvary podľa vzoru kuli pri výslovnosti *-eu* ako *é*.

V Pravidlách slovenského pravopisu (11. vyd., 1971, s. 66) sa nerozlišujú mená zakončené na predné a zadné samohlásky. Poučky majú toto znenie: Podľa vzoru kuli (pomocou zámenných koncoviek *-ho, -mu, -m*) sa skloňujú mená zakončené na samohlásky *-i (-y), -í, -e, -é, -ä*. Podľa vzoru chlap sa skloňujú priezviská zakončené na samohlásku *-u, -ú, -ó, -ü, -ű, -ö, -ő*. Podobne ako v Morfológii a v Príručke slovenského pravopisu ani v Pravidlách sa necituje žiadne meno zakončené na *-eu*. Tu dochádza opäť k implicitnej kodifikácii dubletných tvarov pri menách typu *Richelieu*. Rozhodujúca je pritom výslovnosť koncového *-eu*. Pri výslovnosti *ö* sa tieto mená skloňujú podľa vzoru chlap, pri eventuálnej výslovnosti *é* podľa vzoru kuli.

Pravidlá sa však podstatne líšia od Príručky a Morfológie z hľadiska skloňovania mien na *-ö, -ő*. Pravidlá totiž určujú skloňovanie podľa vzoru chlap, Príručka podľa vzoru kuli, Morfológia tiež podľa vzoru kuli, ale aj podľa vzoru chlap.

Pre úplnosť treba konštatovať, že — prísne vzaté — analyzované kodifikačné príručky, najmä z hľadiska exemplifikácie, skloňovanie mien typu *Richelieu* vlastne explicitne nekodifikujú. Zobrali sme preto do úvahy tie poučky, ktorými sa predsa len možno riadiť pri výbere skloňovacích prípon. Z ich hľadiska je možné skloňovať mená typu *Richelieu* podľa vzoru kuli aj podľa vzoru chlap.

Žiadna z príručiek však nekodifikuje tieto dubletné tvary explicitne. To nás oprávňuje hľadať cesty na prekonanie rozdielov medzi príručkami so zámerom zjednotiť ich poučky a vytvoriť tak spoľahlivejšie vodidlo pre prax.

Podľa nášho názoru by sa kodifikácia skloňovania francúzskych mien zakončených v písme na vyslovovanú samohlásku mala sústavne opierať o rozlišovanie samohlások na predné, stredné a zadné (Blanár, 1947). Mená zakončené na predné samohlásky by sa skloňovali podľa vzoru kuli, mená zakončené na strednú samohlásku *-a* by sa skloňovali podľa vzoru hrdina, mená končiace sa zadnou samohláskou podľa vzoru chlap. Pádové prípony sa pridávajú k celému menu, okrem mien zakončených na krátke *o*, ktoré pred pádovými príponami odpadá (typ *Hugo — Huga*) a okrem mien na *-a* (typ *Talma — Talmu*). Do úvahy tu berieme iba koncové vokály francúzskych mien. Vymedzenie predných, stredných a zadných samohlások by bolo treba ešte spresniť; to však presahuje možnosti tohto článku.

Pri tomto prístupe je dôležitá otázka, či sú v slovenčine cudzie samohlásky, ako napr. *ö*, predné alebo zadné. Vo francúzskom vokalickom systéme je *ö* predným vokálom a tento charakter si zachováva aj pri konfron-

tácii so slovenským vokalickým systémom. Tým skôr, že sa jeho výslovnosť často približuje k domácemu *é*.

Mená typu *Richelieu (Montesquieu, Mathieu, Tardieu, Dupeu* atď.) treba teda, podľa nášho názoru a v súlade s Príručkou slovenského pravopisu pre školy, skloňovať podľa vzoru kuli. V tomto zmysle by sa mali upraviť (doplniť a spresniť) príslušné poučky v ostatných kodifikačných príručkách.

V praxi rozšírené skloňovanie mien typu *Richelieu* podľa vzoru chlap nevyplýva podľa nášho názoru z jazykovej normy a pri úvahách o kodifikácii má len nepatrný význam. Hodnota týchto tvarov sa totiž závažne znižuje faktom, že v textoch sa spolu s nimi paralelne vyskytujú kodifikované a nekodifikované tvary, a to aj pri menách, ktorých skloňovanie sa v príručkách určuje jednoznačne. To svedčí o náhodnosti a ľubovoľnosti pri ohýbaní francúzskych mien vôbec. Pokúsime sa to doložiť na menách zakončených na *-é, -ée, -oue, -y, -i*. Citujeme z niektorých vyššie uvedených textov, v ktorých sa mená typu *Richelieu* skloňujú podľa vzoru chlap. Najskôr uvádzame tvary kodifikované:

1. *Poincarého — Delcasséovi* (Hošek, s. 87, 86). *Mallarmého — Macéovi* (Lamoux, s. 239, 143), *Carného — Coppéea* (ibid., s. 465, 341), *Aymého — Mallarméovom* (ibid., s. 462, 315), *Amédéemu — Egléa* (Maurois, 1970, s. 142, 389), *Rubemprého — Soulićom* (ibid., s. 306, 401), *Reného — Mériméa* (Maurois, 1975, s. 53, 142), *Mallarmém — Coppéom* (Kvapky z perlete, s. 219), *La Noueove — La Noueho* (France, s. 181), *Péguyho — Puya* (Od Maneta, s. 188, 249), *Jouyho — Guya* (Lanoux, s. 259, 180) — pádové prípony vzoru chlap pri menách na *-y* vedú k výslovnosti vkladného *j* medzi zakončením mena a príponou, čo v tomto prípade pokladáme za nenáležité; *Moissym — Valmom* (od *Valmy*) (Kvapky z perlete, s. 206, 208), *Henriho — Claretiovi* (Maurois, 1971, s. 303, 411).

3. Skloňovanie mien typu *Galabru* má niektoré rozdiely oproti typu *Richelieu*. Neskloňovanosť sa pri ňom vyskytuje iba v zložených menách: *Ledru-Rollin — Ledru-Rollina* (Maurois, 1975, s. 295). Rozkolísanosť skloňovania na osi chlap — kuli je oveľa vyváženejšia. Používajú sa buď tvary podľa vzoru chlap, alebo paralelne tvary podľa oboch vzorov.

Tvary podľa vzoru chlap: *Trochuom* (Hošek, s. 80), *Sua* (od *Sue*) (Maurois, 1975, s. 206), *Suovi* (Maurois, 1971, s. 155), *Le Balua, Pitzuovi* (Pagnol, s. 239, 509).

Paralelne používané tvary podľa oboch vzorov: *Patum — Patuom* (Casanova, s. 31, 49), *Patumu — Patuovi* (ibid., s. 47, 90), *Daruho — Pichegrua* (Manfred, s. 596, 113), *Suem — Sua* (Lanoux, s. 463, 242), *Michuho — Pichegruovom* (Maurois, 1970, s. 331), *Cornuho — Larua* (La Mure, s. 35, 43).

Koncové *-u* pri tomto type francúzskych mien sa v slovenčine vyslovuje

ako *ü*, porov. výslovnosť *Brusel (brüsel), resumé (rezümé)*. V menej starostlivej výslovnosti sa táto samohláska blíži slovenskému vokálu *i*.

Podľa už citovaných poučiek Morfológie sa mená zakončené na *ü* skloňujú podľa vzoru kuli. Naopak Pravidlá určujú pri tomto zakončení skloňovanie podľa vzoru chlap. Príručka implicitne pripúšťa skloňovanie podľa vzoru chlap aj podľa vzoru kuli. Poučky, ktoré berieme do úvahy, neuvádzajú medzi príkladmi francúzske mená zakončené na *-u* (vysl. *ü*).

Samohláska *ü* patrí, z rovnakých dôvodov ako *ö*, k predným vokálom. Preto aj pri menách typu *Galabru* by sme považovali v súlade s Morfológiou slovenského jazyka za náležité skloňovanie podľa vzoru kuli. V tomto zmysle by sa mali upraviť a doplniť poučky v ostatných kodifikačných príručkách.

4. Uvedomujeme si, že naše návrhy skloňovať mená typu *Richelieu* a *Galabru* podľa vzoru kuli, hoci zodpovedajú poučkám v niektorých kodifikačných príručkách, sú v rozpore s prevládajúcou tendenciou v úze. Nazdávame sa, že súčasná kodifikácia neodráža súčasný skutočný uzuálny stav (nebolo by zrejme únosné, aby kodifikácia pripúšťala i ostatné prípady rozkolísanosti úzu uvedené na začiatku nášho príspevku), podobne ako ho neodráža pri niektorých domácich jazykových prvkoch. Preto uprednostňujeme systémové hľadisko pred kvantitatívnym aspektom úzu.

Uplatnenie systémového hľadiska spočíva v týchto momentoch: 1. V slovenčine cudzie samohlásky *ö, ü* sa priraďujú k predným samohláskam. Vychádzame pritom z hodnotenia týchto samohlások v rámci francúzskeho vokalického systému a najmä z faktu, že ich výslovnosť sa v slovenčine často blíži (z hľadiska produkcie a percepcie) k slovenským predným vokálom *é, i*. 2. Skloňovanie francúzskych osobných mien zakončených na predné samohlásky *é* (typ *Mallarmé*) a *i* (typ *Henri*) upravujú kodifikačné príručky jednoznačne podľa vzoru kuli.

Kodifikácia je v rozpore s úzom napr. aj keď ide o skloňovanie francúzskych mien a priezvisk na *-es*. Kodifikačné príručky jednomyseľne vyžadujú vynechávanie tohto *-es* pri ohýbaní mien, kým v úze výrazne prevláda tendencia ponechávať toto *-es* vo všetkých tvaroch. Napriek tomu kodifikačné poučky považujeme za adekvátne z hľadiska systému slovenského i z hľadiska systému francúzskeho jazyka. Z hľadiska slovenčiny znamená vynechanie *-es* zmenšenie napätia medzi grafickou podobou mena a jeho výslovnosťou, napr. *Jacques* (vysl. *žak*) — *Jacqua* (žaka), a tým aj výraznejšie priblíženie sa k slovenskému systému vzťahov grafiky a výslovnosti ako v prípade ponechania koncového *-es: Jacquesa* (žaka). Z hľadiska francúzštiny možno konštatovať, že vynechávanie koncového *-es* neodporuje jej systému, lebo sa bežne realizuje aj pri odvodzovaní slov.

5. Analyzovali sme úzus a kodifikáciu skloňovania dvoch typov francúzskych osobných mien. Rozkolísanosť úzu má určitú paralelu v nejednotnosti kodifikácie.

Súčasný úzus so svojou značnou rozkolísanosťou spôsobenou okrem iného aj istou náhodnosťou a ľubovoľnosťou pri výbere tvarov je metodologicky málo spoľahlivým základom na skúmanie jazykovej normy a budovanie kodifikácie. Hodnota úzu spočíva predovšetkým v tom, že upozorňuje na živé problémy spojené s používaním francúzskych mien v slovenskom kontexte. Pri cudzích vlastných menách treba vychádzať v značnej miere zo systému slovenského jazyka a brať zreteľ aj na systém cudzieho jazyka, na tom založiť kodifikáciu s prihliadnutím na úzus a dbať o jej dodržiavanie a postupné spresňovanie.

Navrhujeme zjednotiť kodifikáciu a upraviť a doplniť príslušné poučky. Osobitne treba dbať o to, aby v nich bolo zrejmé, či ide o písané alebo vyslovené podoby koncoviek. Podstatne treba rozšíriť exemplifikáciu pri niektorých typoch mien. Do úvahy treba vziať aj ďalšie možné úpravy kodifikačných príručiek (napr. skloňovanie treba kodifikovať oddelene pre jednotlivé bežnejšie cudzie jazyky, zaradiť do pravopisného a gramatického slovníka aj cudzie vlastné mená častých typov aj s uvedením výslovnosti), aby normatívne príručky čo najlepšie slúžili potrebám jazykovej praxe. Vytvorí sa tak potrebný základ na zvyšovanie kultúry jazykových prejavov v oblasti používania cudzích vlastných mien.

Literatúra

BLANÁR, V.: Skloňovanie cudzích rodinných mien v spisovnej slovenčine. Slovo a tvar, *1*, 1947, s. 70—80.

DVONČ, L.: Nesklonné mužské priezviská a rodné mená. Slovenská reč, *44*, 1979, s. 231—237.

HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970. 559 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 4. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. 598 s.

Excerpované diela

CASANOVA, G.: Mladučká O'Morphiová. Pamäti 5. Prel. V. Žabkay. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970. 193 s.

ČÁKY, M: Marcel Cachin. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1979. 268 s.

FERKO, M.: Paríž a my. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1966. 144 s.

FRANCE, A.: Epikurova záhrada. Prel. M. Bartko. 1. vyd Bratislava, Slovenský spisovateľ 1978, 189 s.

HOŠEK, R. a kol.: Francúzsko. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1977. 248 s.

CHARVÁT, J.: Svetové dejiny pre 1. a 2. ročník SVŠ. I. a II. časť. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 261 a 293 s.

JURÍČEK, J. a kol.: Malá encyklopédia spisovateľov sveta. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1978. 642 s.

Kvapky z perlete. Výber z francúzskej poézie od Villona po Valéryho. Prel. a doslov napísal E. B. Lukáč. 1. vyd. Bratislava, Smena 1968. 225 s.

LA MURE, P.: Maliar z Moulin Rouge. Prel. z angl. orig. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972. 495 s.

LANOUX, A.: Dobrý deň, pán Zola. Prel. J. Oršulák. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1966. 491 s.

MANFRED, A. Z.: Napoleon Bonaparte. Prel O. Gažová a K. Šrámek. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1974. 692 s.

MAUROIS, A.: Lélia alebo život George Sandovej. Prel. L. Lapšanský. 1. vyd. Bratislava, Smena 1975. 415 s.

MAUROIS, A.: Prometeus čiže život Balzacov. Prel. A. Vantuch. 1. vyd. Bratislava, Smena 1970. 491 s.

MAUROIS, A.: Traja Dumasovci. Prel. A. Vantuch. 1. vyd. Bratislava, Smena 1971. 412 s.

Od Maneta po Pollocka. Slovník západoeurópskeho maliarstva 20. storočia. Prel. S. Hollá. 2. vyd. Bratislava, Tatran 1973. 416 s.

PAGNOL, M.: Čas tajomstiev. Prel. H. Lerchová. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1979. 549 s.

SIMENON, G.: Maigret a samotár Prel. J. Petro. 1. vyd. Bratislava, Smena 1974. 190 s.

VANTUCH, A.: Ch.—L. Montesquieu. Zápas o dielo. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1977. 256 s.

VOLTAIRE: Filozofický slovník. Prel. V. Sviežená. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1976. 286 s.

Vlado Uhlár

VIHORLAT A VIČOMA/VYČOMA V ĽUDOVEJ ETYMOLÓGII

1. Ľudová etymológia ako nevedecký výklad pôvodu toponymických názvov vyplýva z prirodzenej snahy človeka pochopiť ich význam, poznať ich zmysel, urobiť ich prístupnými jazykovému vedomiu používateľov. Zvuková blízkosť alebo iba istá podobnosť s niektorými i menej známymi slovami na základe psychologickej asociácie potom umožňuje spájať do príbuznosti slová a ich významy, ktoré sú celkom odlišného alebo úplne neznámeho pôvodu.

Na juhovýchod od dediny Vyšná Slaná v Gemeri je vrch *Radzim* (991 m). Podľa neho spisovateľ Fraňo Kráľ, ktorý v dedine bol učil, dal jej v románe Cesta zarúbaná názov *Radzímka*. Názov vrchu je zjavne zo slovanského osobného mena *Radim* (so zmenou *ď* > *dz*). Toto osobné meno je v súčasnosti na Slovensku takmer neznáme, ale poslúžilo napr. aj na pomenovanie dediny *Radimov* (okr. Senica nad Myjavou), čo značí toľko ako *Radimov dvorec* (potom *dedina*). I vrch *Radzim* z neznámych dôvodov dostal názov podľa nejakého význačného jednotlivca, azda majiteľa s rodným menom *Radim*. Domáci vzdelanci si však pôvod názvu vrchu vysvetlili po svojom,

a to násilným rozčlenením názvu v jeho písomnej (pravopisnej podobe) na dve slová: *rád* a *zim(a)*, lebo vraj vrch „má rád zimu".

Neraz však aj etymológie vedcov skĺzajú na podobnú úroveň (a nebýva to práve zriedkavý zjav), ak sa silou-mocou usilujú vysvetliť hociktorý názov, aj taký, ktorý sa vzpiera nielen bežnému jazykovému poznaniu, ale aj erudovanému etymológovi.

2. V tejto súvislosti vzbudzuje pozornosť názov vrchu *Vihorlat* v Zemplíne na východnom Slovensku. Tento vrch a či skôr výrazná skupina vrchov zaujíma svojím pôvodom geológov, geografov a aj jazykovedcov. V historických súvislostiach pri nedostatku prameňov vo včasnom i neskoršom stredoveku ani tak neprekvapuje, že názov tohto vrchu sa zaznamenáva pomerne neskoro. Nevyskytuje sa napr. ani vo významných listinách o delení veľkých majetkov starého rodu z Michaloviec v rokoch 1335—1337, hoci v nich šlo aj o dediny z oblasti Vihorlatu, najmä o skupiny osád nazývaných Revište (Riche), napr. Ryche alio nomine Remete a potom zasa Tibavy (porov. Šmilauer, 1932).

O pôvode názvu *Vihorlat* sa aj v odbornej literatúre písalo už viac ráz. Veľmi triezvo a rozhľadene písal o ňom J. Škultéty (1913) najmä v súvislosti s podnetmi diela L. Niederleho Slovanské starožitnosti II/1, v kapitole o postupe Slovanov k Dunaju z ich zakarpatskej praotčiny (s. 158). J. Škultéty sa oprel o novšie výskumy geografa z východného Slovenska G. Czirbusza, uverejnené v 34. ročníku letopisu Karpatského spolku (Jahrbuch des Karpathen-Vereines). V ňom G. Czirbusz popiera, že by bol Vihorlat zaniknutý vulkán, lebo obdobne ako všetky naše vrchy sopečného pôvodu je iba lávovým trachytovým príkrovím, vyvreninou (jazero Morské oko nie je v kráteri, ale iba v priehlbni z pôvodnej veľkej prasknutej dutiny, ktorá vznikla rýchlym chladnutím lávovej vyvreniny). Tým sa rozhodne zamietol priam fantastický výklad E. Bogusławského z r. 1904, že názov vrchu je slovanského pôvodu a vraj súvisí so slovesným základom, ktorý je v slovese *vyhorieť* (preto písal *Vyhorlat*). G. Czirbusz, ktorý bol viac ráz na Vihorlate a skúmal jeho pôvod, stvárnenie a prírodu, zaznamenal, že Slováci v Zemplíne vrch volajú *Vihorlat* a okolití Ukrajinci-Rusíni *Hoverlet*, *Hoverle*, *Hoverletna hura*.

J. Škultéty, ktorý vždy pozorne sledoval otázku starobylosti Slovanov v Podunajsku aj v kraji pod Vihorlatom, uvedené vývody zhrnul do veľmi triezveho, ale výrazného záveru: „*Hoverlet* i *Vihorlat* bude nájdené meno [po predchádzajúcom obyvateľstve], ktorému Slováci ani Rusi [Ukrajinci] nerozumeli, prispôsobili si ho k svojim ústam." V duchu zásad, ktoré sa v našom etymologickom pravopise uplatňujú, vyslovil aj doteraz platnú poučku o pravopise názvu vrchu *Vihorlat:* „Preto ako meno, ktorého ety-

mológia je neznáma, ani nepíšeme ho za Eduardom Bogusławským (s) y-om."

Pôvod názvu vrchu *Vihorlat* v spojení so slovesom *vyhorieť* však znepokojoval aj naďalej. Zaujal aj skúmavého ducha slovenského geografa J. Martinku (1940), ktorý nikdy nezanedbával jazykovú stránku slovenskej prírody (bol spoluzakladateľom časopisu Slovenská reč). J. Martinka sa predsa len prihováral za výklad spájajúci *Vihorlat* so slovesom *vyhorieť* a s odvodeným podstatným menom *vyhorenisko* a jeho slovotvornú stavbu vyložil takto: *Vy-hor-ľ-at* čiže vyhoreniská, plocha, na ktorej je viac vyhorenísk spolu. J. Martinka aj napriek takémuto výkladu nežiadal zmenu ustáleného spôsobu písania názvu vrchu.

V tom istom čase o názve vrchu *Vihorlat* uvažoval a písal aj ukrajinský jazykovedec I. Paňkevyč (1939/40). Zaoberal sa najmä názvom rumunského vedca Nicolae Drageana, ktorý v prvej časti názvu hľadal slovanský základ v slove *víchor* (maďarský *vihar*, rumun. *vifar*), rozšírený o sufix *-at*, častý v rumunských názvoch (ako to bol spomenul už J. Škultéty). I. Paňkevyč uviedol početné názvy ukrajinských vrchov v Karpatoch so zakončením na *-at*, potom i názvy poľností a opustených usadlostí z urbára Drugethovcov z Humenného (z r. 1691) v spojení s osobným menom niekdajšieho sedliaka. Napriek tomu uznával problematickosť základu názvu *vihor-*. Uviedol tiež, že v ukrajinčine *horimy* sú často názvy lúk medzi horami, ktoré vznikli žiarením, vypaľovaním, ale sám pokladá za problematické spájať názov *Vihorlat* s uvedeným pomenovaním („hoci jeho chrbát neraz býval holý, vyhorený").

K Martinkovým i Paňkevyčovým náhľadom zaujal odmietavé stanovisko V. Šmilauer (1941) v súhrnnom článku Výklady slov — Vihorlat zdôrazňujúc, že základ *vyhor-* je v karpatsko-ukrajinskej miestnej terminológii neznámy. K Martinkovmu výkladu poznamenáva, že predpoklad epentetického *-l-* v takom susedstve (po *r*) je bez obdoby. Nie je oprávnené ani spájať *-át (-at)* tohto názvu so sufixom *-ať*, *-ať*. Upozorňuje na doklady uvedené Petrovom, že v okolí Vihorlatu sú iba takéto podoby názvu tohto vrchu: pole *Vihorlata* v Uliči, *Pid Vihorlat* v bývalých Valaškovciach. Podľa V. Šmilauera názov *Vihorlat* je neznámeho pôvodu, je temný.

3. Iný postup nastal v prípade názvu potoka *Vičoma*, ktorý tečie od Rázdela nad Skýcovom v Tribečských vrchoch a vlieva sa pri Topoľčanoch z ľavej strany do rieky Nitry. Bez vedeckého zdôvodnenia anonymným zásahom sa na nových mapách zjavila podoba *Vyčoma*, hoci na starých mapách i na katastrálnych mapách bola vždy podoba *Vičoma*. Je celkom zjavné, že sa opačne ako v prípade názvu *Vihorlat* pri zavedení novej podoby názvu potoka *Vičoma* s časťou *Vy-* uplatnila neuvedená ľudová etymológia, ktorá však nenašla ani spôsob na otvorené zdôvodňovanie a vý-

sledok vyvolal pochybnosti jednoduchých, ale i zodpovedných ľudí z dedín okolia potoka.

Prvé listiny so zápisom názvu tejto riečky sú už z 13. storočia, sú to teda záznamy veľmi staré. Ako dokladá V. Šmilauer (1932), už r. 1246 sa pri deľbe majetku Miku z rodu Diviackovcov spomína s Krnčou (zaniknutou osadou pri Klíži, ktorá nie je terajšou dedinou Krnčou) i potok *Wichama (Vičoma).* O pol storočia neskôr r. 1293 sa v listine o obchôdzke majetkov kláštora benediktínov na Klíži uvádza potok v podobe *Vichema.*

Zápisy názvu potoka s *i* v začiatočnej slabike *(vi-)* možno pokladať za primeraný odraz výslovnosti. Keby sa v tomto názve bolo vyslovovalo *vy-*, pisár by bol pravdepodobne zapísal jej názov ináč, lebo v slovenčine sa v 13. storočí ešte vyslovoval zadný vokál *y* (porov. Stanislav, 1956).

V názve *Vičoma* nejde o predponu *vy-*, v ktorej sa v slovenčine podľa etymologického princípu píše *y*, ale nejde v ňom ani o základ slova *vyč-*, lebo takýto slovný základ v slovenčine a podľa dostupných prameňov ani v ostatných slovanských jazykoch nie je doložený. Zato na ruskom území v Smolenskej oblasti je rieka *Vičuga* a v Ivanovskej oblasti i mesto *Vičuga.* V tomto názve je sice sufix *-uga* (v slovenčine je *-uha* v slovách *vlačuha, koťuha,* náreč. *mačuga,* v priezvisku *Mačuha,* v základe miestneho názvu v Liptove *Malužiná* z predpokladaného osobného mena *Maluha*), ale základ názvu je ten istý. Názvy vodných tokov so sufixom *-oma* sú hojné napr. vo východnej Európe na ruskom území, napr. *Kostroma, Muroma, Sudoma.* Sufix *-oma* majú aj názvy potokov *Vičoma, Drietoma* (neskôr aj obec pri ňom), dedina *Radoma* na východnom Slovensku (nepochybne podľa názvu potoka *Radomka;* r. 1272 sa dokladá *terra Radoma;* v Poľsku je miestny názov *Radom*) a poznáme ho aj v názve vrchu *Chotoma* (nad Nitricou v Dolných Vesteniciach). Sufix *-oma (-om-a)* majú prídavné mená v pôvodných menných tvaroch niekdajšieho príčastia prítomného činného, v terajších tvaroch ženského rodu adjektív *vedomá* (od *vedieť*), *nevidomá* (od *ne-vidieť*), nár. *jedomá* (od *jesť*, napr. *jedomá huba*), obdobne je *lakomá* (od pôv. *lakať*).

Obozretný a uvážlivý autor klasického diela slovenskej hydronymie V. Šmilauer etymológiu názvu *Vičoma* pokladá za neznámu. V Čechách je síce dedina s názvom *Vičice* a priezvisko *Vičovský, Vičánek,* ba aj v Poľsku je dedina *Viczka.* V Juhoslávii *Viča, Vičava* atď. (Stanislav, 1948), ale ani tieto doklady zatiaľ nepomáhajú odkryť etymológiu slovanského základu *vič-*.

Š. Ondruš (1979) vykladá názov rieky *Rimavy* a *Rimavice* z praslovanského základu *rym-*, ktorý sa reziduálne zachoval v slovenských nárečiach s významom *revať, kričať (rimbac, rimovisko,* ruské *rymzať, rymoniť),*

v inom stupni *rumádzgať, rumoniť, romoniť*. Š. Ondruš, pravdaže, ani nespomína zmenu ustáleného pravopisu rieky *Rimavy* a *Rimavice* (a podľa toho aj *Rimavská Sobota*).

Názov potoka *Vičoma* je nepochybne starobylý. Naši predkovia ho poznali už od najdávnejších čias, je z obdobia príchodu slovienskych rodov do oblasti Ponitria dakedy v 5.—6. storočí. Archaická podoba názvu tomu tiež nasvedčuje.

Literatúra

MARTINKA, J.: O názve Vihorlatu. Slovenská reč, 8, 1940, s. 142—144.
ONDRUŠ, Š.: Slovenské rieky — pôvod mien. In: Studia Academica Slovaca. 8. Prednášky XV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, Alfa 1979, s. 267—287.
PAŇKEVYČ, I.: Nazva hir VIHORLAT... Linguistica Slovaca, 1—2, 1939/40, s. 60—64.
STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 1—2. Martin, Matica slovenská 1948.
STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 400 n.
ŠKULTÉTY, J.: Vihorlat. Slovenské pohľady, *33*, 1913, s. 259—261.
ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava, Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932, s. 203, 255.
ŠMILAUER, V.: Výklady slov. — Vihorlat. Naše řeč, *25*, 1941, s. 178—179.
UHLÁR, V.: Názvy vrchov z osobných mien. In: VI. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 223—229.
UHLÁR, V.: Ľudové etymológie v toponymii. In. Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia 1976. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s, 191—196.

SPRÁVY A POSUDKY

Za Milanom Urbančokom

V polovičke apríla 1981 náhle a navždy odišiel spomedzi pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV M. U r b a n č o k. Smrť ho zastihla ani nie po troch rokoch, čo oslávil päťdesiat rokov svojho života..

Jazykovedné dielo Milana Urbančoka nie je svojím rozsahom veľké. Celkove bolo zacielené na lexikografickú prácu spojenú so *Slovníkom slovenského jazyka*. Bol jeho spoluautorom a jedným z tých, čo bystro, rozvážne, neúnavne a plodne vedeli diskutovať o problémoch, ktoré prinášala každodenná koncepčná a redakčná práca na slovníku. Milan Urbančok altruisticky pomáhal lexikografickému kolektívu, vedel myslieť v kolektíve, preto menej koncipoval a písal individuálne. Jeho pracovná krivka sa vysoko vzopäla pri sérii článkov *Čítame Slovník slovenského jazyka*, v ktorej sumoval výsledky kritického „druhého čítania" Slovníka slovenského jazyka z hľadiska teórie spisovného jazyka po konferencii o tomto slovníku r. 1965.

Ako lexikograf veľa času venoval Milan Urbančok zrevidovaniu a úprave slovníkovej časti tretieho a štvrtého vydania *Praktickej príručky slovenského* pravopisu, ktorej pôvodným autorom bol A. Zauner a o vydanie ktorej sa starala Matica slovenská a vydavateľstvo Osveta. Pri vydávaní tejto príručky sa aj zásluhou M. Urbančoka dôkladne preverila kodifikačná platnosť rozsiahlej slovníkovej časti tejto príručky a upravila sa tak, aby mohla poslúžiť na istý čas ako náhrada za nedostatok podobných pomôcok v jazykovej praxi najmä v redakciách a vydavateľstvách.

Cenné sú niektoré jeho skoršie štúdie zo syntaxe spisovnej slovenčiny a vecne i štylizačne premyslené príspevky do rozhlasovej jazykovej poradne. Istý čas sa zaoberal postavením slangu v rámci národného jazyka a jeho vzťahom k spisovnému jazyku najmä v dielach slovenských spisovateľov, ďalej tými slovami v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny, ktoré sa bežne označovali ako ľudové. Pomerne veľa času venoval úvahám o zastaraných slovách, ale svoje poznatky o tejto téme už nestihol sumovať do ucelenej štúdie.

Milan Urbančok je spoluautorom *Morfológie slovenského jazyka*. Napísal kapitolu o citoslovciach, ale jeho celková účasť na vypracovaní tohto gramatického kompendia bola omnoho väčšia práve pre jeho diskusne aktívnu účasť pri tvorení definitívneho textu celého diela.

Pred dvoma-troma rokmi začal Milan Urbančok pracovať ako člen lexikografického kolektívu na jednozväzkovom Slovníku súčasnej spisovnej slovenčiny. Žiaľ, náhla smrť mu nedovolila pokračovať v tejto práci.

Odišiel jeden zo slovenských jazykovedcov strednej generácie, ktorého práca nedosahovala vrcholy slovenskej jazykovednej produkcie, ale ktorý má veľký podiel na vypracovaní základných diel o spisovnej slovenčine — Slovníka slovenského jazyka a Morfológie slovenského jazyka — a na aplikovaní súčasnej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v každodennej jazykovej praxi.

Odišiel dobrý, skromný, chorobami často stíhaný človek, priateľ, ktorého sme mali všetci radi.

Česť jeho pamiatke!

F. Kočiš

Súpis prác Milana Urbančoka za roky 1955—1980

Bibliografia prác M. Urbančoka je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) iné články, referáty, drobné príspevky. správy a pod. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tom istom ročníku časopisu v tej istej rubrike alebo v tej istej publikácii, sa uvádzajú súhrnne. V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov, ako aj vydavateľov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1955

Akademik Ján Bakoš šesťdesiatpäťročný. — Naša veda, *2*, 1955, s. 191.

1956

Príspevok k triedeniu opytovacích viet. — In: Jazykovedné štúdie. 1. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 213—226.

Chýbať — chybovať — chybieť — chybiť. — Slovenská reč, *21*, 1956, s. 124—125.

O správnom používaní slovka „len". — Ľudový rozhlas, *12*, 1956, č. 26, s. 10. — Tamže: O károvaných pančuchách (Rozhlas a televízia, *12*, 1956, č. 48, s. 7).

1957

Dvesto — *dvojstý, dvojstovka.* — Slovenská reč, *22*, 1957, s. 55—58.

Postavenie predponových slovies s koreňmi *by-* a *bud-* v spisovnej slovenčine. — Slovenská reč, *22*, 1957, s. 226—247.

Terminológia anorganickej a fyzikálnej chémie, Bratislava 1956. — Slovenské odborné názvoslovie, *5*, 1957, s. 251—256 (recenzia).

Používanie slova *kvôli.* — Rozhlas a televízia, *13*, 1957, č. 3, s. 13. — Tamže: Sloveso *hrať sa* a *hrať si* (č. 7, s. 13).

O jednom veslárskom termíne. — In: Jazyková poradňa. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, s. 65—66. — Tamže: Porovnať, porovnávať — zrovnať, zrovnávať (s. 97—98). — Prídavné mená *károvaný* a *kárový* (s. 146—147). — Postavenie slovka *len* pri vyjadrovaní počtu (s. 171—172). — Slovko *že* (s. 172—174). — Nahrádzanie vedľajšej vety príčastím (s. 217—218).

Celoštátna slavistická konferencia. — Slovenská reč, *22*, 1957, s. 264—265 (správa o celoštátnej konferencii o historicko-porovnávacom štúdiu morfologickej stavby, syntaxe a slovnej zásoby slovanských jazykov, konanej v dňoch 28. 1. — 1. 2. 1957 v Olomouci a v Prahe).

1959

Slovník slovenského jazyka. 1. diel. A — K. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava,

Vydavateľstvo SAV 1959, 8°. 815, [1] s. — 2. vyd. (nezmenené): 1971 (spoluautor).

Niekoľko poznámok o prechodníkoch v spisovnej slovenčine. — In: Jazykovedné štúdie. 4. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 103—109.

Kvantita v koreni slovies *napádať, dopadať, zapadať* atď. — Slovenská reč, *24,* 1959, s. 272—277.

Predložky *pomedzi, ponad, popod, popred* a *poza* v spisovnej slovenčine. — Slovenská reč, *24,* 1959, s. 111—116.

1960

Slovník slovenského jazyka. 2. diel. L — O. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. 8°. 647, [1] s. (spoluautor).

„Hlavná vec, že si rozumieme". — In: Jazyková poradňa. 2. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 6—7. — Tamže: Slovesá *hrať sa* a *hrať si* (s. 83—84). — Šach — šachy (s. 138—140). — Používanie slova *kvôli* (s. 200—201). — O slovách *meru, meruôsmy* (s. 218—220). — K pravopisu slovesa *dobyť* (s. 237—238). — Pravopis slov *odbiť, odbíjať, neodbytný* (s. 238—239). — „Dupkom", či „dubkom"? (s. 242—243). — Drobčiť — „dropčiť" (s. 243—244).

Akademik Ján Bakoš sedemdesiatročný. — Vestník Slovenskej akadémie vied, *2,* 1960, s. 48—50.

1961

Sporák — „šporák". — Slovenská reč, *26,* 1961, s. 191—192. — Tamže: „Kĺzajú sa"? (s. 192). — Samoražný chlieb (s. 348).

1962

Odpoveď jazykovedca. — Kultúrny život, *17,* 1962, č. 46, s. 12.

Bryndza. — Slovenská reč, *27,* 1962, s. 60. — Tamže: Tatjana — Tatiana (s. 61). — Zaobstarať — zaistiť (s. 62—63).

Konferencia o vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny. — Československý terminologický časopis, *1,* 1962, s. 252—255 (správa o konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry, konanej v dňoch 2.—4. 4. 1962 v Bratislave).

1963

Abstraktné vyjadrovanie v administratívnom štýle. — Slovenská reč, *28,* 1963, s. 375—376.

1964

Slovník slovenského jazyka. 4. diel. S — U. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 8°. 759, [1] s. (spoluautor).

Niekoľko slov o Slovníku slovenského jazyka. — In: Jazyková poradňa. 3. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 7—9. — Tamže: Výrad, výradový odstrel (s. 31—32). — Zver — zverina (s. 32—33). — Solisko a soľník (s. 33—34). — Vlas — vlasy (s. 135—136).

1965

Slovník slovenského jazyka. 5. diel. V – Ž. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 8°. 847, [1] s. (spoluautor).

O slangu. — In: Jazyk a štýl modernej prózy. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 110—115.

[Diskusný príspevok na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21.—23. 6. 1965 v Smoleniciach.] — Kultúrny život, *20*, 1965, č. 29, s. 5.

Na obranu slovnej zásoby. — Kultúrny život, *20*, 1965, č. 39, s. 5 (spoluautor).

1966

Morfológia slovenského jazyka. Red J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 8°. 895, [1] s. (spoluautor).

A. Zauner, Praktická príručka slovenského pravopisu. 3. vyd. (zrevidované a upravené). Martin, Obzor 1966, 8°. 533, [5] s. — 4. vyd.: Osveta 1973. 542, [5] s. (spoluautor revízie a úpravy slovníkovej časti príručky).

Slang a jeho miesto v literatúre. — In: Jazyk a umelecké dielo. Red. J. Ružička et al. Bratislava, Mladé letá 1966, s. 228—232..

[Diskusné príspevky na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21.—23. 6. 1965 v Smoleniciach.] — Slovenská reč, *31*, 1966, s. 80—81, 107—108.

Nelámte si jazyk! — Kultúrny život, *21*, 1966, č. 44 s. 5.

Slovenčina moja. — Predvoj, *2*, 1966, č. 24, s. 1, 6—7 (spoluúčastník besedy s pracovníkmi Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV o problémoch jazykovej praxe na Slovensku).

Vinetou Svoreň alebo svetovosť. — Pravda, 31. 12. 1966, s. 2.

Pomáhajme odstraňovať jazykové nepodarky. — In: Jazyková poradňa. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 6—8. — Tamže: O odvahe a verejných nápisoch (s. 9—10). — Niekedy podoba slova i pomýli (s. 12—13). — Etymológia a ľudová etymológia (s. 18—20). — O význame a pôvode slov *ťažadlo* a *ťažidlo* (s. 54—55). — K pôvodu slova *bryndza* (s. 75—76). — O dobrom a zlom počasí (s. 154—155). — O samoražnom chlebe (s. 156—157). — *Ostrý* nôž a *ostrá paprika* (s. 163—164). — Sadiť a siať (s. 165—166). — Zaobstarať — zaistiť (s. 168—169). — O slove *dokorán* (s. 187—188). — O upozorneniach typu *Očistite si obuv!* (s. 341—342). — Nechoď s kanónom na vrabce! (s. 349—350). — O slovách *prak* a *gumipuška* (s. 364—365). — Postrašiť chlieb maslom (s. 379—380). — O mužstve žien a starom mládencovi (s. 399—400). — Ako písať slovo *zbíjať* (s. 453—454).

1967

Čítame Slovník slovenského jazyka. — Kultúra slova, *1*, 1967, s. 43—45, 69—72, 102—105, 134—140, 195—198, 230—233, 265—269, 291—296, 326—332.

Spisovný jazyk a slangy. — In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 23—29.

K diskusii o slangoch. — In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 167—168. — Tamže: Úzus, norma, kodifikácia (s. 167—168).

[Diskusný príspevok na seminári o jazyku a štýle slovenskej publicistiky, konanom v dňoch 3.—4. 10. 1966 v Bratislave.] — In: O jazyku a štýle slovenskej publicistiky. Bratislava, Sväz slovenských novinárov 1967, s. 127—130.

1968

Čítame Slovník slovenského jazyka. — Kultúra slova, *2*, 1968, s. 6—10, 38—41, 70—73, 101—104, 136—140, 201—204, 230—234, 261—265, 292—295, 325—328.

Námet na zamyslenie. — In: Jazyková poradňa. 5. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 9—10. — Tamže: O slangu (s. 19—20). — O bojovej a jazykovej technike (s. 20—22). — Licentia poetica (s. 23—24). — Hyperkorektnosť (s. 34—35). — Jelenica, laň (s. 150—151). — ‚Šimpanzíčka, šimpanžička' (s. 151—152). — O „papierových" poľovníkoch (s. 202—203). — *Technické* príčiny a *technická* prestávka (s. 301—302).

1969

Čítame Slovník slovenského jazyka. — Kultúra slova, *3*, 1969, s. 9—12, 38—41, 70—73, 102—105, 135—139, 197—200, 229—233, 261—264, 296—299, 326—331.

Slang a jazyková kultúra. In: Besedy o slovenčine. Red. G. Horák. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvety 1969, s. 64—85.

1970

Čítame Slovník slovenského jazyka. — Kultúra slova, *4*, 1970, s. 7—10, 39—42, 68—71, 101—104, 133—136, 197—201, 231—235, 260—264, 296—299, 325—329.

1971

Čítame Slovník slovenského jazyka. — Kultúra slova, *5*, 1971, s. 10—14, 36—39, 69—73, 102—106, 163—168, 202—205, 264—267, 295—299, 328—332. — Oprava: tamže, s. 288.

Bryndza. — In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 28. — Tamže: Čiperný? (s. 39—40). — Dobiť (s. 53). — Dobyť (s. 54). — Dokorán (s 55). — Drobčiť (s. 63). — Dupkom (s. 65). — Grobian (s. 76). — Halas? (s. 77). — Hrať sa, nie ‚hrať si' (s. 85). — Hrúza a hrôza (s. 87). — Jelene, slony, zajace (s. 100). — Kolový a kolesový (s. 110—111). — Kvôli (s. 125). — Len (s. 128). Meru, meruôsmy (s.. 146). — ‚Mrňavý' (s. 154—155). — Nadobro? (s. 159). — Náhodná kontrola, nie „námatková kontrola' (s. 160). — Nejapný? (s. 165). — Odbiť (s. 179). — Osemveslica (s. 188). — Pazúr a ‚dráp' (s. 197). — Porovnať, porovnávať a zrovnať, zrovnávať (s. 216—217). — Prak a gumipuška (s. 222—223). — Raž, žito a pšenica (s. 242—243) — Rozštep a rázštep (s 247). Sadiť a siať (s. 251—252). — Skriňa (s. 262). — Solisko, soľník, slanisko (s. 269). — Šach i šachy (s. 285). — ‚Škádliť sa, škádlivý' (s. 287). — Ťažadlo a ťažidlo (s. 294—295). — ‚Trieslo' (s. 820). — Ukazovatele, delitele, činitele (s. 309). — Vlas — vlasy (s. 321). — Zaobstarať a zaistiť, zabezpečiť (s. 344). — Zbíjať (s. 349). — Zver, zverina (s. 359). — Že (s. 362). — 2. vyd.: 1974 (so zmeneným stránkovaním).

1972

Čítame Slovník slovenského jazyka. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 5—9, 39—43, 74—76, 106—110, 137—141, 196—199, 230—234, 259—263, 293—297, 328—332.

Citoslovcia alebo častice? — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 85—92.

K otázke normatívnosti Slovníka slovenského jazyka. — In: O slovenčine pre

slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvety 1972 (rozmn.), s. 82—92.

[Diskusný príspevok.] — In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6.—9. októbra 1965. Red. J. Horecký. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV 1972 (rozmn.), s. 127—129.
Znova o obchode s nábytkom. — Rozhlas, 1972, č. 12, s. 5.

1973

Čítame Slovník slovenského jazyka. — Kultúra slova, 7, 1973, s. 14—19, 44—49, 71—76.

Ešte o slove *kreptúch*. — Kultúra slova, 7, 1973, s. 319—320.
O jazykovej výchove. — Nedeľná Pravda, *6*, 1973, č. 23, s. 6.

1974

Čítame Slovník slovenského jazyka. (Závery 4.) — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 210—214.
Nie iba o pravopise. — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 3—8.

Pár slov o slove *menšina*. — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 117—119.
Debnička — truhlička. — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 95.

1976

Nie je KOLOS ako kolos. — Práca. 20. 12. 1976, s. 3.
Pred koncom roka. — Večerník, 5. 11. 1976, s. 3.

1976

VUKOV, vo VUKOV-e. — Kultúra slova, *11*, 1977, s. 255—256.
Štipce neberte! — Večerník, 19. 8. 1977, s. 3.

1978

Kranka. — Kultúra slova, *12*, 1978, s. 189. — Tamže: Popka — popovka (s. 191—192).

1979

Jazyková kultúra v propagácii. — In: III. celoslovenský seminár o propagácii. Zborník. Trenčín 22. augusta 1979. Banská Bystrica, Dom techniky ČSVTS 1979, s. 42—53.
Dobrá kniha o Montesquiem. [A. Vantuch, Ch.-L. Montesquieu. Zápas o dielo, Bratislava 1978.] — Kultúra slova, *13*, 1979, s. 123—127 (posudok jazykovej stránky publikácie).
Na basovú nôtu. — Kultúra slova, *13*, 1979, s. 241—244.

1980

Troyská unca. — Večerník, 18. 1. 1980, s. 3. — Tamže: Ešte raz o troyskej unci (29. 2., s. 3).

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Kultúra slova, *1,* 1967 — *15,* 1981, č. 1—6 (člen red. rady).
Redakčná činnosť v publikáciách: Slovník slovenského jazyka 2, Bratislava 1960 (spoluredaktor časti hesiel písmena O). — Slovník slovenského jazyka 3, Bratislava 1963 (spoluúčasť pri redakcii).

Zostavil *L. Dvonč*

X. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky

Desiate zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky s tematikou *Vývojové procesy a tendencie v súčasných slovanských spisovných jazykoch a ich synchrónna dynamika,* ktoré sa konalo v dňoch 28. 10. — 30. 10. 1980 v Bratislave, nemalo len jubilejný ráz (prvé zasadnutie komisie bolo v Bratislave v septembri 1971), ale predovšetkým ukázalo spoločné tendencie v dynamickom rozvoji slovanských jazykov v sedemdesiatych rokoch. Tematicky sa referáty prednesené na zasadnutí dotýkali troch okruhov: 1. teoretické otázky synchrónnej dynamiky všeobecne a najmä ich špecifikácia z konfrontačného aspektu (stratifikácia jazyka); 2. analýza hlavných faktorov (zdrojov) synchrónnej dynamiky v jednotlivých slovanských jazykoch (užšie aj v rámci jednotlivých jazykových rovín); 3. skúmanie prejavov synchrónnej dynamiky v slovenčine.

V úvodnom referáte *Vývojové procesy a synchronní dynamika jazyka v konfrontačním osvětlení* A. Jedličkа ukázal, ako sú teórie spisovného jazyka v jednotlivých slovanských jazykoch viazané na špecifickosť konkrétnych jazykových situácií. Podľa A. Jedličku určujúcim faktorom dynamiky súčasnej jazykovej situácie a normy je komplexná hovorenosť, t. j. súbor znakov, ktorý okrem hlavnej črty — hovorenosti — zahŕňa ďalšie sprievodné znaky: spontánnosť, neoficiálnosť, dialogickosť a situačnú zakotvenosť. „Vyvažujúcim znakom" proti nej je komplexná písanosť, charakterizovaná pripravenosťou, oficiálnosťou, monologickosťou, ktorá podporuje tradičné prvky v spisovnej norme (vplyv písaných prejavov na hovorené).

V. Barnet v referáte *Pojetí synchronní dynamiky v teorii spisovného jazyka* sa sústredil na skúmanie variantnosti jazykových javov. Rozlišuje diachrónne varianty (vystriedanie jedného javu druhým), synchrónne varianty (konkurencia koexistujúcich jazykových javov) a synchrónnu dynamiku definuje ako „štruktúrnu a funkčnú konkurenciu koexistujúcich jazykových javov v jazykovom systéme". Spisovný jazyk existuje v rámci príslušného jazykového celku (etnického, národného) s ostatnými útvarmi (formami), ktoré majú rozličnú komunikatívnu valenciu z hľadiska spoločenskej komunikácie (bežne hovorený jazyk, subštandard, interdialekty, teritoriálne a sociálne dialekty). Z tejto konkurencie vyplýva konkurencia spisovného jazyka s ostatnými útvarmi, ktorá sa prejavuje nielen v konkurencii pri obsadzovaní jednotlivých komunikatívnych sfér, ale zasahuje aj samotnú štruktúru spisovného jazyka (výber prostriedkov do normy spisovného jazyka z rozličných útvarov jazykového celku a pod.). Preto podľa V. Barneta treba rozlišovať synchrónnu dynamiku na úrovni

jazykových prostriedkov (konkurencia variantných prostriedkov v hláskoslovnej a morfologickej rovine a konkurencia synonymických a izofunkčných lexikálnych a syntaktických prostriedkov) a synchrónnu dynamiku na úrovni komunikatívnych útvarov (komunikatívna konkurencia spisovného jazyka a nespisovných útvarov). Konkurencia často motivovaná potrebami nových spôsobov vyjadrovania vedie k nepretržitej redistribúcii jazykových útvarov a štýlov v príslušných komunikatívnych sférach.

V referáte *Stratifikácia národného jazyka* predstavil J. Horecký na medzinárodnom fóre svoju koncepciu teórie spisovného jazyka, doteraz známu z viacerých príspevkov, najširšie v zborníku *Z teórie spisovného jazyka* (Bratislava 1979). Všeobecným východiskom Horeckého modelu je predpoklad, že jazyk sa využíva ako komunikačný prostriedok v istom komunikačnom spoločenstve, že každý jazyk sa nachádza v istej špecifickej situácii a že jazyková komunikácia sa realizuje v podobe komunikačných aktov (v chápaní W. Hartunga), ktoré môžu mať veľmi rozmanitú realizáciu jednak podľa rozsahu účastníkov komunikácie, jednak podľa oblasti ľudského vedomia, o ktorej sa komunikuje.

Druhým základným východiskom tejto koncepcie je stupeň spoločenského rozvoja daného komunikačného spoločenstva, ktoré používa istý národný jazyk. Upevňovaním komunikačného spoločenstva, jeho kvantitatívnym i kvalitatívnym rozvojom v rámci národa vzniká situácia, v ktorej sa základným znakom daného komunikačného spoločenstva (vymedzeného najmä politickými a administratívnymi faktormi) stáva nie spisovný jazyk, ale národný jazyk. V rámci celonárodných foriem slovenského národného jazyka J. Horecký vyčleňuje spisovnú formu národného jazyka, štandardnú formu a subštandardnú formu (porov. aj Slovenskú reč, *44*, 1979, s. 221—227). Podľa J. Horeckého teória spisovného jazyka musí brať do úvahy nielen spisovné formy vyjadrovania, ale aj ostatné celonárodné formy, preto by sa mala vlastne zmeniť na teóriu národného jazyka.

V diskusii k Horeckého modelu národného jazyka sa vyslovili viaceré pripomienky z hľadiska doteraz jestvujúcich teórií spisovného jazyka. D. Brozovič, ktorý začal prvý používať termín štandard v aplikácii na slovanské jazyky, namietal proti jeho používaniu v tom zmysle, že spisovný jazyk je výsledkom štandardizácie. — Podľa V. Barneta a J. Kuchařa sú štandard a subštandard v Horeckého chápaní skôr formy komunikácie, chýba im štruktúrne aj funkčné vymedzenie. J. Kuchař zároveň upozornil na fakt, že synchrónna dynamika sa prejavuje nielen smerom od štandardu (resp. subštandardu) k spisovnej forme, ale aj opačným smerom, čo sa v tomto modeli nerešpektuje. — Podľa E. Paulinyho všetky doterajšie teórie spisovného jazyka vychádzajú zo zámernej smerovanosti k spisovnosti, kým v Horeckého koncepcii je to opačne. Riešenie treba hľadať skôr v pružnej a tolerantnej spisovnej kodifikácii, nie v postulovaní štandardnej a subštandardnej formy. — Podľa nášho názoru nevýhodou Horeckého modelu stratifikácie národného jazyka je fakt, že zužuje inventár prostriedkov spisovného jazyka (porov. protikladnú funkciu nekodifikovanej „hovorovej reči" v ruštine alebo hovorovú češtinu). Nemožno súhlasiť ani s tým, že štandardná forma má v terajšej situácii okrem hovorenej podoby aj písomnú podobu.

V druhom okruhu predniesol materiálovo bohatý referát *Social'no stimulirujemyje javlenija v leksike sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka* A. A.

K o ž i n. Poukázal na protikladné tendencie podmieňujúce dynamiku súčasnej slovnej zásoby v spisovnej ruštine a sústredil sa najmä na dynamické procesy prebiehajúce v štylistických normách (zastarávanie slov a výrazov, prechod okazionálnych javov do úzu, zmeny štýlovej pozície slova, prostriedky univerbizácie a i.). Z hľadiska určovania hraníc súčasného spisovného jazyka je iste nie bez zaujímavosti, že uvádzané zmeny charakterizujú obdobie posledných desiatich rokov. — M. M. P y l y n s' k y j na materiáli z dlhšieho časového obdobia poukázal na diferenciáciu funkčných štýlov v ukrajinčine *(Dejaki osoblyvosti rozvytka sučasnoji ukrajinskoji literaturnoji movy ta jiji funkcionaľnych styliv).*

D. B u t t l e r o v á v zaujímavom referáte *Mechanizmy innowacyjne we współczesnym Języku polskim,* založenom na skúmaní jazykovej situácie v poľštine za posledných 35 rokov, poukázala na niektoré systémové inovácie z troch aspektov: 1. vplyv vonkajších (mimojazykových) činiteľov; 2. mechanizmus a potreby jazykovej komunikácie z hľadiska kódovača a dekódovača; 3. tendencie po zachovaní vnútornej rovnováhy systému. Synchrónnu dynamiku, prejavujúcu sa v inováciách rôzneho druhu a rôznych typov, referentka interpretovala hlavne z hľadiska účastníkov komunikácie — kódovača a dekódovača. Napríklad hľadisko kódovača sa prejavuje v tendencii po jednej podobe základu slova, pri slovesnej rekcii zanikaním alternatívnych modelov, v ich unifikácii dokonca aj v tých prípadoch, kde táto tendencia narúša sémantiku. Proti týmto tendenciám po zjednodušovaní a syntetizácii pôsobí zo strany dekódovača protikladná tendencia — eliminovanie homonymie a v dôsledku toho narastanie analytizmu. Pozoruhodné na referáte D. Buttlerovej bolo aj to, že inovačné procesy demonštrovala na centrálnych zložkách jazykového systému — flexii a skladbe (fonetické a lexikálne zmeny majú často živelný charakter).

Užšie, iba z hľadiska slovotvornej roviny skúmala inovácie v súčasnej poľštine H. S a t k i e w i c z o v á *(Rzeczownikowe innowacje słowotwórcze typu transpozycyjnego).* Analýza transpozičných modelov verbum — substantívum zakončených na *-nie, -cie, -Ø, -acja, -ka* ukazuje na narastanie produktívnosti modelu *-acja,* ktorý sa pripája k cudzím základom, a na bezafixálne tvorenie, kým modely so slovotvorným sufixom *-ka* sa vysúvajú do hovorovej poľštiny. Tvorenie nových slov podľa transpozičných modelov všeobecne charakterizuje tendencia podriaďovať sa nominalizácii, pričom sa dáva skôr prednosť tvoreniu nových jednotiek, ako by sa mali využívať jednotky existujúce v staršej slovnej zásobe. Je to proces v intenciách kódovača — slúži na kondenzáciu, väčšiu abstraktnosť a uplatňuje sa vo vedeckom, administratívnom a publicistickom štýle.

D. B r o z o v i ć *(Razvojna dinamika hrvatskoga knjižnjevog jezika u posljenjih pol stoljeća)* si všímal predovšetkým otázku pravopisu. Pozoruhodná je jeho konštatácia, že sociolingvistika pomohla tam, kde domáci lingvisti nenašli adekvátne riešenie. — J. T o p o r i š i č *(Dinamika rozvoja slovenskega knjižnega jezyka)* poukázal na to, že vo vývine slovinčiny sa od jej sformovania v 16. stor. striedali obdobia dynamického rozvoja s obdobiami istej stagnácie. Na bohatom materiáli predstavil najmä tú časť slovnej zásoby slovinčiny, ktorá označuje nové reálie zo sociálno-ekonomického a politického života po r. 1945. — H. F a s k a *(K někotrym aspektam sučasneho wuwića hornjoserbskeje spisowneje rěče)* poukázal na zosilnenie štýlovej diferenciácie spisovnej hornej lužičtiny a jej výrazových prostriedkov v jednotlivých komunikačných sférach, ako aj na ďalšie zosilnenie sémantickej a formálnej unifikácie výrazových prostriedkov

odstránením alebo zmenšením variability normy. Aj v hornej lužičtine sa zvyšuje počet komunikátov v spisovnom jazyku, zásadne sa zmenila sociálna báza nositeľov spisovného jazyka a silnie vplyv nespisovných útvarov. — K. Gutschmidt *(Dinamika razvitija jazykovoj situacii v nekotorych slavianskich stranach i v GDR)* porovnal jazykovú situáciu v Bulharsku a v NDR, kde je špecifická situácia v tom, že spisovná nemčina nebola spojená s dialektmi, že v nej nejde o interferenciu nárečových a spisovných prostriedkov, ale o ich integráciu. — Pre slavistov vyznel zaujímavo aj referát Giuseppa Dell'Agatu *Jazykovaja situacija v Italii.* V Taliansku sú totiž medzi jednotlivými nárečiami väčšie diferencie ako medzi slovanskými spisovnými jazykmi. V súčasnej taliančine prevládajú oblastné varianty národného jazyka (vplyv najväčších mestských centier), oblastné nárečové koiné a dialekty. Národný jazyk ako systém nie je ustálený vo všetkých rovinách.

O vedeckých východiskách kodifikácie uvažoval J. Kuchař v referáte *Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny.* Vyšiel zo všeobecného predpokladu, že každý opis súčasného spisovného jazyka, v ktorom sa pracuje s reálnymi objektmi, nie s abstraktnými jednotkami, dotýka sa v istej miere spisovných noriem a môže sa chápať ako ich kodifikácia. Kodifikáciu spisovnej češtiny po r. 1945 charakterizujú tri hlavné tendencie: 1. požiadavka odrážať čo najvernejšie, najadekvátnejšie a najúplnejšie reálny súčasný spisovný úzus a v ňom najmä spisovnú uzuálnu normu (zbavovať sa všetkého, čo sa v jazyku udržuje umelo, ako sú prekonané historizujúce tradície, brusičské praktiky, presadzovanie priamočiarych pravidelností a pod.); 2. vedeckejší charakter kodifikácie (napr. problematika variantov a kvalifikátorov; v češtine boli v praxi takmer celkom odstránené zjednodušujúce kvalifikátory jazykovej správnosti); 3. dôsledné uplatňovanie širšieho spoločenského aspektu (diferencovaný prístup k jednotlivým skupinám používateľov spisovného jazyka). J. Kuchař zároveň poukázal na niektoré otvorené otázky kodifikácie češtiny, ktoré treba teoreticky doriešiť na základe výskumov (najmä sociolingvistických). Ide o to, či spisovný jazyk chápať len ako formu národného jazyka používanú v oficiálnom styku, alebo zbližovať spisovný jazyk s normami bežnej komunikácie, či sa pridržať uzuálnej normy, alebo či udržiavať a posilňovať v jazyku prostriedky, ktoré umožňujú významovú alebo funkčnú diferenciáciu. Podľa J. Kuchařa budúca kodifikácia musí viac rešpektovať úzus najmä tam, kde nadobúda povahu normy a pritom sa líši od kodifikácie.

Všeobecnú charakteristiku dynamických procesov v súčasnej spisovnej slovenčine z vývinového a konfrontačného aspektu podal J. Ružička. Pre súčasné obdobie je charakteristické, že prostriedkom každodenného spoločenského a pracovného styku sa stáva celospoločenský útvar národného jazyka, celospoločenské koiné, resp. štandardný útvar slovenčiny (predovšetkým v neoficiálnom a pracovnom styku). J. Ružička zároveň upozornil na to, že v štandardnej forme sa prejavuje miestne (nárečové) zafarbenie a že možno pozorovať interferenciu štandardu a nárečových prostriedkov. Vyslovil sa proti názoru, že sa v syntaxi odsúvajú nabok jednočlenné vety. Takýto záver možno podľa neho vysloviť len vtedy, keď sa vychádza z úzkeho hodnotenia odborného štýlu ako jediného centrálneho štýlu a nerešpektuje sa adekvátna situácia v publicistickom štýle (mnohé takéto konštrukcie sa dostávajú z publicistického štýlu najmä do beletrie mladých autorov).

Dynamiku zvukového plánu súčasnej spisovnej slovenčiny analyzoval Á. Kráľ. Hoci ústne prejavy sú najfrekventovanejším spôsobom používania spisovného jazyka, v skúmaní zvukových javov slovenčiny sa postupovalo nevyvážene (najviac pozornosti sa venovalo fonológii). Na základe získaných výsledkov z fonetiky a ortoepie Á. Kráľ ukázal, ako sa dynamizuje proces fonickej štýlovej diferenciácie spisovnej slovenčiny. Podľa zistení Á. Kráľa sa upevňuje a ustaľuje voľnejší štýl spisovnej výslovnosti — tzv. nižší štýl (charakterizuje ho menej explicitná výslovnosť, prejavujúca sa najmä väčším rozsahom rozličných asimilácií vnútri slova i na hraniciach slov). Dôležitým dynamizujúcim činiteľom je práve napätie medzi tzv. vyšším štýlom a nižším štýlom. Na viacerých príkladoch (výslovnosť *ä*, zdomácňovanie cudzích hlások *ö, ő, ü, ű,* krátenie dlhých samohlások, rozlišovanie tzv. voľného a tesného spojenia v rámci zdvojenosti spoluhlások a i.) Á. Kráľ demonštroval, že tu ide o systémové väzby, nie jednotliviny, o triedy javov súvisiace s inými triedami, teda nie o prejav lability systému, ale naopak, o synchrónnu dynamizáciu a progresívnu zložku spisovnej slovenčiny.

Na odraz dynamiky jazykového vývinu v prehodnocovaní knižného štýlu súčasnej spisovnej slovenčiny ukázal J. Bosák. Vo väčšine doterajších prác sa hovorovosť kladie vyššie ako knižnosť, čo sa prejavuje napr. aj v tom, že pri klasifikácii štýlov spisovného jazyka sa hovorový štýl vyčleňuje spravidla jednoznačne, kým knižný štýl iba sporadicky, zväčša sa hovorí iba o knižnej vrstve (A. Jedlička), resp. iba o knižných slovách (J. Mistrík). V zhode s K. Hausenblasom J. Bosák zastával názor, že pri postupujúcej diferenciácii spisovných jazykov sa ukazuje metodicky vhodné členiť štýly nielen funkčne na horizontálnej osi, ale aj vertikálne na vysoký, stredný a nízky štýl (porov. aj tri štýly výslovnosti v koncepcii Á. Kráľa, resp. vyčlenenie troch štýlov v žánroch rečníckeho štýlu u J. Mistríka).

O procese prehodnocovania tzv. ľudových slov na hovorové hovoril J. Kačala. Zdôraznil, že termíny ľudový jazyk, ľudová reč majú svoje opodstatnenie iba v súvise s jazykovou a spoločenskou situáciou v starších vývinových obdobiach nášho národného jazyka (posledná tretina 19. stor., začiatok 20 stor.). Rozbor jazykového materiálu (najmä lexikálneho) potvrdzuje, že prostriedky označované donedávna kvalifikátorom ľudový sú jednak prostriedky spisovného jazyka, najmä jeho hovorovej vrstvy, a prostriedky s príznakom expresívnosti, jednak nespisovné prostriedky, predovšetkým nárečové, často tiež s príznakom expresívnosti. Mnohé z nich boli rozšírené na pomerne veľkom území slovenského národného jazyka, no dnes sa z používania postupne vytrácajú. Tento proces je jedným z prejavov dynamiky jazykovej situácie v súčasným podmienkach a jednoznačne ukazuje spoločenskú podmienenosť jazyka.

Zaujímavý príspevok o paradigmatickom a syntagmatickom zaradení prvku v štylistike predniesol J. Findra. Viac alebo menej presne ohraničený vecný význam slova a relatívne ustálená slohová hodnota, ktoré má slovo ako izolovaná (slovníková) jednotka, sa jednoznačne vymedzuje a prípadne aktualizovane špecifikuje až v dotyku s kontextom. Významným kritériom, či slovo bolo použité adekvátne, je vzťah medzi systémovým začlenením v rámci synonymického radu a príslušným kontextom. Konfrontácia paradigmatického zaradenia prvku a jeho syntagmatického uplatnenia v individuálnom kontexte ukáže, či nedo-

chádza k novej syntagmatickej aktualizácii, ktorá začína „tlačiť" na systém a cezeň na normu.

Na rokovaní sa znovu potvrdilo, že aj napriek rozdielnosti a špecifickosti jazykových situácií v jednotlivých slovanských jazykoch prejavujú sa v nich spoločné zákonitosti a tendencie, ktoré možno adekvátne skúmať predovšetkým z konfrontačného aspektu. Konfrontačný prístup je hlavným impulzom pre ďalšie rozvíjanie teórie spisovného jazyka. Z tohto hľadiska sformuloval A. Jedlička niektoré všeobecné uzávery: 1. Súčasnú situáciu v slovanských jazykoch charakterizuje snaha vyrovnať sa v teoretickej rovine a so zreteľom na spoločenskú prax so zmenami súčasnej jazykovej situácie, s dynamikou spisovnej normy a s prihliadnutím na postoje, ktoré zaujímajú rozličné skupiny nositeľov a používateľov spisovného jazyka. Pritom sa prihliada v plnej miere na podmienky a potreby súčasnej komunikácie, pôsobenie sociálnych faktorov. 2. Východiskom skúmania je komunikačná prax, jazykové prejavy realizované v rozličných komunikačných situáciách rozličnými skupinami hovoriacich. Na rozdiel od predchádzajúceho stavu, keď sa postupovalo od útvaru k jeho realizácii v prejavoch, kladie sa teraz dôraz na komunikačný aspekt. 3. Vo väčšej miere sa vyskytujú zmiešané jazykové prejavy, postulujú sa zmiešané jazykové útvary. 4. Pohyb v súčasnej spisovnej norme je podmienený sociálnym pohybom používateľov spisovného jazyka a meniacim sa charakterom komunikácie. Zvyšuje sa rozpätie variantnosti v spisovnej norme, do spisovného jazyka sa zahrnuje aj hovorová vrstva. 5. Vymedzenie jazykových útvarov (foriem) a ich noriem je určované súborom textov, v ktorých sa hľadá a vidí typická realizácia útvaru, a okruhom nositeľov útvaru (spisovného jazyka). Preto sa v dnešnej situácii ukazuje aktuálne využiť pri riešení problematiky dynamiky súčasnej spisovnej normy vo vzťahu ku kodifikácii prepracovanejšiu diferenciáciu typov noriem (jazyková norma útvarová, komunikačná norma, štýlové normy).

Materiály zo zasadania komisie budú uverejnené v časopise Slavica Slovaca, *16*, 1981, č. 3 (príspevky zahraničných delegátov) a v Jazykovednom časopise, *32*, 1981, č. 2 (vystúpenia domácich účastníkov).

J. Bosák

Medzinárodná konferencia o rétorike

V dňoch 13.—14. januára 1981 sa uskutočnila v Sofii konferencia na tému *Aktuálne teoretické i praktické problémy rétoriky*. Organizátori podujatia Spoločnosť G. Kirkova pre rozširovanie vedeckých poznatkov, Sofijská univerzita Klimenta Orchidského a Centrum pre teóriu a riadenie ideologického procesu pri Akadémii spoločenských vied ÚV BKS pozvali na konferenciu okrem domácich odborníkov aj špecialistov zo ZSSR, NDR, MĽR, PĽR a ČSSR. Z Československa sa na podujatí zúčastnili prof. J. Mistrík (FF UK Bratislava), dr. J. Kraus a dr. A. Fazik (ČSAV).

Organizátori si vytýčili za cieľ zamerať pozornosť na najzávažnejšie teoretické i praktické problémy rétoriky. Z teoretických otázok to bolo predovšetkým určenie miesta rétoriky v socialistickej spoločnosti, riešenie podstatných otázok jej rozvoja, určenie jej charakteru a predmetu. V rámci praktických otázok sa hľadajú cesty uplatnenia rétoriky nielen v Bulharsku, ale v socialistických krajinách vôbec.

Priebeh konferencie potvrdzoval snahu organizátorov o komplexný prístup k tejto staronovej vednej disciplíne. Referáty, ktoré odzneli v prvý deň rokovania, posudzovali rétoriku z hľadiska psychológie a logiky, vymedzovali jej miesto v propagande a ideológii, určovali jej vzťahy k pedagogike a lingvistike. Úvodné slovo akademika S. Ganovského i vystúpenie prof. V. Ivanova (BLR) syntetizovali rôznosť pohľadov na rétoriku, analyzovali podmienky, ktoré viedli k zvýšenému záujmu o túto vednú disciplínu, a charakterizovali jej úlohy v súčasnosti, osobitne v socialistickej spoločnosti. Zdôraznili, že záujem o rétoriku a jej teoretický rozvoj najmä v posledných desiatich rokoch súvisí so zvýšením vedeckého rozvoja propagandy, ale vzhľadom na jej závažné postavenie v komunistickej výchove pracujúcich a podmienky a potreby socialistickej spoločnosti ešte stále nie je na dostatočnej úrovni.

Vystúpenie odborníkov zo ZSSR svedčilo o pozornosti, aká sa v Sovietskom zväze venuje rétorike najmä z hľadiska logiky, psychológie a ideológie. Prof. N. P. Jerastov sa sústredil vo svojom vystúpení na sociálno-psychologické osobitosti kontaktu lektora s poslucháčmi, zdôrazňujúc dialektickú jednotu sociálneho a psychologického v rečníckych vystúpeniach. Prof. A. A. Starčenko analyzoval podmienky, ktoré viedli k znovuzrodeniu rétoriky ako samostatnej vednej disciplíny a podal samostatnú definíciu rétoriky ako „systému racionálne organizovaných psycholingvistických prostriedkov presvedčovacieho aparátu". Vychádzajúc z tejto definície, zameral svoju pozornosť na racionálnu organizovanosť a snažil sa určiť vzťah rétoriky a logiky. Miesto rétoriky ako prostriedku ideologického pôsobenia v spoločenskom živote osvetlil V. P. Čichačov v referáte *Slovo rečníka ako faktor ideologického pôsobenia na poslucháčov.*

V NDR skúmajú otázky rétoriky najmä v súvislosti so sociálnou komunikáciou. O tom svedčili vystúpenia oboch odborníkov z NDR — W. Menzela *(Politika, ideológia, rétorika)* a prof. H. Fiukowského *(Rečová kultúra a presviedčanie).*

Prof. J. Mistrík hovoril o vzťahu medzi rečníkom a adresátom z psycholingvistického hľadiska a dr. J. Kraus konfrontoval tradičnú rétoriku so súčasnou.

Na druhý deň prebiehalo rokovanie konferencie v troch sekciách. Sekcia teoreticko-metodologických problémov rétoriky bola uvedená referátom D. Alexandrovovej (BLR). Autorka v ňom rozoberala predmet, funkcie a metódy rétoriky. Podčiarkovala komplexnosť a interdisciplinárnosť rétoriky. Z tejto črty však vyplýva aj rôznosť definícií rétoriky — v niektorých prevláda čisto lingvistický aspekt, v iných dominuje aspekt psychologický, ideologický a i. V definícii bulharských odborníkov predstavuje rétorika vedu o rečníckom umení a jej podstata sa derivuje z charakteru rečníctva ako spoločenského a najmä ideologického javu.

Jej predmet definujú ako zákonitosti, vzťahy, formy a metódy styku rečníka s poslucháčmi. Z funkcií rétoriky sa vyzdvihli komunikatívna, axiologická (chápaná ako vplyv na formovanie spoločenských hodnôt), vedecká a čisto praktická. Interdisciplinárnym charakterom rétoriky sa vysvetľovala absencia vlastných metód skúmania a využívanie metodických postupov iných vedných disciplín (logiky, psychológie, lingvistiky atď.). V rámci prvej sekcie odzneli príspevky, ktoré sa týkali etiky v propagande, súdnych rečí, lektora ako výchov-

ného činiteľa, vzťahu rétoriky a pedagogiky, osobitosti televíznej rétoriky a ďalších konkrétnych teoretických otázok. Rokovanie sekcie potvrdilo skutočnosť, že základné teoretické postuláty rétoriky vychádzajú z marxizmu-leninizmu a že existujúce rozdiely v názoroch majú spoločnú ideologickú platformu a sú nevyhnutné pre ďalší rozvoj rétoriky.

V druhej a tretej sekcii sa zaoberali otázkami týkajúcimi sa kultúry reči a metodikou organizácie a prípravy lektorských kádrov. V prvej z nich sa riešili praktické otázky rečového majstrovstva rečníka (čistota jazyka, charakteristické črty ústnej reči, metodika rečovej výchovy atď.). Vzhľadom na bohaté skúsenosti, ktoré majú v Bulharsku s organizáciou prípravy lektorských kádrov v oblasti rečníckeho umenia, prinieslo rokovanie tretej sekcie zaujímavé a cenné poznatky.

Pozornosť, ktorú venujú bulharskí odborníci otázkam rétoriky, úspechy, ktoré v tejto oblasti dosiahli, široké tvorivé zázemie, čo potvrdila aj účasť troch akademikov, šestnástich profesorov a mnohých ďalších odborníkov, ako aj pozornosť, ktorú venujú rétorike stranícke orgány, sa odrazila na celkovej i organizačnej úrovni. Možno súhlasiť so slovami záverečného vystúpenia, že konferencia zaznamenala významný pokus o vyjasnenie predmetu rétoriky, jej úloh a funkcií v socialistickej spoločnosti. Zároveň sformulovala ďalšie úlohy do budúcnosti: 1. rozpracovať teoreticko-metodologické problémy rečníckeho umenia v súčasnosti; 2. vytvoriť systém vyučovania rétoriky; 3. rozpracovať program vydávania vedeckej, metodickej, informatívnej a vedecko-populárnej literatúry; 4. organizovať spoluprácu v tejto oblasti s vedeckými pracovníkmi a inštitúciami v bratských krajinách.

Na záver možno konštatovať, že konferencia o rétorike v Sofii otvorila cestu ďalšieho rozvoja socialistickej rétorike i medzinárodnej spolupráce v tejto oblasti.

M. Fazekašová

Vedecké dielo o dialektoch enkláv

Vo vydavateľstve Gemerskej vlastivednej spoločnosti so sídlom v Rimavskej Sobote vyšla na sklonku roku 1980 monografia nášho popredného odborníka v nemeckej dialektológii doc. dr. Juraja Valisku, CSc., *Nemecké nárečie Dobšinej* (312. s.).

Už v úvode treba upozorniť na to, že hoci sa J. Valiska v práci zaoberá problematikou nemeckého nárečia, nejde o výskumy izolované od slavistických, tobôž nie slovakistických súvislostí. Z tohto dôvodu kniha vyšla v slovenčine. Metodologická orientácia recenzovanej monografie presvedčivo potvrdzuje Valiskovu schopnosť dialekticky spájať historické a jazykové súvislosti so spoločenským vývojom, a tak „... prispieť k objasneniu niektorých otázok teoretickej lingvistiky najmä na úseku jazykového miešania a vývoja nárečí enkláv v období prudkého ekonomického rozvoja" (s. 9).

V úvodných častiach knihy sa dozvedáme, že o dobšinskom nemeckom nárečí — bulejnerčine (výraz je podľa J. Valisku utvorený od nemeckého slova *Buleinerisch* — toto označenie je derivátom od tunajšieho slova *bulein* = ktorý, za spisovné *welcher*) písali pred ním viacerí autori, ale ani jeden z nich nemohol

urobiť rozbor tohto nárečia na základe autentického materiálu získaného magnetofónovými nahrávkami. Autentický zachytený materiál, dlhší čas systematicky zhromažďovaný, analyzuje autor z hláskoslovnej, tvaroslovnej, syntaktickej (tu hovorí o zvláštnostiach) a lexikálnej stránky. Presvedčivo hodnotí všetky práce J. Luxa, E. Schwarza, P. Trosta a iných bádateľov, ktorí mnohé javy bulejnerčiny nesprávne interpretovali najmä v hláskovej oblasti. Autor vystupuje proti E. Schwarzovi a P. Trostovi a ich teórii, že dobšinské nemecké nárečie je „dialekt monoftongizujúci" (s. 53). J. Valiska pomocou bohatého nárečového materiálu vyvracia teórie spomínaných autorov. Rozborom jednotlivých hlások, na základe ich zvukovej analýzy konštatuje, že „... pôvodné členenie nemeckých nárečí východného Slovenska na monoftongizujúce a diftongizujúce neobstojí. Dobšinské nemecké nárečie nemožno v nijakom prípade zaraďovať medzi monoftongizujúce nárečia. Je to skôr nárečie diftongizujúce" (s. 69).

Za porovnávaciu bázu hláskového systému nemeckého nárečia Dobšinej autor zvolil hláskový systém strednej hornej nemčiny, ktorá potenciálne najviac vyhovuje požiadavkám príslušnej hláskovej konfrontácie. Tento postup má oporu v podobných súčasných výskumoch v NDR.

J. Valiska podáva prvú fonologickú charakteristiku skúmaného nárečia, pričom sa opiera o práce E. Paulinyho (Fonológia spisovnej slovenčiny) a J. Horeckého (Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny). V doterajšom hodnotení bulejnerského hláskoslovia boli chybné konštatácie. Podľa G. Mráza je v nemeckom nárečí Dobšinej 10 diftongov. Tento počet udáva aj J. Lux. J. Valiska ho redukuje na štyri dvojhlásky, a to *ei, ou, ae, ao,* napr. *šlei* (*Schlehe,* shn. *sle:he* = trnka), *kouf* (*Kauf,* shn. *kouf* = kúpa), *haet* (*heute,* shn. *hü:te* = dnes), *braon* (*braun,* shn. *bru:n* = hnedý) atď. Charakteristiku fonologického systému dobšinského nemeckého nárečia prehľadne znázorňuje tabuľka striednic za stredohornonemecké (shn.) vokály. V oblasti konsonantizmu je akiste pozoruhodné Valiskovo zistenie druhého posunovania spoluhlások — germánskych záverových konsonantov *p, t, k.* Tu sa za *p* na začiatku slova vždy objavuje *f,* o čom svedčia doklady z magnetofónových nahrávok. Situácia pri *t* a *k* je rovnaká ako v spisovnej nemčine, preto ju osobitne nerozoberá. J. Valiska opätovne polemizuje s E. Schwarzom, J. Luxom, ale i G. Mrázom, ktorí na Slovensku skúmali bulejnerské nárečia iba sporadicky a nie vo všetkých sociálnych vrstvách. Na tento nedostatok autor monografie reaguje takto: „Že sa do nárečovej literatúry dostalo tvrdenie o prítomnosti *tf-* v Dobšinej (podľa tvrdenia J. Luxa, pozn. F. R.), za to vďačíme nesprávnemu výberu informantov, ktorý sa robil podľa vzdelania a majetku" (s. 83).

Tvarosloviu sa autor venuje na s. 112—155. Jednotlivé slovné druhy analyzuje detailne, najviac sa pristavuje pri slovesách a podstatných menách. Zaiste pozoruhodné je zistenie J. Valisku, že slovesá typu *buraen* (zerstören = búrať) sú vlastne slavizmy. Na s. 135 o tom píše: „V skutočnosti tu ide o slovenský slovotvorný základ, t. j. koreňová + infinitívna tematická morféma, ku ktorému sa pripája nemecká derivatívna, tzv. verbalizačná morféma *-en,* napr.: *fuk — a + en = fukaen* (blasen = fúkať), *kivaen* (winken = mávať). Takýchto slovies je v Dobšinej vyše 100. Keďže ide o produktívny slovotvorný typ, ich počet sa postupne zvyšuje. — Slovesá typu *buraen* sa vyskytujú všade, kde sú nemecké nárečia v kontakte so slovanskými jazykmi."

V súvislosti s tvorením množného čísla podstatných mien autor upozorňuje na existenciu tzv. nulových morfém, napr.: *dr fiš-Ø — di fiš-Ø;* túto morfému sluchový orgán síce neregistruje (a preto sa v prácach niektorých slovenských dialektológov nezaznamenáva), no J. Valiska v súlade so súčasným stavom lingvistického bádania (pozri o tom aj najnovšie práce J. Horeckého, pozn. F. R.) ju pri rozbore morfematických štruktúr predpokladá (s. 114).

V kapitole o syntaxi (s. 156—163) autor hovorí o príčinách obchádzania syntaxe pri výskume nárečí. Podľa J. Valisku sú tu dve príčiny: na všeobecnejšie syntaktické závery treba preštudovať a preveriť veľké množstvo nárečového materiálu (viac ako pri výskume hláskoslovia), druhou príčinou je mylný názor, že syntax nárečia sa nelíši od spisovnej syntaxe, ako to konštatoval H. Löffler v štúdii Probleme der Dialektologie (Darmstadt 1974). J. Valiska na viacerých miestach dokladá texty a ich rozbory, v ktorých sa nemecké nárečie Dobšinej líši od syntaxe spisovnej nemčiny.

Z lexiky (s. 164—173) bulejnerčiny čitateľa Valiskovej monografie zaujmú viaceré momenty. Pre slovenskú lexikografiu bude užitočné oboznámiť sa s množstvom slovakizmov, ktoré prenikli do tohto nárečia v staršom období, napr. názvy jedál: *di bo'balkn* (schmale trockene Teigschnitte = bobaľky), *dr klotš* (Kuchen = koláč) atď. V posledných 30 rokoch preniklo do bulejnerčiny 20—30 percent slovenskej lexiky. V otázkach lexiky nemeckého nárečia Dobšinej uveďme kritické stanovisko J. Valisku k niektorým výpovediam už spomínaného J. Luxa. J. Valiska píše: „Kultúrna úroveň Dobšinčanov už dávno vyrástla z úzkych a krátkych nohavíc bulejnerčiny. V tejto súvislosti nezaškodí pripomenúť, čo sa o slovenských prevzatiach hovorí v jednej Luxovej práci r. 1963: „Ani jediné slovo neprichádza z vyššieho kultúrneho kruhu. K tomu nebola, pravda, žiadna príležitosť. Slovania v susedstve žili vo veľmi primitívnych podmienkach, vyššej kultúry tu nebolo." J. Lux po druhej svetovej vojne v meste vôbec nebol a nepoznal situáciu v Dobšinej. No aj tak o nej písal — polopravdy" (s. 173).

V záverečných častiach práce autor uvádza nárečové ukážky bulejnerčiny, ktoré sú adekvátne preložené do spisovnej nemčiny i do spisovnej slovenčiny. Tieto ukážky poskytujú mnoho cenných poznatkov nielen pre jazykovedcov, ale aj pre etnografov a sociológov. Okrem nárečových ukážok sú v knihe užitočné fotokópie archívneho, dnes už vzácneho materiálu, z ktorého sa v minulosti robil výskum nemeckého dialektu Dobšinej. Pracovníkom v tejto oblasti dobre poslúži aj zoznam literatúry obsahujúci mnohé domáce i zahraničné odborné tituly.

J. Valiska monografiou *Nemecké nárečia Dobšinej* ponúka mnoho cenných informácií germanistom, slavistom, dialektológom, sociológom i etnografom. Je to priekopnícka práca, koncipovaná na marxisticko-leninských pozíciách, ktorá významnou mierou približuje nemecko-slovenské jazykové kontakty. Vyznačuje sa pútavým štýlom a logickou argumentáciou opretou o fakt.

F. Ruščák

ROZLIČNOSTI

Sekule — Sekuľčan, Sekuľčanka, sekuľský. — V. Uhlár v štúdii Rod zemepisných názvov z pomenovaní etnických skupín (Slovenská reč, *36*, 1971, s. 259—260) upozornil na isté ťažkosti pri skloňovaní miestneho názvu *Sekule*, na výslovnosť *l* pred *e, i, ia (Sekule, Sekuli, Sekuliam, Sekuliach)*, ako aj na deriváty so spoluhláskou *-l- (Sekulčan, Sekulčanka, sekulský)* v Slovníku slovenského jazyka VI (1968, s. 225). Konštatuje, že miestny názov *Sekule* je ženského rodu a teda že sa náležite skloňuje podľa vzoru ulica. V. Uhlár venuje pozornosť genitívu tohto miestneho názvu. Vychádza z poučky Morfológie slovenského jazyka (1966, s. 105) o tvorení gen. pl. podstatných mien ženského rodu zakončených na *-uľa* (pl. *-ule*), kde sa uvádza aj miestny názov *Sekule*. V nezhode s touto poučkou sa v SSJ VI v hesle *Sekule*, ako upozorňuje V. Uhlár, uvádza tvar gen. s príponou *-í*, teda *Sekulí*, hoci v spisovnej slovenčine sa dáva prednosť tvarom s nulovou pádovou príponou a so zdĺžením kmeňovej morfémy *(cibúľ, machúľ)*, kým druhotvary s príponou *-í* sa uplatňujú až na druhom mieste *(jasieľ, hôľ* i *jaslí, holí)*. Podľa V. Uhlára miestny tvar *Sekulí* bolo potrebné prijať aj do spisovného znenia, ak už isté kolísanie tvarov bez koncoviek a s koncovkou *-í* pozorujeme aj v spisovnom jazyku. Jednostranným kodifikovaním náležitého tvaru *Sekúľ* by sa podľa V. Uhlára nebolo veľmi pomohlo, lebo by bolo dosť ťažké (a aj zbytočné) žiadať od miestneho obyvateľstva dôsledne si osvojovať tento tvar, hoci v iných prípadoch sa to žiada, ako napr. pri alternácii *a/ia* v type *Lipany — Lipian* (obdobne príd. meno *lipiansky* a ženské obyvateľské meno *Lipianka*). Na druhej strane, ako poznamenáva V. Uhlár, zasa tým príslušníkom nášho národa, ktorí si sústavne kultivujú spisovné prejavy, nemalo by sa nanucovať používanie tvaru „Sekulí" namiesto *Sekúľ*, ktoré bolo treba v SSJ VI uviesť ako druhotvar popri miestnom tvare *Sekulí*. V. Uhlár žiada v miestnom názve *Sekule* vyslovovať *ľ podľa* spisovnej normy a treba ho písať aj v tvare *Sekúľ*. To isté by prichodilo aj v inštr. *Sekuľami*.

Skloňovaním miestneho názvu *Sekule* sa zapodieval aj M. Považaj v príspevku Sekule — zo Sekúľ, či zo Sekulí? (Kultúra slova, *10*, 1976, s. 62—63). Na rozdiel od konštatovania V. Uhlára tvrdí, že pri názve *Sekule* v miestnom nárečí, ktoré nemá fonému *ľ*, je tvar 2. pádu zakončený na tvrdú spoluhlásku *l*, teda „Sekúl". Aj M. Považaj vychádza z poučky MSJ o skloňovaní podstatných mien ženského rodu ulica zakončených na *-uľa*. Oporu pre tvar gen. *Sekúľ*, ktorý pokladá za náležitý, vidí aj v analógii genitívu miestneho názvu *Krahule*. Pri tomto miestnom názve sa aj v SSJ VI (s. 189) uvádza tvar gen. bez prípony, so zdĺžením ostatnej slabiky kmeňa, teda tvar *Krahúľ*. Pripomienka M. Považaja je správna. Poznamenávame, že v súvislosti so zanedbávaním výslovnosti *ľ* sa kde-tu stretávame aj v prostriedkoch masovej komunikácie s nesprávnou podobou miestneho názvu *Krahule* v niektorých pádoch, napr.: *Medzi tisíckami účastníkov Bielej stopy SNP z K r a h ú l do Banskej Bystrice ...* (Práca, 2. 2. 1981, s. 5). — *Na 55 kilometroch medzi K r a h u l a m i a Banskou Bystricou ...* — *Z K r a h ú l na Skalku sa prekonáva 226 metrov* (Pravda, 31. 1. 1981, s. 8).

M. Považaj na záver príspevku správne poznamenáva, že od miestneho názvu

Sekule je v spisovnej slovenčine v 2. páde náležitý tvar *zo Sekúľ*, tvar *Sekulí* sa do SSJ VI dostal nedopatrením.

M. Považaj nespomína však príslušné deriváty miestneho názvu *Sekule*, ktoré sú kodifikované v SSJ VI. V. Uhlár v závere štúdie pripomína, že SSJ uvádza odvodené tvary s *l (Sekulčan, Sekulčanka, sekulský)* azda podľa obdobných prípadov v cudzích slovách (napr. *bicykle, na bicykli*, ale *na bicykloch, bicyklami* ap.). Aj Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III (Veda, Bratislava 1978, s. 17) uvádza v zhode so SSJ VI deriváty *sekulský, Sekulčan, Sekulčanka*. V. Uhlár podľa nášho názoru nesprávne vidí analógiu v dvoch odlišných jazykových rovinách (oblasť derivácie a oblasť morfológie). Pred slovotvornými príponami sa v súčasnej spisovnej slovenčine nestrieda totiž spoluhláska *ľ* slovotvorného základu s inou spoluhláskou, napr. *Miroľa — Miroľčan, Miroľčanka, miroľský; Topoľa — Topoľčan, Topoľčanka, topoľský; Krahule — Krahuľčan, Krahuľčanka, krahuľský; Kráľova hoľa — kráľovohoľský; fazuľa — fazuľový, husle — husľový, chvíľa — chvíľka, cieľ — cieľnik* atď. Okrem toho v základnom tvare *Sekule* sa vyslovuje spoluhláska *ľ*, kým v základnom tvare *bicykel* sa vyslovuje spoluhláska *l*, ktorá sa iba pred niektorými pádovými príponami mení na *ľ* (podľa zásad slovenskej výslovnosti).

Tak ako nedopatrením sa do SSJ VI dostal tvar gen. „Sekulí" (správne *Sekúľ*), nedopatrením sa do SSJ VI dostali aj príslušné deriváty v podobe *Sekulčan, Sekulčanka, sekulský*, ktoré prevzal aj Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III. Od miestneho názvu *Sekule* sú v spisovnej slovenčine ústrojné iba deriváty *Sekuľčan, Sekuľčanka, sekuľský*.

J. Jacko

Pokyny pre autorov prispievajúcich do časopisu Slovenská reč

1. Maximálny rozsah príspevkov v jednotlivých rubrikách:
   Štúdie — 12 strán včítane literatúry a poznámok;
   Diskusie — 10 strán včítane literatúry a poznámok;
   Recenzie — 6 strán;
   Rozličnosti — 3 strany.

2. Rukopis musí byť napísaný strojom sýtou čiernou páskou, jedna strojom písaná strana má obsahovať 30 riadkov so zvyčajným množstvom písmen (60 úderov). Okraje: ľavý okraj 4 cm, pravý okraj 1 cm.

3. Celé meno autora a nadpis príspevku sa umiestňujú do ľavého rohu bez zarážky, a to v poradí: 1. meno autora, 2. nadpis. V recenziách a správach sa v záhlaví článku umiestňuje iba nadpis, meno autora sa uvádza pod príspevkom v pravom rohu a so skratkou rodného mena. V rubrike Rozličnosti sa v príspevkoch nadpis osobitne graficky nevyčleňuje, je súčasťou prvého riadku. Od ostatného textu sa oddeľuje pomlčkou.

4. V rukopise sa nesmie nič vyznačovať ani osobitným typom písma, ani riedením, ani podčiarkovaním. Osobitné typografické zásahy môže autor vyznačiť v kópii článku, ktorú odovzdáva spolu s originálom.

5. Poznámky treba uvádzať na osobitnom liste za textom príspevku, rovnako aj citovanú literatúru. Text poznámok sa píše bežne ako ostatný text (každý nový riadok sa píše so zarážkou 6 písmen), rovnako aj literatúra. V citovanej literatúre sa meno autora píše verzálkami. Pri citovaní literatúry, ako aj pri odkazoch na literatúru v texte treba zachovávať predpísanú normu (podľa doterajšej praxe).

6. Redakcia si vyhradzuje právo zasahovať do textu príspevkov najmä z hľadiska zachovávania normy a kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny.

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 46, 1981, číslo 5. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA, Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1981.
Kčs 8,—.